

人文主义

Filozofiskā doma RENESANSES laikmetā

Antropocentriskais humānisms

Humānistu ētika

Jaunas tiesību un valsts

filozofijas veidošanās

Revolūcija dabaszinātnēs

138493

2008-1

23

Filozofiskā doma RENESANSĒS laikmetā

Oksana Vilnīte
Skaidrīte Lasmane
Tatjana Semane
Juris Rozenvalds

ZVAIGZNE ABC

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0308028409

101/149(079)
Fi 569

**Oksana Vilnīte, Skaidrīte Lasmane,
Tatjana Semane, Juris Rozenvalds**
FILOZOFISKĀ DOMA
RENEŠANSES LAIKMETĀ

Arņa Kilbloka vāka dizains

Redaktore Inta Rozenvalde
Izdošanai sagatavojis Aigars Cinis

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA,
K. Valdemāra ielā 6, Rīgā,
LV-1010. Red. nr. S-821.

A/s "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010.

© Apgāds Zvaigzne ABC, 2008
ISBN 978-9984-40-157-7

RENEŠANSES LAIKMETA FILOZOFIJAS PAMATIEZĪMES UN PERIODIZĀCIJA

Renesansi mēdz dēvēt par īpašu laikmetu filozofiskās domas attīstībā. Šādam uzskatam nepieciešams pamatojums un paskaidrojumi. Nāksies iziet tālu ārpus filozofijas ietvariem, mēģinot trīssimt gadu ilgā periodā – no 14. līdz 16. gadsimtam – visas kultūras kontekstā izprast renesansi kā vienotu veselumu, saskatīt tās dziļumu, novatorisko būtību un vienlaikus arī iekšējo pretrunīgumu. Minētajā laika periodā risinās ārkārtīgi intensīvi, notikumiem pārsātināti sociālekonomiskās, politiskās un garīgās dzīves procesi, kas aptver vairākas Rietumeiropas valstis – Itāliju, Franciju, Vāciju, Nīderlandi un Angliju.¹

Renesanses laikmeta sākumu mēdz saistīt ar pilnietas kultūras veidošanos (tā radās jau 13. gadsimtā Itālijas ziemeļos), ar tirdzniecības un finanšu kapitāla un pirmo manufaktūru parādīšanos, ar pārmaiņām amatnieku darbībā un radošajā sfērā vispār. Taču konstatēt un apzināties jauno iezīmju, jauno īpatnību klātesamību visā materiālajā un garīgajā kultūrā kļuva iespējams krietni vēlāk – tad, kad par dominējošo kļuva laikmets, kurš tiek saukts par jaunajiem laikiem, t.i., sākot ar 17. gadsimtu. Starp citu, tikai tad izveidojās priekšstats par "viduslaikiem" kā starpposmu, kas nošķir antīko pasauli un to periodu Eiropas vēsturē, kurš sevi izjuta kā *jaunu laiku*. Turklāt vēl līdz pat 19. gs. sākumam arī renesansi pieskaitīja viduslaikiem.

¹ Šeit lietoti aplūkojamo teritoriju pašreizējie nosaukumi, jo minēto nacionālo valstu veidošanās process renesanses laikā bija, labākajā gadījumā, tikko aizsācies.

Piemērs tam ir G.V.F. Hēgelis: "Lekcijās filozofijas vēsturē" viņš apskata renesanses filozofus sadaļas "Viduslaiku filozofija" noslēgumā un to jaunradi vērtē kā "sholastiskās filozofijas stingro principu un kategoriju destrukciju, noārdīšanu", kaut arī atzīst, ka viņu darbošanās laiku var raksturot kā "gara patības atmodu".¹

Taču jau 19. gs. otrajā pusē sāk veidoties jauns priekšstats par renesanses laikmetu – aizvien biežāk to uzskata nevis vienkārši par "pārejas periodu", bet gan par *īpašu kultūras tipu*, kas principiāli atšķirīgs kā no viduslaiku, tā arī no jauno laiku kultūras tipa. Tieši tā šī laikmeta universālās iezīmes apraksta Šveices vēsturnieks Jakobs Burkhardts darbā "Renesanses kultūra Itālijā" (1860), pretstatot to, no vienas puses, viduslaikiem (renesansi raksturo "pasaules un cilvēka atklāšana") un, no otras puses, – jaunajiem laikiem ar to objektīvi racionalistiskās metodoloģijas attīstību, ar zinātniskas pieejas nostiprināšanos visās jaunrades sfērās. Šī pozīcija rod vispusīgu un padziļinātu attīstību 20. gadsimtā, laužot sev ceļu un bagātinoties vētrinās diskusijās par dažādām renesanses kultūras problēmām.²

Runājot par renesanses filozofiju kopumā, diez vai ir nepieciešams akcentēt tās attīstības hronoloģisko periodizāciju (viens no iedalījumiem: "agrā renesanse" – 14. gadsimts, *trecento*; "nobriedusī

¹ Šāds viedoklis ir arī daži 20. gs. autoriem, piemēram, B. Rasels apgalvo: "Renesanse nebija lielu sasniegumu laikmets filozofijas jomā, tomēr tā nobriedināja zināmus augļus, kuri savukārt bija nepieciešami kā izejas, atbalsta punkts 17. gs. diženumam." (*Рассел Б. История западной философии.* – Москва, 1959. – С. 519.)

² Sk. literatūras sarakstā minētos E. Garēna, E. Kasīrera, L. Batkina, kā arī P.O. Kristellera, A. Loseva darbus, kuros satopami būtiski atšķirīgi renesanses vērtējumi un raksturojumi.

renesanse" – 15. gadsimts, *quattrocento*; "augstā renesanse" – 16. gadsimta sākums, *cinquecento*, bet patāv arī vairāki citi periodizācijas varianti). Analīzē parasti uzsver šī procesa tipoloģiskās tendences:

1) *antropocentrisms*, kas viduslaiku sholastikai pretnostata skaidri izteiktu interesi par cilvēku viņa attiecībās ar pasauli;

2) *neoplatonisms*, kas vispārējas humānistiskas ievirzes ietvaros plaši izvērš ontoloģisko problēmu risinājumu un pretstatā viduslaiku teistiskai tradīcijai priekšplānā izvirza panteisma idejas;

3) *dabas filozofija* jeb *natūrfilozofija*, kas pūlas attīstīt "dabisku" pieeju "pasaules ēkas" likumu izzināšanā.

Visi šie aspekti cieši saistīti savā starpā un izcilu domātāju jaunradē visai bieži sastopami vienotas, saturīgas mācības formā.

Minētās tendences radās kā pretsvars viduslaiku sholastiskajām konstrukcijām, un to ietvaros tika sagatavotas izejpozīcijas jauna laikmeta ofensīvai – jauno laiku zinātnes un filozofijas veidošanās procesam. Tā ietvaros izcila nozīme bija vēl divām tendencēm, kas iezīmē renesanses kultūru. Runa ir, pirmkārt, par *jaunas tiesību un valsts filozofijas veidošanos*, ko aizsāk Nikolo Makjavelli. Tā izšķiroši ietekmēja jauno laiku idejisko gaisotni un mūsdienu priekšstatus par sabiedrības uzbūves principiem. Otrkārt, jāatzīmē *revolūcija dabaszinātnēs*, kas iesākās ar poļu astronoma Nikolaja Kopernika atklājumiem un turpinājās gandrīz visu 17. gadsimtu.

Nosauktās renesanses domas attīstības tendences tad arī tiks aplūkotas grāmatas nākamajās sadaļās.

ANTROPOCENTRISKAIS HUMĀNISMS KĀ RENESANSES FILOZOFIJAS PAMATIEZĪME

Vispārējo tipoloģisko nokrāsu renesansei piešķir *antropocentrism*s kopā ar neparasti bagātiem un daudzveidīgiem radošiem meklējumiem un atklājumiem. Renesanses posmā viduslaiku kultūras vērtības, kristīgais teocentrismis zaudēja savu absolūto nozīmi, bet jaunās vērtības, kuru pamatā bija zinātniskuma gars, objektīvi racionālistiska metodoloģija, vēl atradās tapšanas un veidošanās stadijā. Vienīgā patiesā vērtība šķita pats cilvēks. Tieši šī apjauta 14. gs. sākumā stimulēja pievēršanos antīkajam laikmetam, kura māksla, filozofija, politika un vispār visas kultūras izpausmes, šķiet, savā laikā veidojušās ap cilvēka tēlu, ap cilvēka garu un ķermeni. Šīs izjūtas tad arī guva izpausmi ietilpīgajā *humānisma* idejā, kas piešķīra savu nokrāsu renesanses laikmetam kopumā.

Jau pats laikmeta nosaukums – renesanse –, kuru sāka lietot Francijā 17. gadsimtā (fr. *renaissance* – atdzimšana), raksturo tā galveno īpatnību: pievēršanos antīkajam laikmetam, klasiskās senatnes atdzimšanu. Terminu *humanitas* Cicerona tekstos atrada un apritē ieviesa **Kolučo Salutati** (1331–1406) un **Leonardo Brunī**, saukts **Aretīno** (1369–1444). Viņi uzskatīja, ka tas vislabāk apraksta "cilvēku, cilvēcisko cieņu". Protams, ka tik ietilpīgs minētā termina saturs nevarēja tikt traktēts viennozīmīgi, un tālab tas ar laiku ieguva visdažādākās nozīmes, raksturojot apskatāmā laikmeta darbiniekus. Pirmais par "gaišo antīko laikmetu" un viduslaiku "tumšo neizglītību" sāka runāt **Frančesko Petrarka** (1304–1374) – viņam pievēršanās senatnei nozīmēja pirmām kārtām valodas attīrīšanu. Darbā

"Par savu un daudzu tumsonību" (*De sui ipsius et multorum ignorantia*, 1367) Petrarka vērsās pret viduslaiku filozofijas zināšanu sistēmu. Par viņa pozīcijas pamatu kļuva autentisku antīko tekstu analīze, filoloģisku pētniecības metožu izstrādāšana. Cīņā par klasisko latīņu valodu kā sholastikas "barbariskās" valodas pretstatu pati filoloģija ieguva jaunā pasaules uzskata – humānisma – nozīmīgumu. Petrarkas skolnieki un sekotāji K. Salutati un L. Brunī, vēlāk **Leons Batista Alberti** (1404–1472) runā par dabas izjūtas augšāmcelšanos, par centieniem sekot dabai un to atdarināt glezniecībā, arhitektūrā, pilsētībniecībā: ideāla pilsēta ir antropomorfa¹ – tai jābūt cilvēka fizisko, garīgo, morālo īpašību eksteriorizācijai; tai jābūt kā indivīdam, kas pieņēmis apjomos un guvis sevis cienīgu vidi un apstākļus. **Džanoco Maneti** (1395–1459), aprakstot Florenci un tās katedrāli, lieto to pašu topiku un argumentus, kas sastopami traktātā "Par cilvēka cēlumu un dižumu".

Nemēģinot izsmeļoši iepazīstināt ar visām antīkā termina *humanitas* interpretācijām renesanses kultūrā, nosauksim tikai renesanses cilvēka un antīkā cilvēka svarīgākās, principiālās atšķirības. Renesanses kultūras radītāji vērsās pie antīkā laikmeta, no kura tos šķīra milzīga plaisa pusotra tūkstoša gadu garumā – laika distance, kuras ietvaros radās un nostiprinājās kristietība, kas salīdzinājumā ar pagānisko kultūru radīja principiāli jaunu kultūru un jaunu kosmoloģiju. Kristietība cilvēkam ierādīja jaunu vietu un piešķīra tam jaunu būtību. Viduslaiku kristīgā antropoloģija, sākot jau ar patristiku, izstrādāja jaunu cilvēka koncepciju, kas ir sarežģītāka salīdzinājumā ar antīkās filozofijas piedāvāto.

¹ Atgādināsim Aristoteļa jēdzienu *polis* – tās mēroga pamatā bija cilvēks: polisai jābūt "labi pārskatāmai".

Atgādināsim, ka saskaņā ar kristīgo mācību cilvēku ir radījis Dievs "pēc sava ģīmja un līdzības", taču cilvēks nes sevī arī "pirmdzimto grēku", kura sekas ir viņa pasaulīgās eksistences nepārtraukta drāma. Tādā kārtā renesanses humanismā paradoksāli sastopas un savstarpēji pārklājas divi lieli mantojumi – no antīkās pasaules un no kristiāniskajiem viduslaikiem gūtais. Veidojas jauna filozofija, kas nav monistiska, bet būtībā ir kultūru *dialogs*. Tas savukārt ļauj izprast, kālab renesanses viendabīgums un pašpietiekamība ietver arī principiāli neatrisināmas pretrunas, antinomijas. Šo antinomiju klātbūtne caurauž trīs gadsimtus biezo kultūrlāni, un tā jūtama gan dažādu domātāju atšķirīgos cilvēka traktējumos, gan arī eksplozīvos sociālos, politiskos, filozofiskos, mākslinieciskos procesos 16. gs. beigās, kuros, gluži loģiski, izpaužas antropocentrisma laikmeta reālās kontraversijas.

Teikto ilustrē **Marsilio Fičīno** (1433–1499) – Florencē izveidotās Platona Akadēmijas¹ galvenā teorētiskā balsta – pārdomas par cilvēka dabu. Traktātā "Par kristīgo reliģiju" (*De christiana religione*, 1474) viņš raksta: "Lietas, kas stāv pāri saprātīgajai dveselei, var būt tikai mūžīgas; tās, kas stāv zemāk par to, – tikai mirstīgas; pati saprātīgā dvesele ir

¹ Izglītoto valdnieku Kozimo Mediči (1389–1464) un viņa mazdēla Lorenco (1449–1492) valdīšanas laikā Florencē ļoti aktīvi darbojās Platona Akadēmija (dib. 15. gs. vidū). Tā tika izveidota Mediči aizgādībā un pēc Marsilio Fičīno – Lorenco filozofijas skolotāja un liela Platona cienītāja – iniciatīvas. Platona Akadēmija faktiski bija izcilā sengrieķu filozofa sekotāju pulciņš, kura dalībnieki (Kristoforo Landīno, Leons Batista Alberti, Andželo Policiano, Džovanni Piko della Mirandola, Mikelandželo u.c.) pulcējās Mediči pilī vai Fičīno villā *Careggi*, kas kļuva par Akadēmijas centru. Šeit tika kaismīgi diskutēts par Platonu un viņa mācību, lasīti un iztirzāti Platona darbi, apspriesti to tulkojumi.

pa daļai mūžīga, pa daļai mirstīga." "Un, kad viņš [cilvēks] ceļas, tad nešķiras no zemākā. Un, kad nolaižas, tad nepamet augstāko. Ja cilvēks pamestu vienu galējību, viņš iesliktu pretējā galējībā un nederētu vairs par tam priekšā atrodošās pasaules patiesu "mūru enkuru". Cilvēka dabas jebkāda nosliekšanās – uz Dievu vai uz miesīgo –, izrādās, ir šķietama nosliece. "Tā kā cilvēks tuvs abiem, viņš alkst abus." Šī centrālā ievirze – "nekustīgais kustīgums" – ļauj cilvēkam būt visur un visā, ļauj viņam "pāriet visā".

Būtiski atšķirīgu viedokli pauž **Džovanni Piko della Mirandola** (1463–1494) – arī viens no aktīvākiem diskutantiem Platona Akadēmijā, M. Fičīno skolnieks. Piko della Mirandola nepārprotami noraida uzskatu, ka cilvēks atrodas Visuma hierarhijas vidū; šāda pozīcija viņam kalpo par galveno argumentu, lai pamatotu cilvēka diženumu un unikālītāti. Pēc viņa domām, cilvēks atrodas ārpus pasaules hierarhijas. Cilvēkam nav nekā "tikai viņam piemītoša", nekādas "noteiktas vietas". Cilvēks ir "nenoteikta veida radījums" (*indiscrete opus imaginis*).

Savā filozofiskajā sacerējumā "Par cilvēka cieņu" (*De hominis dignitate*, 1486) Piko della Mirandola šādi raksturo Dieva nolūkus attiecībā uz cilvēku: "Es esmu nolīcis tevi pasaules vidū, lai no turienes tev būtu labāk pārredzams viss, kas ir pasaulē." Cilvēks pēc savas dabas ir tīra iespējamība; Debesu Tēvs ir ielicis viņā visa pastāvošā sēklas, bet cilvēks pats, šis "brīvais un krietnais meistars", realizē savu izvēli, "mīca un kaļ sevi, piešķirot sev vēlamo veidolu". Cilvēks, brīvi darbodamies, veido gan sevi, gan arī pasauli, kurā viņš dzīvo, tādējādi it kā turpinot dievišķās radišanas aktu. Tieši un skaidri to izteica jau Dž. Maneti: "Pasauli ar tās krāšņumu Visvarenais radīja, lai nodotu cilvēkiem

lietošanā; cilvēki to ar pateicību pieņēma un vērtā vēl daudz krāšņāku, diženāku, izsmalcinātāku." Piko della Mirandola attīsta līdz loģiskam nobeigumam Florences Akadēmijas ētisko ideju – indivīda pašveidošanos, piešķirot tai ontoloģisku nozīmi un aplūkojot to kosmiskos mērogos.

Nule minētos Piko della Mirandolas vārdus var atrast daudzos renesansei veltītos darbos, kur tie kalpo par piemēru, kas visdziļāk izteic laikmeta garu.¹ Patiesi, "cilvēka – Proteja" tēls (Protejs – mainīguma dievs sengrieķu mitoloģijā) būtiski bagātina agrīnā humānisma pozīciju (Alberti, Maneti, Fičīno). Tas, ka hierarhija grūst un jūk cilvēka nenoteiktā un universālā statusa dēļ, ka to uzspridzina cilvēka brīvās gribas ielaušanās, – tas viss tikai pastiprina apjautu, ka cilvēka tēls ir nepabeigts un neizsmeļams.

Sevišķu uzmanību Piko della Mirandola, tāpat kā viņa priekšteči, veltī cilvēka dabas garīgumam, dvēseliskumam. "Mūsu stāvokli nenosaka šis nespējīgais ķermenis, jo cilvēks, kā rakstīts "Alkibiadā"², nav tas trauslais un piezemētais [radījums], kuru mēs redzam, bet gan viņa gars, viņa intelekts, kas pārspēj visu debesu sfēru, visu laika skrējieni." Taču tieši Piko della Mirandolas darbos sevišķi uzskatāmi atsegts cilvēka stāvokļa dramatisms. Dievs uzrunā cilvēku: "Tu vari pārtapt par zemāku, nesaprātīgu

¹ Daži mūsdienu autori, cenšoties izvairīties no vienpusīga renesanses atspoguļojuma, parāda tās pretrunīgo raksturu. Sk., piem., A. Loseva apgalvojumus (*Лосев А. Эстетика Ренессанса. – Москва, 1982. – С. 120–138*) par "renesanses titānisma otru pusi" kā "kropļīgu", taču pilnīgi neizbēgamu laikmeta iezīmi. Savus izteikumus Losevs motivē ar "cilvēka stihiski individuālistisko orientāciju, kurš cer un sapņo pilnīgi atbrīvoties no visa objektīvi nozīmīgā un atzīst tikai savas iekšējās prasības un vajadzības".

² Sk.: *Платон. Диалоги. – Москва, 1986. – С. 214–215.* (Dž. Piko della Mirandola šeit atstāsta Platona dialogu, nevis citē to.)

būtni, bet vari pārtapt arī, ja tava dvēsele tā liek, par augstāku, dievišķu." Un tikai savā tieksmē kļūt dievišķam cilvēks top par to, kas viņš ir, – par cilvēku. Spēja iziet ārpus sevis paša gūst dievišķu nozīmi, kad tā vērsta augšup pa vertikāli – uz Dievu. Apofātiskajā (nolieguma) metodē, ko Piko della Mirandola pārņēmis no Dionīsija Areopagita, sevišķi jūtama līdzība cilvēciskā un dievišķā analizē. Atņemiet lietām to nepilnību attiecībā pret savu būtību, pret lietu kā tādu; atņemiet lietām to konkrēto un ierobežojošo raksturu – "tas, kas paliks, tad arī ir Dievs".

Ir izteikti apgalvojumi, ka Piko della Mirandolas idejas par transcendentālā Dieva neizsakāmību, nesasniedzamību noved pie viņa paša proponētā humānisma nolieguma. Šajā sakarā mūsdienu renesanses kultūras pētnieks E. Garēns ir atzīmējis, ka saskaņā ar Piko della Mirandolu "nesasniedzamā Dieva apliecinājums nevis noliedz, bet gan apstiprina cilvēka gara bezgalību, kuram Dievs ir pamats un ideālā robeža. Cilvēka gara bezgalība zaudētu savu vērtību, ja visa esošā izziņas augstākā robeža būtu reāli sasniedzama savā statistiskajā noteiktībā..". Tikai Dievam papildam ir tas, ko Piko della Mirandola vēlētos cilvēkam: absolūta un brīvības identitāte; šeit sakņojas cilvēka tieksme pēc absolūta kā viņa brīvības augstākā izpausme. Taču šī it kā kristietiskā reliģiozitāte, kuru sagatavojusi tūkstošgadīgā viduslaiku pieredze (bet kura nebūt nenozīmē teocentrismu), vien apliecina renesanses humānismu, tā ir tikai komponents jaunajā kultūras realitātē, kuras centrs ir cilvēks.

Fičino un Piko della Mirandolas pozīciju salīdzinājums uzskatāmi demonstrē, ko 15. gs. autoriem nozīmēja "antīkās pasaules atdarināšana": tā bija *apzināta kultūras problēma*. Lai ticami un nopietni atdarinātu antīko senatni, bija nepieciešams "jaunais"

un "sevis paša"; tas tad arī manifestējās klasiskā mantojuma apguves līmenī, dziļuma pakāpē. Vajadzēja "norūdit stilu un garu", vajadzēja būt kaut kam no sevis paša, ko būtu vērts izsacīt.

Cik sarežģīta un pretrunīga ir cilvēka daba un cik grūti tā pakļaujas harmonizācijai, par to liecina arī Itālijas renesanses mākslinieciskā pieredze (Rafaēls – Leonardo, Leonardo – Mikelandželo: viena kultūras tipa izomorfi fenomenī) – tās harmonija un dabiskums ir apzinātas daiļrades rezultāts, kurā var samanīt gan "dievišķā" normu, gan paša mākslinieka gribu.

Renesanses kultūrā *dialogs* kā galējību savietošana, to noturēšana līdzsvarā varēja realizēties, tikai pastāvot īpašai pasauluzskatiskai ievirzei, *idealizācijai*, kura sevī ietvēra un slēpa krīzes priekšnosacījumus, vilšanās briesmas, draudus, ka renesanse varētu pāriet kādās citās kultūras formās. Pārņemot antīkās un viduslaiku kultūras mantojumu, renesanse tiecās izstrādāt jaunu cilvēka tēlu, kas savienotu universālo un relatīvo, dievišķo absolūtu un vēsturiskumu, reliģiozitāti un pasaulīgo laicīgumu. Tiekšanās pēc harmoniskas sintēzes vieglāk bija realizējama mākslā, plastiskos veidos. Šeit sakņojas zināma filozofiskās domāšanas estetizācija: filozofiskā domāšana labprāt izmantoja mākslinieciskos paņēmienus un vairījās nokļūt striktas sistēmas gūstā, vairījās no pabeigtības. Ar to saistīta arī personības faktora milzīgā loma, ko veicināja antropocentrisms, kā arī renesanses kultūras iesliģšana elitārisma, kas galu galā neizbēgami veidoja nepārvaramu plaisu starp radītājiem un tautas masām.

Pirmās šīs attālināšanās sekas, pirmās sociāli politiskās un garīgās krīzes pazīmes kļuva manāmas jau 15. gs. beigās, kad Florencē sāka sprediķot dominikāņu mūks **Džirolāmo Savonarola** (1452–1498). Viņa kaismīgo runu saturs reizēm bija visai

sarežģīts, reizēm – pavisam vienkāršs un, tāpat kā daudzas renesanses laikmeta kultūras parādības, pretrunīgs. Izaicinājums renesanses dzīvespriecīgam garam, prasība nožēlot grēkus skanēja tik dedzīgi, ka saistīja visredzamāko tālaika humānistu uzmanību. Drūmā pravieša klausītāju vidū bija gan Fičino, gan Piko della Mirandola. Savonarola mācēja izteikt Florences visplašāko demokrātisko aprindu bažas un cerības, un viņa vārdi atrada dzirdīgas ausis arī citās Ziemeļitālijas pilsētās. Savonarolas sprediķos bija ievītas idejas, kas savulaik tika paustas viduslaiku ķeceriskajās mācībās, tautas nemieru ideoloģijās, tajos izskanēja katoliskās baznīcas samaitātības nesaudzīga kritika. Tas visā pilnībā atbilda humānistu garā ieturētajai baznīcas kritikai, vienlaikus Savonarolas mācībā šīs idejas savienojās ar renesanses kultūras antropocentriskās pašapliecināšanās atmaskojumiem, pat ar renesanses sasniegumu kritiku.

Jau pati šo motīvu savīšanās, to sarežģītība noceica Savonarolas mācības nepabeigtību un idejisko neskaidrību un galu galā arī to, ka viņš, lai gan spēja cilvēkus aizraut, tomēr neprata iegūt spēcīgu un noturīgu sociālo atbalstu un izmantot to savā labā. Situāciju precīzi raksturoja Nikolo Makjavelli, nosaucot Savonarolu par "neapbruņotu pravieti". Savonarolas pretrunīgums jaušams arī citos viņa darbības aspektos. Glābjot Florences republikas demokrātiju no "aristokrātiskās noslieces" Mediči diktatūras gados, Savonarola tajā pašā laikā prasīja aizliegt tautas sapulces sasaukšanu, jo tā varētu radīt politisku manipulāciju iespējas. Nostājoties pret "Romu", atmaskojot baznīcas augstākajās aprindās valdošo izvirtību un korupciju, viņš tomēr nenostājās pret pašu baznīcas hierarhijas institūtu, ne mazākā mērā neapšaubīja katolicisma dogmas. 1498. gadā Savonarola tika sodīts ar nāvi – par ķecerībām,

nepakļaušanos baznīcai un tās apvainošanu, par pretenzijām uz pravieša lomu (taču šīs pretenzijas nebalstīja Svētais krēsls) viņš vispirms tika pakārtis, likis sadedzināts, bet pelni izkaisīti Arno upē.

Savonarolas izaicinājums bija tikai viena no daudzām neapmierinātības izpausmēm sociālajā sfērā dažādās Ziemeļitālijas pilsētvalstīs.

Literāri filozofiskā sfērā protests pret elitārismu (vienlaikus tas bija protests pret bagātību, greznību, baudas kultu) izpaudās pirmo utopistu – **Tomasa Mora** (*More* vai *Morus*, 1478–1535) un **Tomazo Kampanellas** (1568–1639) jaunradē. Jāsaka gan, ka viņu idejas jau iepriekš bija sagatavotas un sakņojās antropocentriskajā pasauluzskatā. Tā, piemēram, Tomass Mors darbā "Utopija" nevēršas pret baudi vispār, jo pati cilvēka daba virza mūs uz to: "Utopisti labprāt ciena skaistumu, spēku, veiklību kā sevišķas un patīkamas dabas dāvanas. Tādēļ utopisti uzskata par saprātīgu piedevu dzīvei tās patīkamās emocijas, kuras mēs uzņemam ar redzi, garšu un ožu un kuras labai labpatīcīes piešķirt cilvēkam kā viņa sevišķu priekšrocību." Tajā pašā laikā Mors un – sevišķi dedzīgi – Kampanella sludina nivelējošā komunisma un plebejiskā askētisma ideālu, tādējādi visai noteikti protestējot pret augošo sociālo nevienlīdzību.

Tomasa Mora personā mēs pievēršamies tām renesanses kultūras formām, kas izveidojās citās Rietumeiropas valstīs. Būtu aplami uzskatīt humanistiskās kustības attīstību šīnī reģionā par vienkāršu itāļu renesanses "receptiju", t.i., tiešas ietekmes rezultātu. Svarīgākais t.s. Ziemeļu renesanses priekšnosacījums bija tās iekšējie apstākļi un cēloņi. Dažāda kultūrvēsturiskais fons, dažāda sociālās attīstības līmenis noteica atšķirību formās, kādās renesanse realizējās "uz ziemeļiem no Alpiem". Tieši Nīderlande un Vācija, kuras no renesanses aptvertās

teritorijas atradās gandrīz vistālāk no Itālijas (piemēram, Nīderlandi un Itāliju saistīja galvenokārt tikai ekonomiski sakari), kļuva par tās intelektuālās vides dzimteni, kas radīja gan **Feliksu Hemmerlinu** (1388–ap 1460) un **Peteru Luderu** (ap 1415–?), gan **Veselu Gansfortu** (īst. v. *Johann Wessel*, 1419–1489), gan **Rūdolfu Agriķolu** (*Agricola*, īst. v. *Huismann*; 1443–1485), **Johanu fon Dālbergu** (*Dahlberg*, 1445–1503), **Johanu Reihlīnu** (*Reuchlin*, 1455–1522), **Konrādu Celtisu** (*Celtis*, 1459–1508), **Sebastiānu Brantu** (ap 1458–1521), **Konrādu Muciānu Rufu** (*Mutianus Rufus*, 1471–1526), **Vilibaldu Pirkheimeru** (*Pirckheimer*, 1470–1530), **Ulrihu fon Hutenu** (*Hutten*, 1488–1523), gan arī **Nikolaju Kūzieti** (*Nicolaus Cusanus*, 1401–1464), **Roterdamas Erasmu** (*Erasmus Roterdamus, Desiderius*, 1466 vai 1469–1536), **Filipu Melanhtonu** (*Melanchthon*, 1497–1560) u.c. Šeit iedibinājās jauna izglītības sistēma, kuras izveidē svarīga loma bija pilsētu patriciātam. Aktivizējās birģeru kārta, auga tās pašapziņa un vairojās pašapliecināšanās tieksmes. Radās un nostiprinājās ideja par universālu "zinātnieku republiku". Šos procesus stimulēja grāmatspiestuves un zinātnisko grāmatu ražošanas centru izveidošanās (Bāzelē, Augsburgā, Ķelnē, Nirnbergā darbojās 15–25 izdevēji katrā). Augsburgā, Bāzelē, Erfurtē, Heidelbergā, Ingolštātē, Ķelnē, Leipcigā, Nirnbergā, Strasbūrā, Vīnē un citās pilsētās – parasti pie universitātēm, kā arī klosteros – radās humānistu pulciņi, kuros dažādā laikā darbojās minētie domātāji. Tika atvērtas jaunas universitātes (Vitenbergā, Hallē, Reimsā, Lillē, Bezansonā u.c.). Tajā pašā laikā dažas vecās universitātes (piemēram, Parīzes Sorbonna) palika uzticīgas sholastikai un pretojās jaunajām vēsmām. Un tomēr pavērsiens sabiedriskajā apziņā bija kļuvis jau tik nozīmīgs, ka 1529. gadā pēc humānista

Gijoma Bidē (*Budē*, 1467–1540) un dažu citu iniciatīvas un ar karaļa Fransuā I tiešu materiālu atbalstu Parīzē tika izveidota jauna humānistiskas ievirzes mācību iestāde *Collège Royale*, kas sevi it kā pretnostatīja universitātei, – tā ir vēl šodien slavenā *Collège de France*.

16. gs. pirmā trešdaļa bija laiks, kad "ziemeļzemju" humānisti – Roterdamas Erasms, Johans Reihlīns, Gijoms Bidē, Tomass Mors u.c. – saliedējās sevišķi cieši. Lai gan pieauga nacionālā pašapziņa un veidojās nacionālās literārās valodas (franču, vācu), latīņu valoda nezaudēja savu spēku kā "erudītu" valoda (atcerēsimies Erasma vārdus, ka viņš izjūt sevi kā "pasaules pilsoni", kā Eiropas kopības locekli). Minēto humānistu sarakste un savstarpējie apmeklējumi atbilstoši laikmeta atmosfērai radīja labvēlīgu augsni arī nacionālo kultūru uzplaukumam, kura pamatā bija nacionālo valodu (tās ieguva savu gramatiku un leksiku) un nacionālo literatūru attīstība (**Žoašēns Dibelē** (*du Bellay*, 1522–1560) Francijā, **Mārtiņš Luters** (1483–1546) Vācijā u.c.).

"Augstās renesanses" periods laika ziņā sakrīt ar *reformācijas* sākumu, ko var datēt un lokalizēt ļoti precīzi: Vācija, 1517. gada 31. oktobris, Visu Svēto diena, pie Vitenbergas pils baznīcas ziemeļu ieejas piestiprināts plakāts ar 95 tēzēm, kuras sarakstījis doktors Mārtiņš Luters. Jau 16. gs. 30. gados reformācija aptvēra Šveici, Franciju, Angliju, Nīderlandi... Arī Livoniju. Tā bija neparasti spēcīga sociāli reliģiska kustība, kas vērsās pret katolisko baznīcu kopumā un kam nebija precedenta prasību dziļumā un radikālismā.

Konfesionāla šķelšanās aptvēra arī humānistu aprindas. Tās zaudēja vienotību un saliedētību. Spilgts piemērs interešu pārorientācijai ir Erasma un Lutera polemika par gribas brīvību (sk. Roterdamas Erasma sacerējumu "Diatriba jeb Pārspriedumi par

gribas brīvību" (*De libero arbitrio*, 1524) un Mārtiņa Lutera traktātu "Par gribas verdzību" (*De servo arbitrio*, 1525)). Šajā polemikā precīzi iezīmējas distance starp Lutera – jaunas teocentriskas mācības un vienlaikus arī jaunas baznīcas radītāja – konfesionāli reliģisko pozīciju un Erasma humānismu, kurš bija samērā vienaldzīgs jautājumā par konfesionāliem strīdiem un saglabāja principiālu antropocentrismu.

Renesanse kā vēsturisks kultūras tips noslēdzās 16. gs. beigās. Pēdējā posmā jau pilnā mērā izpaudās visas pretrunas, kas ietvērās pašā renesanses kultūrā, tās daudznozīmīgumā un "pārejas perioda" raksturā. Pagrimumu pastiprināja gan renesanses pasaulzctveres viendabīguma zudums, gan atkāpšanās no mākslinieciskā stila pilnības un pabeigtības, gan skepticisma un paguruma izpausmes, kas galarezultātā saārdīja cilvēka tēla harmoniju. Vispilgtākais piemērs renesanses antinomiju izpausmēm ir **Viljama Šekspīra** (*Shakespeare*, 1564–1616) daiļrade. Pietiek atsaukties uz vienu no viņa patiesi ģeniālajiem darbiem – traģēdiju "Hamlets, dāņu princis". Tajā saskatāmas visas renesanses kultūras iezīmes – no agrīnā humānisma ideāliem līdz pat rūgtas vilšanās skepsei tās noslēdzošajā periodā. Šķiet zīmīgi, ka šis darbs parādījās 1601. gadā, it kā simbolizējot viena kultūras laikmeta beigas un cita sākumu; Hamletu pašu var uzskatīt par šī procesa iemiesojumu.

"Pēdējā laikā, nezinu, kāpēc, man zudis viss mans priecīgais prāts un patika darboties. Man ir tik drūmi, ka viss šis pasaules dārzs, šī zeme man šķiet neauglīga klints; bet visa neaptveramā debesu telts, kurā ietiekušās nepieejamas kalnu grēdas, šī debesu velve, izklāta zelta dzirkstīm, man šķiet ne vairāk kā smirdošu un sērgas pilnu izgarojumu krātuve. Kāds meistardarbs gan ir cilvēks! Cik cēls prātā!

Cik bezgalīgs savās spējās! Cik precīzas ir viņa domas un kustības! Cik līdzīgs eņģeļiem ir viņš savos darbos! Savā saprātā gandrīz vai līdzīgs Dievam! Visuma rota! Visa dzīvā vainagojums! Bet ko līdz man šī pīšļu kvintesence? Virieši mani neiepriecina un sievietes arī ne.."

"Hamletā" skaidrāk, dziļāk un pilnīgāk nekā jebkurā citā darbā Šekspīrs izsaka mūžīgos jautājumus, no kuriem nevar izvairīties, – par dzīvi un nāvi, par pasaules un cilvēka eksistences jēgu. Ar vēl nebijušu spēku un dziļumu te atspoguļota cilvēka dvēseles cīņa, tās mūžīgās šaubas, centieni atrisināt pasaules un dzīves miklu. Hamlets filozofē ne ar prātu vien, bet ar visu savu būtni – eksistenciāli (tā šādu filozofēšanas veidu raksturo Sērens Kirkegors 19. gs. vidū), un jautājums par pasaules jēgu Hamletam ir jautājums par viņa paša dzīvību un nāvi.

Hamleta kaismīgajās pārdomās notiek cīņa starp dziļu, ciešanu pilnu skepsi un ticību. Taču uz to vien nav reducējama Šekspīra traģēdijas ideja un būtība. Kas gan attur Hamletu no tūlītējas atreibības? Viņš nav pilnīgi pārliecināts par karaļa vainu. Hamleta svārstīguma cēlonis ir viņa jutīgā sirdsapziņa. Avantūrisms, spēja rīkoties ātri un tieši, nerēķinoties ar morāles normām, t.i., uzvedības maniere vai, precīzāk, dzīves principi, kas bija raksturīgi renesanses laikmetam kopumā, – atkāpjas veselā saprāta priekšā, kurš jebkurai darbībai prasa tiesisku pamatojumu, prasa atzīt dzīves vērtīgumu arī tad, kad tā ir grūta un bez prieka. Jaunā dzīves izpratne – dzīve kā sabiedrības atzīts individuāls pienākums, dāvana, ar kuru cilvēks pats nav tiesīgs rīkoties, – šīs idejas, kas nostiprinājās reformācijas laikmetā, vispirms jau protestantismā (atgādināsim, ka Hamlets mācījās Vitenbergas universitātē, bet šajā pilsētā savus sprediķus noturēja Lutērs), gūst precīzu

tiesisku nokrāsu Dž. Loka mācībā¹, bet tā jau ir piepulcējama jauno laiku filozofijai.

Visas nosauktās tendences radās kā pretsvars viduslaiku sholastiskajām konstrukcijām, un to ietvaros tika sagatavotas izejpozīcijas jauna laikmeta ofensīvai – jauno laiku zinātnes un filozofijas veidošanās procesam.

HUMĀNISTU ĒTIKA

Agrīnā humānistu kustība sākas Itālijā 14. gadsimtā un turpmākajos gadsimtos tā vai citādi skar Eiropas attīstītās valstis. Laika gaitas un nacionālo īpatnību variēta, tā saglabā *studio humanitatis* ("ar cilvēku saistīto zinātņu", t.i., gramatikas, retorikas, vēstures, tiesību, ētikas) ievirzi. Sholastiskās teoloģijas vietā, noraidot tās pagurušo, no dzīves un cilvēka attālināto gremdēšanos Svēto rakstu vārdā un Aristoteļa filozofijas studijās, nāk izaicinošs cilvēka vērtības un dzīves intensitātes apliecinājums, aizsākot antīkās kultūras pielūgsmi, Platona un citu seno domātāju darbu tulkojumus.

Humānistu kustība ievada agro renesansi un kulmināciju tā sasniedz 15. gadsimtā. Renesanses filozofija, māksla, dabaszinātnes, utopijas rod sākumu humānistu *studio*, kas notiek tādos šīs kustības centros kā Florence, Milāna, Roma, Neapole, un ir orientētas uz antīko kultūru un dzīvesveidu. Senās valodas, filozofija, dialogu stils, reizēm pat apģērbs, manieres un galda kultūra – tas viss ir citādas domāšanas un dzīvesveida liecība, kas novērš no tradicionāliem sholastiķu disputiem un nozīmē atteikšanos tos turpināt. Atklājas, ka Svētie raksti,

¹ Sk.: *Философия эпохи ранних буржуазных революций.* – Москва, 1983. – С. 213.

Aristoteļa metafizika nav vienīgais gudrības avots: visa antīkā literatūra tās daudzveidībā ir atdarināšanas vērtā. **Džovanni Bokačo** (*Boccaccio*, 1313–1375) rakstītā Petrarkas biogrāfija, izceļot pēdējā zināšanas un talantu, īpaši uzsver, ka Petrarka tik lielā mērā apguvis Cicerona runas manieri un Senekas dzīvesveidu, ka ar pilnām tiesībām viņu var atzīt par tikpat talantīgu. Antīkā kultūra humānistiem zināmā mērā aizvieto Svētos rakstus, bīstami tuvodamās to lomai, taču gluži nespēdama tos aizstāt, kā jau tas pārejas parādībai dažkārt lemts.

Tas, kas apliecina humānistu uzskatu savdabību salīdzinājumā ar antīko un viduslaiku kultūru, ir *cilvēkizpratne*. Antīkā ētika cilvēkam it kā pašsaprotami piedēvē ētisko pilnveidi, nepievēršot īpašu uzmanību viņa iespējām šo uzdevumu veikt; kristīgā ētika palabo šo aristokrātisko individuālismu, ļaujot Dieva žēlastībai nākt ne tikai pār garā dižciltīgiem, bet arī pār tiem, kuri nespēj stoisko programmu vai Epikūra baudu saprātībā dzīvot, turpretī humānisti ienāk vēsturē ar apzinātu un sakāpinātu cilvēka dižuma uzsvērumu. Reizēm gan saglabājas askēzes ievirze, taču tā nav pretrunā ar cilvēka brīvības apliecinājumu.

Cilvēka dižums un varenums atklājas jau humānistu darbu nosaukumos: **Džanoco Maneti** traktāts saucas "Par cilvēka cieņu un dižumu" (*De dignitate et excellentia hominis*, 1451–1452), Neapoles galma humānista **Bartolomeo Facio** (*Fazio*, 1405–1457) – "Par cilvēka dižumu un pārākumu" (*De excellentia et praestantia hominis*, 1443–1444), **Džovanni Piko della Mirandolas** – "Par cilvēka cieņu" (*De hominis dignitate*, 1486) utt. Šajos un citos sacerējumos cilvēks ir tēlots kā valdnieks, gara aristokrāts, dižciltīgais, pavēlnieks, kas pelnījis apbrīnu gan ķermeņa uzbūves, gan gara varenības dēļ. Cilvēkizpratnē iezīmējas aristokrātisms.

Cilvēks ir dabas radījums, kas pārāks par citām būtņēm vispirms jau ar savu augšuptiecošos stāju. Pēc ilgāka vēsturiska pārtraukuma, kas seko antīkās skulptūrās ietvertā cilvēka ķermeņa apbrīnošanai, humānistu it kā iedrošina cilvēku dzīvot bez dievišķas transcendences, patriarhālas aizgādības, bez aizspriedumiem, pilnasinīgas dzīves baudas apziņā. It kā no jauna tiek pamanīts cilvēka dižums, un ieraudzītais izrādās apbrīnas vērts.

Radikāli mainās cilvēka ķermeņa semiotika: pagātnei tiek atstāts ciešanu, sāpju vājinātais ķermenis un tā vietā likts dabiskais Dieva meistardarbs.

Viss cilvēkā ir tik saprātīgi veidots, ka Maneti ir gatavs katrai ķermeņa daļai rakstīt poēmu. Viņa traktāts "Par cilvēka cēlumu un dižumu" ir uzlūkojams par poētisku anatomiju. Katra ķermeņa daļa ideāli pilda savu uzdevumu, turklāt tās ir vienotas un sakārtotas apbrīnojami saskaņīgi. Cilvēka ķermeņa skaistuma pierādījums rasts izaicinošā apgalvojumā – arī Dievam ir cilvēka izskats. Par visu, kas saistās ar cilvēku kā dabisku Dieva radītu būtņi, humānistu raksta pārākajā pakāpē – *formosissimum* (visskaistākais), *ingeniosissimum* (vistalantīgākais), *sapientisissimum* (visgudrākais), *opulentisissimum* (visvarenākais) utt. Cilvēks ir vienīgais patiesais Dieva veidols. Neoplatoniskā harmonija atstāj jūtam ietekmi uz cilvēka portretējumu un atvieglo viņa cildenuma attēlojumu. Kaut arī no zemās matērijas veidots, cilvēks pārspēj visu, kas uz Zemes: ar jutekliskumu viņš pārspēj nedzīvo dabu, ar saprātu – dzīvniekus. Maneti pamato cilvēka dižumu un cēlumu ar to, ka dievišķās radišanas iedvesma darījusi cilvēku tik pilnīgu, ka viņš patiesi ir atzīstams par Dievam līdzīgu. Šo apbrīnas pilno cilvēktēlu papildina estētiska jūsma: "Jo kurš cits locekļu savienojums, kurš cits līniju veidojums, figūra, tēls (ja runa ir par ārējo un redzamo) var vēl skaistāks būt."

Ķermenis atbilst dvēselei un ir tās cienīgs mājoklis. Dvēsele un miesa brīnišķīgi savstarpēji saskaņojas. Tā neoplatoniskā harmonija piepildās ar antropocentrisku saturu. Cilvēks ir saskaņots gan ar Dievu, gan ar pasauli, kas radīta viņa labā. Turklāt pasaules radīšana nebūt nav pabeigta. Pasaule ir varena, mūžīga kustība, jutekliski tverama savā skaistumā.

Cilvēka varenums sasaucas ar pasaules bezgailību – Visuma vareno telpu, kas īpaši izcelta **Džordāno Bruno** (1548–1600) panteisma vērienībā. Būtu Dieva necienīgi radīt mazu, nepilnīgu un pieticīgu pasauli un cilvēku. Tas neatbilstu Dieva vareņībai un neaplicinātu to. No tā izriet arī Bruno varonīgais izziņas entuziasms – pieticības noliegums, ievirze uz neierobežotām iespējām izprast pasauli un cilvēku. Patiešām, nav nekā neiespējama, ja cilvēks ir tāds, kādu to tēlo humānistu traktāti.

Cilvēkjūsma sasniedz tādu kāpinājumu un plašumu, ka garīgā telpa, kas līdz tam kalpojusi Dieva slavinājumam, pašsaprotami pildās ar citu saturu – ar Dieva radītā cilvēka pielūgsmi. Iespējams, šajā apjūsma faktā samanāma viduslaiku teoloģijas tradīcija, tikai šoreiz apgriezti – tās pārnesumā no Dieva uz cilvēku.

Cilvēkiem pieskaņots arī tikums. Tas nav atkarīgs ne no fortūnas, ne arī no apstākļiem, bet iegūstams "ar darbiem tādā mērā, kādā to vēlas paši cilvēki". Pats tikuma saturs saprasts kā dabas dota spēja būt krietnam, nevis kā iepriekšnoteikta tāla robeža, kuru var sasniegt ar dievišķas transcendences labvēlību un žēlastību.

Humānistu ētikā nav tā maksimālisma, kas sastopams kristīgajā ētikā. Iespējams, ka tieši humānistu tikums (*virtus*) ir viena no pirmajām robežzīmēm, kas ierāda ceļu uz ētisko relativismu – lejup no Kalna sprediķa absolūtajiem augstumiem. Taču tas ir spēkā tādā gadījumā, ja absolūto jābūtību

uzskata par hierarhijas augstākā punkta kritēriju. Turpretī, ja pieņem, ka krietnuma uzdevums ir jāveic pašam cilvēkam bez dievišķās autoritātes palīdzības, renesanses *virtus* nozīmē, ka tas ir pa spēkam ikvienam stipram cilvēkam. Cilvēks ar pāvesta Innocentija III vai 14. gs. reliģiskās fanātiķes Sjēnas Katrīnas askētiskajiem vaibstiem nav piemērots humānistu vitālā *virtus* apguvei. Humānistu tikumam ir spējīgs dižens – ķermenī un garā stiprs – cilvēks.

Cits sholastiskās tradīcijas turpinājums, kurā forma piepildās ar citu saturu, ir cilvēka telpiskais novietojums pasaules centrā.¹ Cilvēks – šis mirstīgais Dievs – ir pasaules centrs un valdnieks (nav nejaušība, ka traktātu ar nosaukumu "Valdnieks" rakstījis gan Nikolo Makjavelli, gan dzejnieks un humānists **Džovanni Džoviāno Pontano** (1426–1503)). Miesā un garā pilnīgais cilvēks radīts, lai valdītu un vadītu. Kā jau valdniekam pieklājas, cilvēka pienākums ir izzināt, vadīt, rīkoties. Valdnieks tādējādi kļūst par simbolisku cilvēkcentrisma apzīmējumu.

Humānistu cilvēks ir veidots tā, lai pašnoniecīguma vietā justu cieņu pret sevi. Cilvēka diženuma, pilnības, varenības ievirze nosaka viņa tiesības uz pārkāpumu pār visu uz pasaules – Dievu un dabu, teocentrismu nomainot ar antropocentrismu.

Šajā savdabīgi panteistiskajā cilvēka un pasaules harmonijā sava vieta ierādīta arī liktenim. Jaunie priekšstati nevar atstāt nemainīgu jautājumu par dievišķo predestināciju (iepriekšnolemtību), kurai vairs neatbilst cilvēka attēlojums, un harmonijas vārdā cilvēks tiek atbrīvots no pakļautības liktenim.

¹ Šāds pieņēmums gan nav vispārējs. Tā, piemēram, Piko della Mirandola uzskata, ka cilvēks atrodas ārpus pasaules hierarhijas (sk. 14. lpp.).

Likteni nenoliedzot, itāļu humānisti, runājot **Pjetro Paolo Verdžerio** (1370–1420) vārdiem, atzīst, ka cilvēkam ir jābūt "likteņa cienīgam"; "būt cienīgam" nozīmē – būt atstātam cilvēka ziņā. Cilvēks spēj pats sevi veidot ne sliktāk kā dižciltīgi raduraksti. Vajag tikai vingrināt un pilnveidot dabas dotumus darbīgumā.

Jautājumā par dabas dotumiem, humānisti tic Dieva radītai dabiskai pilnībai. Dž. Piko della Mirandola uzsver cilvēka dabiskās grācības skaistumu un harmoniju. Dabiskais iegūst ētisku un estētisku vērtību: marmora pils neprasa un nepieļauj krāsojumu. Humānisti tīra nost mākslīgo uzslāņojumu no visa, ko veidojuši viduslaiki. Dabiskais ir pārāk. Atsegt dabisko slāni – ētikā, estētikā – un maksimāli dzīvot tajā ir viens no humānistu traktātu mērķiem.

Cilvēks savā dabiskajā pilnīgumā bez citu līdzdalības spēj pats sevi cienīgu darināt, savukārt ētikai ir jābūt zinātnei par to, kā gūt laimi un panākumus, kā tapt likteņa cienīgam.

Humānistam **Leonardo Bruni** ētika ir dzīves zinātne, t.i., atziņas par to, kā gūt laimi un panākumus zemes dzīvē. Cits Florences humānists **Mateo Palmieri** (1406–1475) raksta par dzīves zinātņi, kas ved pie labklājības un laimes. Darbīgais tikums, ko F. Nīče sauc par *virtus* renesanses stilā, norāda uz īpašu entuziasmu, kas vada cilvēka tieksmi būt tikumīgam. Patricieši ar savu dižciltību šajā *virtus* dzīves stilā nav pārāki par plebejiem, ja pēdējos vada dižciltīgā tieksme būt krietnam.

Renesanses tikums humānistu traktātos tiek saaprasts kā dabas piešķirta spēja būt krietnam. Tikuma garantija ir cilvēka dabas dievišķais saprātīgums. Dzīves zinātne – ētika – atklāj šo dabu. Tā ir darbības teorija, kas pamatota ar ticību saprātīgai cilvēka dabai. Tas, ko Martins Heidegers un citi 20. gs. filozofi apzināsies kā vienpusīgi tehnoloģisku domāšanu, gūst sākumu humānistu dzīves zinātnē, lai arī ne tik praktiski ievirzītā.

"Tehnoloģisku" ievirzi apliecina, piemēram, Leonardo Bruni jautājumi, kas izvirzīti viņa darbā "Tevads morāles zinātnē" (*Isagogicon moralis disciplinae*): "Vai cilvēku lietām ir robeža un mērķis? Kas ir šis mērķis? Kā tam tuvināties?" Šajos jautājumos neietveras jābūtības priekšraksti – mērķis pakļauts jautājumam. Atbildes meklētas, attīstot cilvēka dabas pilnību, kuru izzinot arī jāattīstās morāles zinātnei.

Humānistu ētikas būtiska iezīme – tā nepavēl, nedod autoritāras normas. Jābūtības priekšraksts un laiks, kā atzīst Verdžerio, ir pagājis. Cilvēka dabas jēdziens netiek analītiski apsvērts, sadalīts sastāvdaļās un izvērtēts. Daba tiek uztverta kā vitāls veselums, rodot attaisnojumu visam, kas ir ķermenis un juteklīks. Pēc Maneti domām, ļaunums nerodas no cilvēka dabas, bet no pirmdzimtā grēka. Cilvēka dabu, kā uzsvēris **Lorenzo Valla** (1405 vai 1407–1457), nav sakropļojusi grēkā krišana.

Ļaunums nav nedz aktuāls, nedz izdevīgs refleksijas priekšmets cilvēka dabas un ķermeņa apbrīnas pozīcijā. Tā vietā humānistus vairāk interesē bauda un prieks, ko sniedz apgūtā un atbrīvotā cilvēka jutekliskā daba. Dž. Maneti atzīst, ka ikdienas dzīve sniedz vairāk baudu nekā moku. Cilvēks ir radīts priekam, nevis ļaunumam un ciešanām, un to ir nosacījusi daba – prasmīgākā un gudrākā no visiem noteicējiem.

Daba ir gudri un prasmīgi cilvēku veidojusi tā, lai viņš visur gūtu pēc iespējas vairāk baudu – ēšanā, dzimumsatiksmē, kas brīvi virza cilvēku dzimumu uz pašsaglabāšanos. Daba gan ir radījusi cilvēku visai neaizsargātu, taču vienlaikus apgādājusi ar līdzekļiem, ar kuru palīdzību pārvarēt vājumu un neaizsargātību. Bauda ir viens no apbrīnas vērtiem līdzekļiem, lai palielinātu izdzīvotspēju. Baudā humānisti neatrod nekā nosodāma. Tieši otrādi – bauda veicina dzīvību un ir tās nosacījums.

Dabas aprbrīns pamato renesanses panteismu: mīlestība pret dabīgo ir vienota ar mīlestību pret Dievu, kurš dabu radījis un ir klātesošs izcili dižajā radīšanas darba rezultātā. Mīlestību uz Dievu pastarpina dievišķā iemiesojums dabā – pasaulē un cilvēkā. Tā kā dievišķā klātbūtne ir jaušama arī cilvēka dabā, tad cilvēka pienākums ir mīlēt un pielūgt cilvēku – dievišķās klātbūtnes izpausmi un iemiesojumu.

Daba ir saprātīga, dievišķa un pilnīga, tādēļ par derīgu tiek atzīts viss, kas kalpo cilvēka vajadzību apmierināšanai. Derīga un atzīstama ir arī bauda. Un nav tik svarīgi, kāds ir baudas saturs. "Man.. sagādā milzīgu baudījumu mūsu laikmeta nosodījums," atzīst **Alamanno Rinučīni** (*Rinuccini*, 1426–1499) dialoga līdzdalībnieks un nesapņem nosodījumu.

Vēsturiski to var vērtēt kā brīvības pieļāvumu. Kaut gan šādā nostādnē ir jūtama tendenciozitāte un opozīcija sholastiskās teoloģijas tikumu kārtībai, tomēr tās priekšrocība ir brīvība no moralizēšanas. Morāles zinātne ir cilvēka dabas iespēju apzināšanās, nevis abstrakta un autoritāra jebūtības priekšāteikšana. Mērķis ir saistīts ar rezultatīvu, raženu darbību, un šī mērķa dēļ mēs kaut ko darām. L. Bruni piekrīt Aristoteļa atziņai par laimi kā galamērķi, bet nekāds precizējums apgalvojumam neseko. Mērķis ir labi dzīvot un rīkoties. Dažkārt humanistu darbos mērķis saistās ar baudu, ko sniedz krietna dzīve (L. Vallā u.c.).

Ja cilvēka daba ir saprātīga, tai var uzticēties kā vadonim un kādai no autoritātēm nav vienmēr jāsaka priekšā, kas jādara. Ja cilvēks seko dievišķai dabai, viņam nav vajadzīgi ne aizgādņi, ne vadoši norādījumi no ārpusēs. Cilvēka daba spēj pati nodrošināt tikumību. Pati daba tā nolēmusi, ka, izkopjot un attīstot dabas dāvanas, iespējams kļūt par krietnu un vīrišķīgu cilvēku, tāpēc priekšrakstu vietā jāliek padoms un paraugs, nevis normu stingrība.

Kā savam audzēknim saka Verdžerio – tevī ir viss, izņemot tevi pašu, – un piedāvā programmu, kā šo trūkumu novērst. Cilvēkam – šai varenajai potencialitātei – ir jāpalīdz tapt, un to par savu uzdevumu izvēlas humānistu dzīves zinātne.

Humānistu ētikai nav raksturīga normas un priekšrakstu autoritāte. Tās nolūks ir nevis noteikt, kas darāms, bet apliecināt cilvēka spēju izvēlēties brīvi darāmo. Humānisti apliecina cilvēka potences un uzticas tām. Pēc iespējas pilnīgākas dzīves virziena līnijas aptuveni nosprauž vienīgi krietnas un priekpilnas dzīves zīmes. Cilvēks ir potencialitāte, un tas, kas no dabas ir nepabeigts, tiek pabeigts aktīvā pārveidošanā un krietnos darbos. Daba tādējādi ir labvēlīgs priekšnoteikums humānistu ētikas iecerētiem panākumiem, izslēdzot dievišķās autoritātes nepieciešamību. Dabas saprātīgums ir ētikas panākumu nodrošinājums un pamatojums.

Cilvēka dabas saprātīgums pamato arī humānistu atzīto *egoismu*, kura attaisnojums ir rodams Lorencu Vallas uzskatos. Pārfrāzējot Seneku, itāļu retorikis paziņo: vispirms domā par sevi, pēc tam par tuviniekiem un tikai tad par pārējiem. Daba cilvēku apveltījusi ar pašreizstāvības un pašizdzīvošanas spēju. Nevienam nevar cita vietā dzīvi dzīvot un uzturēt cita dzīvību. Ja cilvēks ļauj citam sevi uzturēt, viņš to apgrūtina. L. Valla izvirza konsekventu, jutekliskā iedabā pamatotu pašpietiekamības principu, kas attaisno un izskaidro egoismu. Ja cilvēks spēj domāt pats par sevi, sevi nodrošināt, viņš atbrīvo citu no rūpēm par sevi. Egoisms pamato individuālismu, kas ikvienam ļauj dzīvot saprātīgā pašpietiekamībā un brīvībā.

Laikmeta un humānistisko ideju kontekstā L. Vallas egoisms akcentē cilvēka brīvības vērtību. Tam, kā egoisms un individuālisms savienojas ar citu cilvēku gribu un labumu, humānisti vēl nepievērš uzmanību, atstādami to 17.–18. un turpmāko gadsimtu domātājiem.

Turpmāk ētikas teorijas būs spiestas egoismu vairākkārt koriģēt. Humānistu ētikā to ierobežo, šķiet, vienīgi cilvēka dabiskais saprātīgums un gudrība (Maneti darbos, piemēram, gudrais un labais atrodas saskaņā), turpretī ar laiku atklājas šī humānistu veidotā pamata vājums.

Saprātīguma spēju cilvēkam ir piešķīrusi pati daba, taču visi nav to attīstījuši vienādi. M. Fičīno, piemēram, atzīst, ka tikai domājošais un gudrais spēj aizsargāties pret nelabvēlīgu likteni. Šajā atziņā atklājas vēl viena humānistu ētikas ievirze – *izcilu personu atzišana un paļaušanās uz tām*.

Izcilība (*magnificentia*) ir apzināta un pamatota **Andželo Policiano** (*Poliziano*, 1454–1494) darbos. Prāta dinamisms, uzskatu cīņa, bezkompromisa kaujinieciskums, riskpilna dzīve tiek atzīta par cilvēka lieluma mēru. Dižuma (*excellentia*) vārdā A. Policiano iebilst pret stoīķu, īpaši Epiktēta, nesatricināmo mieru. Epiktētam tas, ko spēj darīt viens, ir jāspēj visiem, turpretī itāļu humānistus tāda varēšanas pakāpe neapmierina. Vērtības apliecinājums ir nevis tas, ko spēj visi, bet gan tas, ko spēj izcila, izredzēta patība. Nevis mērenība un masveidība, kas panākama ar stoīķu vingrināšanos (jāpiebilst, ka stoīķu miers gan ir aristokrātu, nevis kura katra iespēju rezultāts), bet nerimtīgs darbīgums, Homēra vīru slavinājums nosaka izcila gara aristokrāta stāvokli.

Cilvēka dabas cēlums, dievišķums izpaužas spējā būt brīvam. Tam veltīts A. Rinučīni "Dialogs par brīvību" (*De libertate*, 1479). Zīmīgi, ka saruna notiek dabā, nevis zem svētnīcas jumta, tādējādi simbolizējot cilvēka izvēles plašumu. Dižuma apliecinājums ir spēja vīrišķīgi uzņemt dzīves skarbumu un izturēt to. Pat nāvē, kā māca A. Policiano aprakstā par Lorencu Mediči aiziešanu mūžībā, ir jāsauglabā dižums, izvēles plašums.

Arhetipiska varonības pieskaņa ir humānistu radītajam izcilas personības ideālam. Tās vispārinājums izteikts Dž. Bruno varonīgā entuziasma (*eroici furori*) jēdzienā.

Dabiskā izredzētība nenozīmē, ka slava, veiksmē var atnākt pie cilvēka bez viņa paša piepūles. Humānistu ētikai vismazāk ir raksturīga pašapmierināta pieticība. Ja paraugs ir dots, cilvēks var un viņam vajag sevi pilnveidot, un normas vietā humānisti piedāvā dižuma paraugus.

Pilnveidē akcentēta bauda, nevis piespiešana. Pati daba, mudinot tiekties pēc baudas, atvieglo visu jēgpemēroto un derīgo, tāpēc, piemēram, Lorencos Vallass uzskatos kristiešu tikumi atzīti par bezmērķīgiem, tukšiem vārdiem, kas neko nepasaka un neko neiespaido. L. Valla ir gatavs tikumu aizstāt ar juteklisku baudu, kas sniedz prieku. Prieka dēļ cilvēks dara labu: nevis tikuma dēļ naudu atdod, bet tā prieka dēļ, ko cilvēks gūst, otru iepriecinādams un pašcieņu izjūzdams. Bez tikuma cilvēks var dzīvot, bez baudas – ne, jo baudā runā saprātīgā un varenā dabas balss, bet dabiskums ir augstākā vērtība. Vērsties pret dabu nozīmē vērsties pret jēgu, pret savu labumu, tāpēc humānistu ētikai nav raksturīga normu un morāles principu sludināšana. To aizstāj cilvēka dabas saprātīguma izziņa un uzticēšanās tai.

Baudas izpratnē humānisti balstās uz antīko kultūru – ne tikai Aristipa vai Epikūra, bet arī Platona un Aristoteļa darbos jūtama labvēlīga attieksme pret šo parādību, kura ir vai nu augstākais labums (Epikūrs, Aristips), vai arī pavada tikumu (Aristotelis). Humānistu ētikā salīdzinājumā ar antīko hedonismu baudas funkcijas ir paplašinātas. Bauda tiek antropoģizēta un atzīta par dzīvības nosacījumu. Te izpaužas humānistu opozīcija sholastiskajai teoloģijai ar tai raksturīgo ciešanu tēmu, kas nav tik nozīmīga antīkajai kultūrai, bet īpaši izcelta viduslaikos.

Baudu humānistu izpratnē parasti pavada prieks: augšāmcelšanās, kādu to tēlo Dž. Maneti, ietver baudas momentu, jo tā sola veselību, jaunību, prieku. Humānistu uzskatos entuziasms un melanholijs ir grūti savienojami jēdzieni.

Taču baudas ir dažādas. Epikūriskā baudu daudzveidība liek atzīt, ka pastāv arī neķītras baudas, tāpēc, līdzīgi antīkajiem hedonistiem, humānisti uzsver prasmi tās apvaldīt. Baudu izvēli un orientēšanos tajās atvieglo gudrība un tikums. Tie abi palīdz vadīt tieksmi pēc baudām, lai atvieglotu atturēšanos no tām. Attieksmē pret baudām izpaužas cilvēka – pavēlnieka un valdnieka – pozīcija.

Cilvēka – valdnieka tēmai veltīts **Nikolo Makjavelli** (*Machiavelli*, 1469–1527) darbs "Valdnieks" (1513). Tajā humānistu ētikas pieteiktais cilvēka dižums pamatots politikas un valsts varas sfērā, kura skatīta personāli – valdnieka darbībā.

Humānistu ētikai vairāk raksturīga pieredzes nevis teorijas ievirze. To apliecina arī franču domātāja **Mišela Montēna** (*Montaigne*, 1533–1592) esejas. Montēna mūža darbs – trīs eseju sējumi – kvantitātes ziņā ir samērā pieticīgs. Taču nav pamata noliegt eseju novitāti, kā arī to ietekmi uz Blēzu Paskālu, Renē Dekartu, Frīdrihu Nīči, uz daudziem citiem turpmāko gadsimtu izciliem domātājiem. Atcerēsimies arī postmodernistu labvēlību pret esējām, atklājot tajās "balsu daudzskaitlību". Hitlera nacionālsociālisma laikā Stefans Cveigs Montēna esejās ir meklējis saprāta balsi.

Montēnu izmantojuši daudzi, taču atdarināt viņu nespēj neviens. Montēns it kā seko Piko della Mirandolas filozofijai, tajā izvirzītajam uzdevumam – izziņāt patiesību un atklāt to citam. Izziņas priekšmets ir humānistiem raksturīgais cilvēks. Esējās sastopama arī dabiskuma, cieņas, bezaizspriedumainības ievirze. Montēna skatījums nav sajaucams

ne ar vienu citu, un tur liels nopelns ir metodei – pašizziņai, kura balstās uz ķermeņa, dvēseles un gara norišu nesteidzīgu vērojumu un apjēgumu.

Līdzīgi itaļu humānistiem, Montēns neaizraujas ar jābūtību un moralizēšanu. Ja cilvēks iepazīs savu dabu, noskaņojumu, uzskatus, sava ķermeņa darbību, viņš spēs iepazītajai dabai kā vadītājam sekot un viņam nebūs vajadzīga cita autoritāte. Atklāt cilvēka dabas patiesību nozīmē saprast tikumību.

Iespējams, ka Montēna pievilcība meklējama spējā atteikties no lielām un tālām pasaules lietām, lai pievērstos parastām un ikdienišķām parādībām – cilvēka šaubām, maldiem, meklējumiem. Montēns vēro un it kā bezkaislīgi stāsta (sev ?) par dzīves pieredzi, kurā liela nozīme ir antīkajai kultūrai. Montēna uzskatus – kā jau pieredzes pasauli – ir grūti sistematizēt (tāpat kā tautasdziesmas): ikvienai pieredzei ir nianse, kuras saglabājamās, lai nezustu tiešās pieredzes daudzveidība.

Montēna esejās atainots dabiskais domāšanas process – tajā ir gan neskaidrība, gan neziņa, šaubas un pretrunas; tajā atpazīstama izglītota aristokrāta doma tās dabiskajā plūdumā un nepabeigtībā. Skepticisms pieļauj iecietību pret citādi domājošiem, un tas palielina domu ietilpību (daudzveidību).

Brīvas domas plūdumā atklājas eseju cilvēks – kā process, kustība, pāreja, fragments – savā parastībā un neparastībā, pilnībā un nepilnībā. Esejas nejuosmo par cilvēku, bet apraksta to, atklājot nepilnības, kas Maķedonijas Aleksandram piemīt tikpat lielā mērā kā zemniekam. Montēna vērojums ir vājību, kļūdu bezkaislīgs reģistrs bez moralizēšanas. Viņš nevis pārīnā, neabsolutizē, neuniversalizē, tikai it kā ieskicē atsevišķu cilvēku raksturus, īpatnības, tajā pašā laikā šajā konstatējumā maz nejauša un nebūtiska.

Dzīve atklājas kā nelīdzena, neregulāra, daudzveidīga kustība, tikpat dabiska savā dažādībā kā

laikmets un cilvēks. Tajā ietverta arī nāve, kam Montēna esejās atvēlēts daudz vietas. Antīko domātāju, īpaši stoīķu ietekmē uzsvēta nepieciešamība gatavoties nāvei un apzināties to.

Nav nekā absolūta arī vērtībās. Cilvēka tapšana atstāta dabas un pašveides ziņā. Lai gan daudz kas ir no dabas mantots, cilvēks spēj dabas tieksmes atīstīt un nostiprināt.

Tāpēc ir vajadzīga vitāla izturība: mūļu dzinēja dabiskā, veselīgā dzīves uztvere esejās pretstatīta aristokrāta pagurumam un izsmalcinātībai, izceļot pirmās priekšrocības. Montēns ir par dabiskuma saglabāšanu, to nedeformējot.

Līdzīgi itāļu humānistiem, arī eseju autors ieklausījies dabas balsī, lai atzītu tās saprātīgumu. Dabiskā prāta brīvība ir viena no Montēna proponētajām vērtībām. Esejas aizstāv arī cilvēka neatkarību vispār. Veids, kādā dzīvi nodzīvot, jāmeklē saskaņā ar sevi pašu.

Esejas caurvij *individuālisma filozofija*. Lai dzīvotu (un arī mirtu), ir vajadzīga vīrišķība, ko nevar otam gatavu iedot, ja viņš pats to negrib vai nespēj iemantot. Katram cilvēkam var būt savi priekšstati un izjūtas, sava attieksme, par vienu un to pašu parādību pastāv dažādi uzskati, un tas ir dabiski. Esejas iekļaujas dabiskā daudzveidībā.

Universālu vispārinājumu trūkuma dēļ, individuālās interpretācijas, daudz balsības un relatīvisma dēļ Montēna uzskati guvuši atbalsi mūsdienu dzīves mākslā. Montēna līdzdalība modernā Eiropas cilvēka domāšanā – brīvas, pašlemjošas, autonomas būtnes veidošanā, bez aizspriedumiem un bailēm no individuāla vērtējuma – visā savā pretrunībā atklājas arī 20. gs. filozofijā.

Humānistu ētika nebūtu pilnīga bez **Roterdamas Erasma** atziņām. Viņa uzskati izpelnījušies gan slavu un ievērību, gan apšaubījumus un pārmetumus (1559. gadā pāvests aizliegto grāmatu

sarakstā *Index librorum prohibitorum* iekļauj visus Roterdamiēša sacerējumus). Erasma zināšanas izpaužas kā antiko dievu un filozofu, tā arī Svēto rakstu un sholastiskās teoloģijas paziņā.

Roterdamas Erasma grāmatas – ne tikai 1500. gadā izdotās "Sentences" (*Adagia*), kurās sakopotas antīko autoru atziņas (sengrieķu domātāji latīņu tulkojumā), kā arī Bībeles citāti un tautas parunas, ne tikai Jaunās Derības tulkojums latīņu valodā (1519), kas turpina Lorenzo Vallas iesāktā tulkojuma revīziju, bet arī viņa paša sarakstītie darbi, īpaši "Muļķības slavinājums" (*Encomium Moriae*, pa-beigts 1509. gadā Londonā, Tomasa Mora mājā kā veltījums tās saimniekam, publicēts 1511. gadā), "Kristīgā kareivja ierocis" (*Enchiridion¹ militis christiani*, 1503), "Ikdienišķas sarunas" (*Familiarium colloquiorum formulae*, 1519), "Diatriba jeb Pārspriedumi par gribas brīvību" (1524) u.c. – liecina par viņa pretsholastisko un reizēm piesardzīgi prohu-mānistisko orientāciju.

Erasms noraida moralizējošo dogmatismu ("fari-zeju pilna pasaule") un ar Kristus ētikas starpnie-cību cenšas atjaunot patiesumu un tikumu īstenumu. Būdams Kristus atziņu un Svēto rakstu aizstāvis, viņš saskata pretrunu starp Kalna sprediķa morālo pilnību un tā deformāciju baznīcas dogmatikā, kā arī neiespējamību piepildīt to dzīvē.

Reformu nepieciešamības apzināšanās caurauž Roterdamas Erasma sacerējumus divējādi. No vie-nas puses, to palīdz izteikt Kristus ētika, no otras – Muļķības dievietē. Abi līdzekļi – citu dzīves normu atgādinājums un satīra par savu laikmetu – sekmē jaunu nozīmju un jēgu meklējumus, kas saasina esošā

¹ Vārdam *encheiridion* sengrieķu valodā ir divas nozīmes - 'ie-rocis, duncis' un 'rokasgrāmata, pamācība'. Roterdamiēša darba nosaukumā vienlaikus ietveras abas nozīmes.

citādu izpratni un nepieņemšanu. Cilvēku lietas, kā tās tiek kārtotas īstenībā – karos, galma dzīves tukšumā un liekulībā, neauglīgos teologu disputos, netikumībā –, saņem jaunu vērtējumu: no vienas puses, Kristus morālās jābūtības – lēnprātības, mīlestības uz tuvāko – kontekstā, no otras puses, iesaistot vērtēšanā dabisko veselo saprātu – Muļķību. Ar Kristus ētikas un Muļķības smieklu atbalstu Roterdamietis noliedz un padara neiespējamu esošā tālāku turpinājumu.

Kristīgi dzīvota dzīve tiek vērtēta augstāk par sholastiskās teoloģijas disputiem. Akvīnas Toms tiek traktēts ļoti atšķirīgi, Okamas Viljama, Joanna Dunska Skota, Gabriēla Bila (*Biel*, 1425–1495), Gilelma Diranta (*Guilelmus Durantis*, ap 1230–1296) un citu teologu uzskatu pārzināšana netiek atzīta par galveno intelekta pazīmi. Nevis piedalīties sholastu disputos, nevis izlikties par zinātniekiem, bet tīkties pēc iespējas dedzīgāk, ar Kristus apustuļu patiesumu rosināt cilvēkus dzīvot kristīgu dzīvi – tāda ir Roterdamas Erasma versija par dzīves mērķi.

Erasms izmantojis dīvaino iespēju teikt patiesību ar arhetipiska komiskā varoņa – mulča, āksta starpniecību: ".ja šādus vārdus teiktu prātīga vīra lūpas, tie vestu viņu pie karātavām. Bet āksta mutē šie paši vārdi sagādā tikai lielu jautrību." Bīstamais patiesības spēks pārvērsts spēlē, karnevāliskā uzvedumā, kurā Muļķībai pieder āksta loma. Jebkura domātāja liktenis salīdzināts ar "āksta dzīves gājumu". Muļķības loma ir pateicīgs veids, kā atšķirīgāk palūkoties uz oficiāliem vispārpieņēmumiem, kā izkliegt un dzēst parastās, kanoniskās nozīmes, kā dekonstruēt esošo un meklēt jaunas nozīmju nianšes. Svētšvinīga nopietnība vērsta uz pastāvošās kārtības saglabāšanu, turpretī spēle, joki, āksta vaļības un atļautība veicina citu pieredzi, ienesot

jaunu redzējumu un apšaubot kanona robežu viennozīmību.

Mulķības rotaļās noārdās vispārpieņemto oficiālo robežu striktums: mulķība un gudrība vairs neveido skaidrus, savstarpēji izslēdzošus pretmetus, kas sholastikas loģikā izsaka pareizību. Tās karnevāliski maina savas sākotnējās lomas, ienesot neskaidrību un miglainību. Ienāk daudznozīmība, kas veicina minējumus un jaunā meklējumus kopā ar šaubu pieredzi. Viennozīmīgais pārtop daudznozīmīgajā.

Līdzīgi K.G. Junga Ēnas arhetipam, Roterdamieša Mulķība atgādina savu klātesamību visās situācijās un parādībās: "Vai tad starp mirstīgajiem ir kāda lieta, kas nebūtu mulķības pilna?" Arī ēnas klātbūtne maina redzējumu, noārdot oficiālās viennozīmības un vispāratzītā neskaramību.

Erasms aizstāv dzīves dabisko daudzveidību. Grāmatu gudrībās stindzinātā dzīves dažādība atbrīvota, lai ienāktu nesamierināma dažādība, ko veido arī veselais saprāts un tautas karnevāliskā pieredze. Nopietnais pārtop nenopietnībā un otrādi. Arī aplamības, joki, spēle un rotaļīgums ir dzīves daļa, kas paplašina tās robežas, lai ne tikai askētisms un ciešanas, bet arī prieks un nepiespiestība apliecinātu dzīves vērtību. Kad tā izjūt dzīvi – citādi, neaizspriedumaini, brīvi, dabiski –, tad atklājas dzīvības pārpilnība, prieks, baudījums un vitāla daudzveidība.

Viena no Erasma uzskatu pamattēmām ir *gribas brīvības* problemātika. Pretstatā baznīcas mācībai, saskaņā ar kuru aiz Kristus līdzībām jāstāv Dievam un Svētajam Garam, Erasms saredz brīvu cilvēku, turklāt daudz vairāk, nekā oficiālā baznīcas ideoloģija to akceptē.

Roterdamieša uzskati pieļauj jebkura teksta, arī Svēto rakstu nenovēršamu dažādību: "Dzelī tēls

atspoguļojas citādi nekā stikla spoguļi." Nevar piekrist idejai, ka cilvēks atkarīgs no Dieva gribas. Cilvēks spēj daudz vairāk, nekā viņam ļauts Augustīna un Akvīnas Toma mācībā. Pastāv zināmas pretrunas un nenoteiktība apustuļu liecībās, un uz to rēķina Erasmus iedrošinās paplašināt pats savas brīvības robežas, lai brīvībai iedrošinātu daudzus citus – savā un nākamajās paaudzēs. Viņš noraida pārmērīgu atkarību no Dieva žēlastības, kas dara cilvēku akmenim līdzīgu mazspējā pašam izvēlēties starp labo un ļauno. Lai gan Erasmus bieži ir spiests laipot starp cilvēka lepnības Scillu, kas draud ar pārspīlētu gribas brīvību, un izmisuma, vienaldzības Haribdu, ja pārvērtē Dieva žēlastību, – viņa simpātijas ir gribas brīvības pusē; pamatojumam izvēlēti gan teoloģiski, gan pasaulīgi argumenti. Teoloģiskie argumenti saistās ar Dieva vainošanu cietsirdībā un ļaunumā, kad tiek sašaurināta cilvēka gribas līdzdalība, pasaulīgie argumenti – ar cilvēka pasivitātes un vienaldzības nopēlumu, kad neļauj pietiekami atraisīties viņa vēlmēm un darbīgumam.

Lai arī maskēta, Erasma iedrošināšanās aizstāvēt lielāku cilvēka gribas brīvību nepaliek nepamanīta, un atkritēja stāvoklis 16. gs. Eiropā nav viegls. Viņa simpātijas Pelāģijam¹ un gribas brīvībai saņem Mārčiņa Lutera pārmetumus, kas izteikti darbā "Par gribas verdzību". Baznīcas reformators brīdina, ka Erasma izpratnē griba pārāk noteikti virza pati

¹ Pelāģijs (360–apm. 418) – mūks. Dzimis Britu salās, ilgu laiku dzīvojis Romā. Tur savas nevainojamās tikumības dēļ iemantojis morālista un garīgā skolotāja reputāciju. Pelāģijs augstu vērtē cilvēka izvēles brīvību, viņa gribas lomu ļaunā un labā sadurē, tādējādi mazinot pirmdzimtā grēka un Dieva svētības nozīmi. 418. gadā Pelāģija un viņa sekotāju mācību (pelaģeānisms) baznīcas augstākās aprindas nosodīja kā ķecerību, šādu viedokli 421. gadā apstiprināja arī Efesas koncils. Pret Pelāģiju aktīvi cīnījās Augustīns Aurēlijs.

sevi, un Dieva svētība tai tikpat kā nav vajadzīga. Lutērs apsūdz Erasmu skepticismā. Ir jābūt absolūti skaidri nošķirtām divām lietām – Dieva un cilvēka spēkam.

Taču praksē cilvēka atbrīvošana Eiropā ir jau sākusies, un teorijas piemērošana tai ir tikai laika jautājums. Roterdamiēša un reformācijas celmlauža diskusija par gribas brīvību to paātrina.

Iedzimta cieņa pret vecākiem, mīlestība pret brāļiem, žēlsirdība, bailes no sliktas slavas utt. – tās ir kaislības, kas nav pretrunā ar prāta likumiem. Tām pretstatītas zemas un bezjēdzīgas kaislības – alkātība, greznības kāre, skaudība, iekāre un citas, kuru salīdzinājumam izmantota Platona cilvēka psihe struktūra, kurā valda prāta, gribas, jūtu harmonija.

Viss var tikt citādi uztverts, un viss, izrādās, ir citāds, nekā šķiet un nekā ir pierasts kanonizēt. Erasma slavinātā Muļķība joprojām sveicina dzīvos, atgādinot savu nemirstību.

Roterdamiēša nopelns ir morāles sekularizācija. Miesas un gara karojošais duālisms vājināts, atzīstot, ka "it kā dažāds ir tas, kas vienots". Dvēseles un miesas atšķirīgā virzība – pirmās tieksme pēc mūžības un otrās pārejošais stāvoklis – izraisa karu, lai gan to starpā vajadzētu būt saskaņai, ko aizstāv Erasma humānistiskā orientācija, veidojot savdabīgu robežparādību, kurā saaukstas divu kultūru zīmes – kristīgās ētikas netradicionāls variants ar tuvojošās racionālisma ētikas atziņām. Asai prātaredei nepaliek aplēpta oficiālās baznīcas ētikas ceremoniālā ārīšķība, kuru vajadzētu aizstāt ar patiesu tikumību, kas izrietētu no patstāvīgi saprastas un dzīvē apliecinātas krietni racionalizētas Jaunās Derības principiem, ja cilvēki gribas brīvībā sekot tiem.

Erasma uzskati ir sava laikmeta (un ne tikai) intelekta liecība. Tie atsedz procesu, kā renesanses uzskatu sadursmēs top jauni principi, kuri

tuvina citam laikmetam – apgaismības deisma laikmetam.

Roterdamas Erasms tiek atzīts par vēlinā Ziemeļu humānisma spilgtāko pārstāvi, kura uzskatu ietekme ir skārusi gandrīz visu Eiropu – no Polijas un Ungārijas līdz Skandināvijai un Spānijai. Būdam personīgi pazīstams ar daudzu valstu pirmajām personām, sarakstīdamies un uzturēdamies pie tām, Roterdamietis, iespējams, ietekmēja arī sava laika politiķu uzskatus, ja tos vispār var iespaidot intelektuālas personības klātbūtne un garaspēks.

Nav noliedzama itāļu humānisma ietekme uz Erasmu un t.s. Ziemeļu humānismu vispār, ko Vācijā pārstāv **Ulrihs fon Hutens** ("Tumšo vīru vēstules" (*Epistolae obscurorum virorum*, 1515–1517)), Anglijā – **Tomass Mors** un **Viljams Šekspīrs** u.c. Humānisma laiks ir sagatavošanās periods Eiropas pārejai uz 17. gadsimta un turpmāko gadsimtu racionālismu.

Humānistu ētika sagatavoja Eiropu racionālai reformai, ko **Mārtiņš Lutērs** īstenoja baznīcas dzīvē, bet **Renē Dekarts** un citi – filozofijā un zinātnē.

STOIĶU MORĀLES FILOZOFIJA 15. GS. ITĀĻU HUMĀNISTU VĒRTĒJUMĀ

Antīkās filozofijas atdzimšana humānismā nav jāsaprot vienkārši kā antīko paraugu atdarināšana. Renesanses domā antīkās filozofijas atziņas tika radoši pārmantotas. Ko tas nozīmē un kā tas izpaužas? Pārmantošanas procesa īpatnības un renesanses humānistu attieksme pret antīko filozofiju kopumā

uzskatāmāk atklājas, ja izgaismo *renesanses humānistu ētikas saistību ar antīkās filozofijas ētiku*. Ētikai, kā to jau noskaidrojām, bija svarīga loma renesanses domā, jo tieši ētikas sfērā veidojās jaunā cilvēka izpratne.

Pastāv uzskats, ka, risinot morāles problēmas un vērtējot tikumības lomu cilvēka dzīvē, humānisti balstījās pirmām kārtām uz Aristoteļa idejām un ka tieši Aristoteļa mācības iespaidā humānisma ētiskajā domā ienāk laimes un augstākā labuma tēma. Humānismā šī tēma gan saistīta ar sabiedrisko labumu, tomēr iegūst galvenokārt personisku jēgu. Atcerēsimies, ka laimes kā personiskās laimes problēma pirmoreiz parādās tieši hellēnisma filozofijā, bet Romas stoīķu filozofijā mācība par tikumību, kurā galvenokārt sakņojas cilvēka laime, vispār ir centrālā. Tāpēc hellēnisma filozofijai un it sevišķi romiešu stoīcisma ētiskajai mācībai humānisma ētiskās domas veidošanā bija ne mazāk svarīga loma kā Aristoteļa uzskatiem.¹

Stoīķu mācība allaž ir atradusies renesanses domātāju uzmanības lokā, tomēr viņu attieksme pret stoīķiem nebija viennozīmīga. Renesanses domātāji gan pieņēma stoīķu ētiskos uzskatus, gan arī kritizēja tos. Humānistu attieksmi noteica galvenokārt tas, cik lielā mērā tā vai cita stoīcisma ideja atbilda viņu laika domāšanas ievirzei. Attieksmi pret stoīķiem ietekmēja arī pašas renesanses filozofiskās

¹ Tas, ka renesanses humānistu attieksme pret antīko ētiku tiek parādīta ar stoīķu ētiskās mācības piemēra palīdzību, nezina citu antīko filozofisko avotu lomu humānisma ētikā (lai gan stoīcisma, bet jo īpaši Romas stoīcisma mācība par tikumību ir viens no svarīgākajiem tās avotiem). Jāņem arī vērā, ka 15. gs. itāļu humānismā vadošā tendence ir meklēt antīko filozofisko skolu mācībās kopīgo, nevis uzsvērt atšķirīgo. Šo kopīgo humānisti saskatīja galvenokārt augstajā tikumības vērtējumā.

domas evolūcija, šī laikmeta hronoloģiskā un ģeogrāfiskā neviendabība. Tā, piemēram, ļoti dažādi stoiķu mācību uztver itāļu 15. gs. humānisti un Ziemeļu renesanses humānisma pārstāvis **Roterdamas Erasmus** vai arī **Mišels Montēns**, kura "Esejas" atspoguļo renesanses humānistiskās tradīcijas krīzes īpatnības. Tomēr kopumā stoiķu ētiskā mācība intensīvi stimulēja morālo problēmu risinājuma meklējumus humānistu darbos.

Sākot apskatu par 15. gs. itāļu humānistu atieksmi pret Stoas filozofiju, svarīgi pakavēties pie Romas humānista un Cicerona cienītāja **Paolo Kortēzes** (1465–1510) uzskatiem. Aicinot pievērsties pagātnes domātāju mantojumam, viņš īpaši uzsver savu senču – seno romiešu – sasniegumu nozīmi. Kortēze uzskata, ka starp tiem, kas nevienu neatdarina, un tiem, kas seko pieredzējušam pavadonim, pastāv tāda pati atšķirība kā starp ceļinieku, kas soļo savam mērķim pretī kā pagādās, uz labu laimi, un ceļinieku, kas, sekojot pavadonim, droši iet taisnu ceļu. Tādu, kas seko pavadonim, Kortēze atzīst par saprātīgu cilvēku (sk. 253. lpp.¹).

Pareizā dzīves ceļa izvēles motīvs ir viens no vadošiem humānistu ētiskajā domā un visvairāk tuvina to stoiķu uzskatiem. Īpaši izteikti tas skan Leonardo Bruni darbā "Ievads morāles zinātnē", kurā faktiski tiek likti pamati humānisma ētikai. Kā jau tika teikts iepriekšējā paragrāfā, Bruni traktē ētiku kā dzīves zinātni. Šajā ziņā "Ievads" ļoti atgādina Senekas darbu "Par laimīgu dzīvi", lai arī Bruni Seneku te nepiemin un vispār šo darbu Bruni iecerējis kā ievadījumu paša veiktajam Aristoteļa "Nikomaha

¹ Šeit un tālāk atsaucies uz 15. gs. itāļu humānistu izteikumiem pēc izdevuma: Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). – Москва, 1985.

ētikas" tulkojumam latīņu valodā.¹ Līdzīgi Senekam, arī Bruni raksturo labu, svētlaimīgu dzīvi kā galīgo mērķi, pie kura var nonākt, ejot pareizo (īsto) ceļu.² Renesanses domātājam neapšaubāmi ir simpātisks "ceļa" tēls, kas ir tuvs Senekas izpratnei: tajā dominē ticība filozofijas iespējām. Proti, tieši filozofija var norādīt vienīgo īsto ceļu uz laimi un arī būt par vienīgo pavadoni un aizgādni cilvēka dzīves ceļā.

Tiesības būt par cilvēka pavadoni ceļā uz svētlaimīgu dzīvi Bruni, līdzīgi Senekam, piešķir vienīgi morāles filozofijai, pamatojoties uz tās noderību cilvēku dzīvē. Filozofija, kura nodarbojas tikai ar dabas pētišanu, pēc Bruni domām, ir mazāk noderīga cilvēka dzīvē, lai gan arī natūrfilozofija ir cildena un pilnīga. Bruni argumentācija šajā gadījumā pārsteidzoši atgādina Senekas argumentāciju. Piemēram,

¹ Leonardo Bruni veiktais Aristoteļa "Nikomaha ētikas" tulkojums izraisīja plašas diskusijas starp tā piekritējiem un iepriekšējā tulkojuma (tas vairāk atbilda sholastiskās kultūras garam) aizstāvjiem. "Ievads" parasti tiek traktēts kā pierādījums Bruni un Aristoteļa ētisko ideālu līdzībai. Turklāt kā Bruni mācības īpatnība tiek uzsvērts tas, ka šis filozofs citu tikumu vidū praktisko gudrību vērtē augstāk nekā Aristotelis (183, 186). Šajā augstajā praktiskās gudrības vērtējumā var saskatīt pierādījumu tam, ka Bruni ētiskās domas avots nebūtu jāmeklē vienīgi Aristoteļa mācībā, kurš no visiem tikumiem visaugstāk vērtē gudrību. Gudrība, pēc Aristoteļa domām, ir saistīta tikai ar teorētiskā prāta darbību. Praktiskās gudrības kults filozofijā izveidojas tikai vēlās antīkās filozofijas laikmetā, kad filozofija sāk dominēt ētiskās mācības. Filozofija tiek saprasta galvenokārt kā māksla dzīvot laimīgi. Tāpēc šajā laikā īpaši augstu vērtējumu izpelnās tie ētiskie tikumi, kas cieši saistīti tieši ar praktisko gudrību.

² "Vienīgā pareizā ceļa" tēls ir bieži sastopams vēlajā antīkajā domā. To izmanto, piemēram, sengrieķu rakstnieks satīriķis Luksiāns: dialogā "Hermostims jeb Par filozofijas izvēli" viņam šis tēls kalpo kā pierādījums filozofijas nespējai valdīt cilvēka dzīvē. Par savu laikabiedru īstā dzīves ceļa meklējumiem raksta arī romiešu autors Lukrēcijs Kārs.

Bruni jautā: vai tāds cilvēks, kas zinās, kādā veidā rodas lietus, sniegs un varavīksnes krāsas, būs labāk sagatavots labam dzīvesveidam salīdzinājumā ar to, kurš to nekad neuzzinās? (49).¹

Motīvs par morāles filozofijas noderību cilvēka dzīvē izskan arī citu 15. gs. itāļu humānistu darbos. Tā **Džovanni Piko della Mirandola**, uzsverot morāles filozofijas būtisko lomu, apgalvo, ka bez tās izpratnes nevar izprast arī cilvēku. **Alamanno Rinuĉīni** "Dialogā par brīvību" uzskata, ka cilvēka līdzība ar Dievu kļūst iespējama, tikai pateicoties tikumībai, un morāles filozofiju viņš izprot kā atbalstu tikumīgam dzīvesveidam, kas ved cilvēku pie augstākā labuma un laimes. Līdzīgu viedokli izsaka arī **Marsilio Ficīno** (180, 215, 261).

Tādējādi itāļu humānistus un romiešu stoiķus saista galvenokārt līdzīgi uzskati par tikumības vērtējumu un atziņa, ka tikumiska uzvedība ir nepieciešama svētlaimīgai dzīvei. Tikumisks dzīvesveids simbolizē pareizāko ceļu tikumiskā ideāla sasniegšanai, un par tā īstenotāju 15. gs. itāļu humānisti uzskata "gudro cilvēku". Līdzīgi stoiķiem viņi raksturo gudro galvenokārt kā morālā ziņā patiesi tikumisku cilvēku.²

Taču jautājumā par tikuma un tikumības izpratni Romas stoiķu un 15. gs. itāļu humānistu uzskati

¹ Sal., piemēram, ar Senekas izteikumu par ģeometrijas node-rīgumu cilvēka dzīvē: "Tu zini, kura līnija ir taisna; ko tas tev līdz, ja nezini, kas ir taisnais dzīvē?" (*Seneka L.A. Vēstules Lucilijam par ētiku.* – Rīga, 1996. – 195. lpp. (88: 13)).

² Īstu tikumu (un vispār tikumību), pēc 15. gs. itāļu humānistu domām (tāpat kā pēc stoiķu uzskatiem), nosaka tā saikne ar saprātīgumu (jeb praktisko gudrību). Piemēram, **Donato Aĉaijoli** (*Acciaiuoli*, 1429–1478) ir pārliecināts, ka, nebūdam saprātīgs, cilvēks nespēj būt taisnīgs. Bet **Kristoforo Landīno** (1424–1498) apgalvo, ka saprātīgums pat izgaismo visus pārējos tikumus, kas izpaužas cilvēka rīcībā un uzvedībā (148, 202).

būtiski atšķiras. Galvenās atšķirības ir šādas. Pirmkārt, dažādi ir priekšstati par *ētisko tikumu lomu cilvēka dzīvē*. Lai gan stoīķi ar morālo tikumību saistīja laimi, tomēr cilvēka dzīves mērķis viņiem bija nevis laime, bet tikumība kā tāda (sk., piem., Senekas traktātu "Par laimīgu dzīvi", X). Priekšstats par tikumību kā pašmērķi izriet arī no stoīķu uzskatiem par filozofijas nozīmi. Filozofija tiek traktēta kā rūpes par tikumību, un filozofijai jātiecas uz tikumību kā uz mērķi (sk. Senekas 89. vēstuli Lucīlijam). Marsīlio Fičīno, spriežot par stoīķu tikumības mācību, apgalvo, ka cilvēka laime nevar būt ietverta ētiskos tikumos¹, jo ētiskie tikumi ir tikai līdzeklis dvēseles attīrīšanai un nomierināšanai (223–228). Arī Leonardo Bruni uzskata, ka ētiskie tikumi ir līdzeklis, lai tuvotos svētlaimīgai dzīvei (56). Piekriždams stoīķiem, ka ar tikumības palīdzību cilvēks var kļūt līdzīgs Dievam, M. Fičīno tomēr neuzskata, ka šo mērķi var sasniegt ar ētiskiem tikumiem, kuri apvaldot dvēseles jūtas un trauksmi.²

Otrkārt, atšķirīga ir *ētisko tikumu hierarhija*. Piemēram, pēc Senekas domām, vissvarīgākie cilvēkam ir tie tikumi, kas palīdz valdīt pār jūtām un uzvedību. Turpretī 15. gs. itāļu humānisti uzskatīja, ka tie ētiskie tikumi, kas skar cilvēka sabiedrisko dzīvi, ir pelnījuši lielāku atzinību nekā tie, kas attiecas tikai uz personisko tikumību (212–213).

¹ 15. gs. itāļu humānisti pieņem Aristoteļa piedāvāto tikumu klasifikāciju dianoētiskajos (jeb intelektuālajos) tikumos un ētiskajos (jeb rakstura) tikumos ("Nikomaha ētika").

² Fičīno pārdomas liecina, ka 15. gs. itāļu humānistu attieksme pret stoīķiem lielā mērā ir saistāma arī ar domātāju filozofiskām simpātijām. Fičīno, būdams antīkā platonisma piekritējs un sekotājs, augstāk vērtē intelektuālos tikumus. Ar to droši vien izskaidrojams viņa dotais stoīķu mācības vērtējums: stoīķu mācībā visaugstāk tika vērtēti ētiskie tikumi.

Turklāt arī pēdējo vidū priekšroka dodama tiem tikumiem, kuri visvairāk veicina sabiedrības labklājību. Fičino, piemēram, par tādu tikumu uzskata izcilību (*magnificentia*), kas cilvēkam piešķir dievišķumu. Viņa spriedumos par personības spožumu atspoguļojas renesanses laikmetam raksturīga domāšanas īpatnība, proti, tieksme pēc personiskas slavas – gan slavas pasaulīgā dzīvē, gan pēcnāves slavas –, kas vienlaikus saistīta ar pārliecību, ka ir nepieciešama personiskā un sabiedriskā labuma cieša saikne.

Arī D. Ačajoli piešķir lielu nozīmi tikumiem, kuri ir saistīti ar indivīda sabiedrisko dzīvi un darbību. Par tikumu, ko varētu nosaukt par dievišķu, viņš uzskata taisnīgumu (*justitia*; 147). Ačajoli uzsver taisnīguma sabiedrisko nozīmi. Būdam *pilsoniskā humānisma* pārstāvis, Ačajoli analizē taisnīguma jēdzienu tās politiskās situācijas kontekstā, kura izveidojās Florencē 15. gadsimtā. Viņaprāt, šis tikums parāda, kādam jābūt vislabākajam un vispilnīgākajam pārvaldes tipam – tā ir republika, un tikai republika sekmē taisnīguma veidošanos arī savos pilsoņos (sk. 151). Ačajoli, tāpat kā citi 15. gs. itāļu humānistu, uzskata, ka sabiedrība cilvēkam ir nepieciešama, lai audzinātu viņā tikumību, savukārt tikumības iedabu humānistu raksturoja, vadoties pēc sabiedrības interesēm. Piemēram, **Mateo Palmieri**, uzsverot "taisnīguma" sabiedrisko nozīmi, apgalvo, ka taisnīgums izpaužas dvēseles tieksmē saglabāt kopējo labumu (143).

Treškārt, 15. gs. itāļu humānistu mācībās *tikumība kļūst par cilvēka darbības vērtības kritēriju*. Turklāt priekšstats par darbības tikumību cieši savijas ar sabiedriskā derīguma motīvu. Šī saistība uzskatāmi atklājas jautājumā par dzīvesveida izvēli: kādam dzīvesveidam dodama priekšroka – aktīvai

sabiedriskai dzīvei vai apcerīgumam, kas veltīts zinātniskam un literāram darbam.¹ Humānistu uzskati šajā jautājumā ir dažādi. Leonardo Bruni, piemēram, atzīmē gan apcerošas, gan arī sabiedriskai aktivitātei veltītas dzīves pozitīvās īpašības, kuras viņš saista ar to, cik tikumīgs ir cilvēka dzīvesveids. Tomēr Bruni dod priekšroku aktīvai darbībai sabiedrībā, jo tā esot vairāk noderīga vispārības labumam (66). Turpretī Landino uzskata par pieņemamu jebkuru dzīvesveidu, ja vien tas ir aktīvs. Protams, katram pilsonim dzīvē jāizvēlas tieši tāds amats vai zinātnes joma, kas vispilnīgāk atbilst dabas dotajām spējām. Taču ikvienam ceļam jābūt tādām, kas iedrošinātu cilvēku un reizē nestu labumu sabiedrībai (208, 209). Savukārt Piko della Mirandola uzskata, ka nepieciešams bēgt no ļaunumā iestigušās pasaules, lai pievērstos Dievam, kas dāvina cilvēkiem vienotību, patiesu gaismu, visaugstāko baudu (280).

Ceturtkārt, *atšķirīga ir dažu pamattikumu izpratne*. Vismazāk humānistu un stoīķu domas sakrita gara līdzsvarotības jeb gara stingrības traktējumā. Lai gan humānistu augstu vērtēja stoīķu tikumības mācības vīrišķīgo raksturu, tomēr viņi uztvēra stoicismu galvenokārt kā mācību par negatīvo un

¹ Jautājums par dzīvesveida izvēli 1. gadsimtā līdzīgā veidā tika izvirzīts Romā, tikai tur tas bija formulēts kā jautājums par radošu brīvā laika pavadīšanu. Romā dzīvesveida izvēle nozīmēja galvenokārt politiskās pozīcijas izvēli. Tā kā priekšroka tika dota radošai brīvā laika pavadīšanai, nevis dienesta darbībai (pēdējā tika uzskatīta par Romas pilsoņa galveno dzīvesveidu), tas nozīmēja pozīciju, kas bija pretrunā ar oficiālo politiku: indivīds nevēlējās tajā piedalīties. 15. gs. itāļu humānistiskajā domā jautājums par dzīvesveida izvēli būtībā tika saistīts ar problēmu, kā vislabākajā veidā izmantot iespējas, lai ne tikai gūtu slavu sev, bet dotu maksimālu labumu arī sabiedrībai.

arī pozitīvo afektu pilnīgu apspiešanu (sk., piemēram, **Lucrecio Vallas** traktātu "Par patieso un maldīgo labumu"; *De vero falsoque bono*). Paužot savu atieksmi pret šādu pieeju, renesanses domātāji emocionālo izpausmju apspiešanu raksturoja kā vardarbību pret cilvēka dabu ("Par patieso un maldīgo labumu", I VII: 1; VIII: 6).

Alamanno Rinučīni, apspriežot stoiķu mācību par tikumiem, secina: ja kādam indivīdam izdotos pilnībā pasargāt dvēseli no jebkādiem uztraukumiem tā, lai afekti netraucētu tikumībai un racionālai domāšanai, viņš būtu jāuzskata nevis par cilvēku, bet par mirstīgu dievu (sk. 180).

Jāatzīmē, ka, vērtējot stoiķu mācību par tikumiem, humānisti – iespējams, ar nolūku – nereti nav ņēmuši vērā tās evolūciju, kas visjūtāmāk izpaužas Romas stoicismā. Piemēram, Lucrecio Valla uzskata, ka stoiķi seko nevis tikumībai, bet tikumības ēnai, jo slavīnot tieksmi pēc grūtībām un bezmērķīgām ciešanām ("Par patieso un maldīgo labumu", I XVI: 3). Arī Leonardo Bruni versijā stoiķi uzskata, ka svētlaipe ir pašās bēdās, nelaimē, miesas mokās (sk. 55). Lai gan Seneka atzīmē, ka vairāk tiecas būt apveltīts ar tādiem tikumiem, kuru apgūšana ir mierīga, nekā ar tikumiem, kuru ievērošana "prasa sviedrus un asinis" (sk. "Par laimīgu dzīvi", XXVI: 71). Humānistu negatīvo attieksmi pret stoiķu mācību par tikumiem, īpaši vēršanos pret afektiem, var izskaidrot arī ar to, ka viņu priekšstatos šī mācība, iespējams, asociējās ar cilvēka ķermeniskās dabas nosodījumu sholastikā.

Dažiem 15. gs. itāļu humānistiem tomēr imponē stoiķu mācība par to, ka patiesi tikumīgs cilvēks nedrīkst pakļauties kaislībām. **Džovanni Džoviāno Pontano** apgalvo, ka vara jāreprezentē tieši tādām cilvēkam (sk. 292). Bet pēc **Andželo Policiano** domām, stoiķu (piemēram, Epiktēta) ētiskās rekomen-

dācijas nebūt nepārsniedz cilvēka spēju robežas (sk. 233).

Lai gan 15. gs. itāļu humānistu vairākumam nav tuva stoīķu proponētā tikumības izpratne, humānistiem visumā ir pieņemama stoicisma orientācija uz to, lai cilvēks veltītu maksimāli daudz pūļu sevis pilnveidei un tikumības sasniegšanai. Līdzīgi Senekam, kurš aicināja cilvēkus cīnā ar likteni pašauties tikai uz saviem spēkiem, arī 15. gs. itāļu humānisti, aizstāvot indivīda aktivitātes principu pret kristietības providenciālismu, ļoti augstu vērtē cilvēka patstāvību un gribas brīvību. Arī viņi šī principa pamatojumu saista ar *likteņa izpratni*, taču, ja neņem vērā dažas kopīgas iezīmes, humānistu un stoīķu priekšstati par likteni un cilvēka attiecībām ar to būtiski atšķiras.

Stoīķi traktē likteni kā *fatumu*, t.i., kā nenovēršamu likteni, lai gan viņu fatālismu it kā mazina atziņa par visa esošā virzību uz labu un racionālu mērķi. Pēc stoīķu domām, "cīņa ar likteni" prasa apjēgt esošā nepieciešamību, lai, pateicoties paša cilvēka racionālajai iedabai, rīkotos saskaņā ar visa esošā dabu (nepieciešamību). Bet nepieciešamības izziņas iespējamību un darbošanos saskaņā ar to nodrošina nepieciešamības nemainīgums.

Humānisti turpretī akcentē likteņa nepastāvību. Viņi jēdziena "liktenis" izpratni lielā mērā saista ar uzskatiem par sociālo nepieciešamību, kura atspoguļo pārmaiņas sabiedrībā: ekonomikā, politikā, cilvēku ikdienas dzīvē. Priekšstati par likteni kā *fortūnu*, kurā ietveras nejaušības, dzīves apstākļu pārmaiņas un ar tām saistītā iespējamība, lielā mērā nosaka renesanses humānistu atziņas par gribas brīvību un cilvēka "strīdu ar likteni". Bet likteņa kā fortūnas izpratne neizslēdz priekšstatu par likteni kā fatumu. Vēl vairāk, piemēram, pēc **Leona Battistas Alberti** domām, liktenis kā fatums, būdams pastāvīgs savos likumos, pat kalpo cilvēkam par

pamatu viņa cīņā ar likteni kā fortūnu. Alberti rakturo fatumu kā vispārēju (likteņa un arī cilvēku dzīves likteņa) likumu: cilvēku dzīve notiek saskaņā ar neapstrīdamo kārtību, ko Daba noteikusi visā esošajā un arī cilvēkā. Tas paredz iespēju cilvēkam izziņāt šo pastāvīgo kārtību un rīkoties saskaņā ar to. Šādu iespēju nodrošina prāts un gribas brīvība. Ja šīs cilvēciskās būtnes īpašības izpaužas cilvēka dabai piemītošajā pilnībā un virzībā uz labo, viņš spēj izvairīties no briesmām. Briesmas, pēc Alberti domām, jāgaida no fortūnas, ko viņš traktē kā mūžīgā un vispārīgā cilvēku dzīves likteņa likuma (t.i., fatuma) izpausmi laikā, kā izpausmi tajos konkrētajos laikmeta apstākļos, kuros dzīvo konkrētais cilvēks. Indivīds var rīkoties, darboties tikai šajos konkrētajos apstākļos un realizēt savas spējas atbilstoši tām, kuras Daba ielikusi cilvēcē. Turklāt viņam jādod priekšroka labajam, nevis ļaunajam, jo no paša cilvēka atkarīgs rezultāts viņa "strīdam ar likteni" un šajā strīdā cilvēks var paļauties tikai uz sevi – uz asu prātu, čaklumu un tikumību (156–161).

Par tikumību kā drošu balstu, aizstāvoties pret likteņa triecieniem, debatē arī stoīķi. Taču humānistu pozīcija jautājumā par cilvēka attiecībām ar likteni atšķiras no stoīķu viedokļa. Piemēram, Epiktēts morālo pilnveidošanos saista ar gara stiprumu, un to var panākt tikai pats cilvēks, pilnveidojot iekšējo pasauli. Indivīdam pakļaujas vien viņa iekšējā pasaule – griba, tieksmes, vēlēšanās, ieskatī u.tml. Taču gara stiprumu sasniegt var, tikai uzticot savu tiekšanos Dievam, jo cilvēks pēc savas dabas ir vājš un niecīgs. Šis Epiktēta apgalvojums faktiski apšauba cilvēka patstāvību. Humānisti turpretī cilvēka attiecībās ar likteni uzsver indivīda aktivitātes spēju un radošās darbības lomu.

Tādējādi 15. gs. itāļu humānistu ētiku romiešu stoicisma ētiskajiem uzskatiem tuvināja galvenokārt lielā interese par cilvēka tikumību.

Tāpat kā stoīķi, humānisti uzskatīja tikumību par cilvēka brīvības garantu un vienu no svarīgākajiem līdzekļiem, kas palīdz īstenot cilvēka tieksmi pēc laimes. Protams, gan brīvība, gan laime un arī vairāki citi jēdzieni dažādos vēstures posmos un filozofiskajās skolās tika saprasti atšķirīgi.

RENEŠANSES PANTEISTISKĀ FILOZOFIJA

Renesanses laikmeta filozofijā var nodalīt vairākus periodus un virzienus, un ikvienā no tiem darbojušies ievērojami tā laika domātāji: **Nikolajs Kūzietis** (Kūzas Nikolajs) ir renesanses panteisma pamatlicējs, bizantiešu neoplatoniķis **Georgs Gemists Pletons** (*Plethon*, 1360–1452¹) itāļu humānismā lielā mērā atjaunoja interesi par Platona un neoplatoniķu filozofiju, **Marsilio Fičīno** ir Florences Platona Akadēmijas līderis. Viņa veiktie Platona un antīkā neoplatonisma tekstu tulkojumi līdzās viņa paša sacerējumiem veicināja renesanses filozofiskās domas, pirmām kārtām renesanses neoplatonisma tālāku attīstību, **Džovanni Piko della Mirandola** padziļināja Florences skolas neoplatonisma idejas, **Pjetro Pomponaci** (*Pomponazzi*, 1462–1525) ir renesanses aristotelisma ievērojamākais pārstāvis, **Pjēra Andželo Mandzoli** (*Manzoli*, 16. gs. pirmā puse) filozofiskā poēma "Dzīves zodiaks" (*Zodiacus vitae*) itāļu humānismā iezīmēja pāreju uz natūrfilozofijas problēmām. Natūrfilozofijas pamatidejas

¹ Dažādi pētnieki min atšķirīgus G.G. Pletona dzīves gadus: V. Vindelbands – 1355–1450, R. Hēnigsvalds – 1389–1464, A. Gorfunkels – 1360–1452.

16. gs. otrajā pusē–17. gs. sākumā formulēja **Bernardīno Telezio** (*Telesio*, 1509–1588), **Francēsko Patrici** (1529–1597), **Džordāno Bruno** – domātāji, kas pārstāv dažādus itāļu dabas filozofijas attīstības virzienus.

Viena no raksturīgākajām renesanses filozofijas īpatnībām ir *panteisms*. Pievēršanās šī laikmeta filozofijas izpētei no panteistisko tendenču analīzes pozīcijām mums ļauj, pirmkārt, ieraudzīt to kopīgo, kas vieno dažādu tālaika filozofisko virzienu un dažādu to attīstības posmu pārstāvju mācības; otrkārt, gūt priekšstatu par laikmeta idejiskajiem strāvumiem kā atsevišķiem vispārējās panteisma tradīcijas posmiem renesansē. Šāda pieeja ļauj izgaismot arī natūrfilozofijas īpatnības, jo 16. gs. natūrfilozofi izmantoja 15. gs. humānistu idejas (piemēram, Florences Akadēmijas pārstāvju darbos izteiktās), kuras saturēja principiāli jaunu skatījumu uz dabu, kas tagad bija nonākusi filozofiskās domas uzmanības centrā.

Natūrfilozofija balstījās uz idejām, kuras tika izstrādātas cīņā ar sholastisko tradīciju, padziļināja tās, vienlaikus attīstoties radošā polemikā ar humānismu, renesanses neoplatonismu un aristotelismu.

Renesanses panteismam raksturīgs plašs izpausmju spektrs. Tā dažādās formas atšķiras galvenokārt ar to, ko tieši – Dievu vai pasauli – domātājs uzskata par noteicošo šo abu fenomenu savstarpējās attiecībās. Kūzieša mācībai, piemēram, ir raksturīga spēcīga mistiskā panteisma tendence: viņš iekļauj pasauli Dievā; Dievs satur sevī visu iespējamo, bet pasaule ir Dievā neizvērstā ("neatritinātā") veidā ieslēgtā izvēršanās, taču jāpiemetina, ka, pēc Kūzieša domām, šajā pasaulē atklājusies dievišķā būtība nav identiska Dievam, jo Dieva radošā potence netiekot izsmelta tā radītajā.

Savukārt Džordāno Bruno, kas balstījās uz Kūzieša idejām par Dieva un pasaules attiecībām, identificēja pasaulē izvēršušos Dieva būtību ar dabu: daba ir Dievs lietās. Tādējādi viņš pārstāv panteisma naturālistisko formu. Naturālistiska ievirze dominēja arī Mandzoli un Patrici panteismā. Turpretī Telezio galveno uzmanību pievērša dabai – tas faktiski izslēdz no viņa mācības jautājumus par Dieva un pasaules attiecībām un izskaidro arī deisma dominanti šī domātāja uzskatos.

Daudzveidīgs ir panteisms Florences Akadēmijas pārstāvju sacerējumos. Marsilio Ficīno, vērsoties pret Dieva un dabas identifikāciju, uzskatīja, ka Dievs "uzņem sevī" pasauli. Dievs tāpēc arī atrodas visās lietās, jo tās visas atrodas viņā; nevis Dievs izvēršas pasaulē, bet gan pasaule, ciktāl tas iespējams, ir izvēršusies Dievā, uzsver Ficīno. Pretēju viedokli puda Dž. Piko della Mirandola. Viņš piedēvēja pasaulei lielāku patstāvību un uzskatīja Dievu galvenokārt par pasaules pirmcēloni un mērķi, kas nepārtraukti ir pasaulē kā tās pilnība, būtība, vienojošais sākums.

Svarīgi atzīmēt, ka panteisma formas nebija strikti noteiktas. Tādēļ precīzāk būtu runāt par panteistiskām tendencēm renesanses domātāju darbos. Pat Džordāno Bruno, kurš faktiski pilnīgi saplūdināja Dievu un dabu, nebija konsekvents savos panteistiskajos apgalvojumos. Par to liecina, piemēram, viņa atzinums, ka Dieva aktuālā bezgalība "neizvērstā stāvoklī" tomēr nevar būt identificējama ar universa kā dievišķās varenības izvēršanās lauka potenciālo bezgalību. Šāda veida nekonsekvences raksturīgas arī Mandzoli un Patrici panteisma naturālistiskajiem atzinumiem: viņi abi uzskata, ka Dieva bezgalīgā varenība pārsniedz dabas varenību.

Minēto nekonsekvenci var izskaidrot ar vēl saglabājušos atkarību no tradicionālām sholastiskām nostādnēm Dieva un pasaules attiecību skaidrošanā.

Atkarības cēlonis ir ne tikai ārējs, proti, pienākums sekot ortodoksālajai tradīcijai Dieva un dabas attiecību skaidrošanā, bet galvenokārt iekšējs – nepieciešamība no jaunās kultūras pozīcijām kritiski izvērtēt un apcerēt tās kultūras ideālus, kuras klēpī veidojās un noformējās viņu domāšana.

Tomēr nekonsekvences un atšķirības renesanses domātāju izteikumos nevar notušēt vai mazināt viņu mācību un kristīgās ortodoksijas nostādņu principiālo atšķirību (svarīga loma šo atšķirību ģenēzē un padziļināšanā bija tieši domātāju panteistiskajai ievirzei). Kreacionistiskajiem ortodoksālās tradīcijas ieskatiem renesanses filozofiskā doma pretstatīja mācību par Dieva izvēršanos pasaulē (Kūzietis, Bruno), dievišķās būtības atklāšanos lietās (Mandzoli), tās izplūšanu pasaulē emanācijas rezultātā (Fičīno), mācību par to, ka Dievs radījis tikai augstāko bezķermenisko sākumu (Piko della Mirandola), un par matēriju kā mūžīgo, aktīvo un radošo dabas lietu sākumu (Bruno). Ortodoksālajam pasaules radīšanas izskaidrojumam, saskaņā ar kuru Dievs radījis pasauli ar savu labo gribu, renesanse pretstata atšķirīgu Dieva un pasaules attiecību izpratni, skaidrojot tās kā nepieciešamības attiecības: pasaules radīšana ir Dievā ietvertās nepieciešamības izpausme (Kūzietis, Patrici), pasaule ir atkarīga no Dieva tikai kā no sava cēloņa (Telezio), Dieva un pasaules saikne ir cēloņsakarības saikne (Mandzoli), dievišķā providence, dievišķais likums principā ir identisks vispārējai cēloņsakarībai pasaulē, kuras avots ir Dievs (Piko della Mirandola), vai arī tas tiek saprasts kā dabas iekšējā nepieciešamība (Pomponaci).

Dieva un pasaules savstarpējo attiecību skaidrojumos renesanses filozofiskās domas pārstāvjus vieno centieni pārvarēt tradicionālās kristīgās sholastikas duālismu. Šim mērķim kalpo, piemēram, ieskats par pasauli kā Dievā neizvērstā veidā ietvertu izvēršanos

(Kūzietis). Dievs un pasaule tiek saistīti gan nepastarpināti (Bruno), gan arī izmantojot par starpniekiem sengrieķu panteona dievus (Pletons) vai arī esamības hierarhijas pakāpes, kuras savieno Dievu un pasauli, esamībā pakāpeniski pastiprinoties daudzējādībai un ķermeniskumam, bet pavājinoties vienotībai un idealitātei (Fičīno).

Dieva un pasaules duālisma pārvarēšanai vai mazināšanai renesanses domātāji izvirzīja vairākas pieejas un realizēja tās dažādos veidos. Šo veidu analīze ļauj ieraudzīt renesanses filozofijas atšķirību gan no viduslaiku ortodoksālās, gan no antīkās tradīcijas. Piemēram, Marsīlio Fičīno sacerējumos tēze par esamības hierarhiskumu (kura dabiski izriet no neoplatonisma mācības par emanāciju, ko pārņēma Akadēmijas pārstāvji¹) savijusies ar tēzi par šīs hierarhijas dinamiskumu sakarā ar hierarhijas pakāpju saistību. Šī saistība būtībā dominē pār esamības hierarhisko sadalītību un piešķir Dieva un pasaules attiecībām dinamismu. (Šāda pieeja raksturīga ne vien Fičīno filozofijai, bet Florences neoplatonismam kopumā.) Tāpēc Fičīno galveno uzmanību veltīja Pasaules dvēselei – pasaules vienotības un saistības izteicējai. Pēc Fičīno domām, Pasaules dvēseles salīdzinājums ar mīlestību akcentē šīs saistības dinamisko raksturu. Robežstāvoklis hierarhiskajā sistēmā (Vienotais, Prāts, Pasaules dvēsele, Forma, Matērija) ļauj Pasaules dvēselei savienot sevī vienīgumu un daudzējādību, garīgumu un ķermeniskumu, kā arī citus pretstatus, kuri šķir

¹ Arī Kūzietis izmantoja emanācijas ideju, lai skaidrotu pāreju no vienotā Dieva pie pasaules daudzējādības, taču viņš uzsvēra visa eksistējošā rašanās vienlaicību, kas ļāva domātājam izvairīties no secinājuma par esamības hierarhiskumu kā pasaules pakāpeniskas rašanās rezultātu. Tas atbilst arī viņa atziņai par pasaules kā Dieva būtības izvēršanos.

augstākās un zemākās esamības pakāpes, vienlaikus tās saistot savā starpā. Tā Fičīno, pievērsdamis lielāku uzmanību Pasaules dvēselei nekā Dievam, rosina lielāku interesi par pašu pasauli, kuras dvēsele un dzīvība tā ir. Tas "mikstina" misticismu Fičīno panteismā.

Panteistisko ideju izplatīšanās renesanses filozofijā izskaidrojama arī ar reakciju uz kristīgās ortodoksijas uzspiesto teistisko orientāciju šī laikmeta centrālo ontoloģisko jautājumu risināšanā. Domātāji pievērsās antīkās filozofijas tradīcijai, ar kuru viņiem nācās iepazīties dziļāk, meklējot esamības problēmu risinājumus¹, tāpat arī viduslaiku panteistiskajai mistikai un citiem avotiem, kuri stimulēja centienus veidot principiāli jaunu pasaules ainu, pretēju oficiālajām sholastiskajām mācībām. Tādēļ par galvenajiem renesanses filozofiskās domas (arī panteisma ideju) avotiem kļuva Platona un antīko neoplatoniķu darbi (platonisma un neoplatonisma idejas tolaik tika uztvertas kā vienota mācība), areopagitiķu, kā arī viduslaiku panteistiskās tradīcijas pārstāvju (Dinanas Dāvids un Meistars Ekharts) atziņas. Līdzās tam vairāki domātāji savās Dieva un pasaules interpretācijās balstījās uz Aristoteļa mācību, attīrot to no viduslaiku uzslāņojumiem (Pomponaci), vienlaikus polemizējot ar viņa uzskatiem (Piko della Mirandola, Patrici, Bruno) un tā sekotāju idejām arābu viduslaiku filozofijā (Piko della Mirandola, Mandzoli).

Līdzās nosauktajiem renesanses filozofijas avotiem jāmin arī šī laikmeta agrīno posmu pārstāvju sacerējumi – idejas, kuras ņem vērā, padziļina vai apstrīd tām sekojošo attīstības posmu domātāji.

¹ Piemēram, ideja par dabas rašanos ārpus laika noritošā mūžīgā bezpersoniskā pirmsākuma būtības izplūšanas procesā, kura nonāca tiešā pretrunā ar ortodoksālo kreacionismu.

Piemēram, viņi attīsta savas ontoloģiskās idejas, filozofiski pārstrādājot **Nikolaja Kopernika** (1473–1543) kosmoloģiju (Patrici, Bruno). Patrici piedāvā tādu pasaules uzbūves sistēmu, kura atšķiras ne tikai no skolastiskās pasaules ainās, bet arī no Florences Akadēmijas pārstāvju izstrādātā modeļa. Bruno, balstoties uz Kūzieša idejām, izveido naturālistiskā panteisma koncepciju, nonākot pretunā ar sava priekšgājēja mistisko panteismu. Piko nosauc cilvēku par īpašu pasauli, polemizē ar ortodoksālo cilvēka kā Dieva radības kroņa izpratni un jau renesanses laikā tapušām koncepcijām (cilvēks kā mikrokosms, kas atspoguļo makrokosmu), kuru aizsākumi rodami antīkajā pasaulē.

Ar teikto, protams, nav izsmelta panteisma specifika, tāpat kā nav izsmelta visas renesanses filozofija – panteisms ir tikai viena no tās īpatnībām. Cits ceļš, kā dziļāk iepazīties ar renesanses panteismu, ir aplūkot tā īpatnības kāda konkrēta domātāja mācībā. Īpaši interesants šajā ziņā ir Kūzietis. Viņš savā laikā bija viens no pirmajiem, kas izteica panteisma ideju, Kūzietis ir arī viens no renesanses neoplatonisma aizsācējiem. Tāpēc viņa uzskatu izvērtējums ļaus pietuvoties kā renesanses panteisma rašanās apjēgsmei, tā arī renesanses neoplatonisma īpatnību izziņai.

Viens no centrālajiem Kūzieša filozofijas jautājumiem ir Dieva un pasaules attiecību problemātika, ko filozofs risina netradicionāli – šai pieejai būtu jāpievērš īpaša uzmanība, jo tajā atsedzas ne tikai viņa mācības specifika, bet arī renesanses neoplatonisma īpatnības. Dieva un pasaules attiecību problēmas risinājuma savdabība saskatāma jau Kūzieša piedāvātajās Dieva un pasaules noteiksmēs. Nostājoties preti ortodoksālajai tradīcijai, kura personificēja Dievu, Kūzietis sauc Dievu par absolūto maksimumu. Domātājs paskaidro – tas nozīmē, ka Dievs

ir viss, kas potenciāli var būt. Dieva absolūtais maksimums ir identisks minimumam, jo maksimums ietver sevī visu esošo, nebūdams nekas no esošā, nekāda (ierobežota, noteikta, proti, minimāla) esamība, t.i., Dievs ir viss un nekas atsevišķi. Maksimuma un minimuma identitāte Dievā nozīmē tā bezgalību, neierobežotību un vienotību (bezgalībai nav daļu), kā arī Dieva vienīgumu (nav nekā pretēja viņam: ne neesamības, ne atšķirības, ne daudzējādības), jo viss eksistē viņā un viņš ir visā.

Doma par Dievu kā vienotību ir Kūzieša mācības pamatā. Dievs, būdams vienots (un vienīgs), ir visa esošā pamats un vienotais sākums, tā vienotā būtība (esamība, pateicoties kurai visas lietas ir tas, kas tās ir). Dievs ir vienotais, jo viņā sakrīt visi iespējamie pretstati. Dievs atrodas pāri jebkādam pretstatam, jo aptver un neizvērstā veidā satur tos visus sevī: viņa identitāte ir atšķirību neizvērstība, viņa vienlīdzība – nevienlīdzības neizvērstība, viengabalainība – jebkādas sadalītības neizvērstība, viņa miers – kustības neizvērstība, viņa tagadnība – laika neizvērstība (laiks ir tagadnes momentu secība – pagājība un nākamība kā izvēsta tagadne).

Raksturojot Dievu kā vienoto¹, Kūzietis tomēr uzsver, ka "vienotība" nav Dieva vārds. Tas ir tuvu Dieva izpratnei, bet tajā pašā laikā arī bezgalīgi tālu no Dieva patiesā vārda. Patiesais Dieva vārds ir bezgalīgs kā bezgalīgi neizvērsti ir viņā ieslēgto atsevišķo pilnību vārdi, tāpat kā bezgalīgi neizvērsti viņā ir viss esošais.

Visa esošā savienošanās Dievā, kas atbrīvo viņu no jebkādām atšķirībām, neļauj nosaukt to kādā

¹ Apzinoties savas Dieva interpretācijas drosmīgumu, Kūzietis tomēr cenšas nepieļaut būtisku Dieva izpratnes atšķirību no ortodoksālā traktējuma, tāpēc viņš sniedz šādu vienotības skaidrojumu: vienotība ir trejādība, kas apzīmē nesadalāmību, dažādību un saistību.

personvārdā. Piešķirt vārdu nozīmē uzrādīt kādu atšķirību no cita. Dievs nav nekas vairāk kā viss, atsevišķi viņš nav nekas. Vārda piešķiršana nozīmē arī kaut kā izzināšanu, taču Dievs ir pāri jebkādai izziņai un tātad – pāri jebkādam vārdam.

Pozitīvie, t.i., apgalvojošie vārdi, kurus piedēvē bezgalīgajam Dievam, "bezgalīgi noniecina" to, secina Kūzietis. Šie vārdi tiek piešķirti Dievam pēc analogijas ar kaut ko, kas ir viņa radīts, līdz ar to arī galīgs un ierobežots. Tas nozīmē, ka jebkurš pozitīvs Dieva vārds attiecas pret patieso un neizsakāmo Dieva vārdu kā galīgais pret bezgalīgo. Šajā apstākli Nikolajs saskatīja galveno pozitīvās teoloģijas trūkumu. Par Dievu var pateikt tikai to, ka tas eksistē, atzīmē domātājs. Savā Dieva interpretācijā viņš tiecas parādīt apofātiskās (negatīvās) teoloģijas priekšrocības salīdzinājumā ar pozitīvo teoloģiju.¹

Kūzietis uzskata: ja mēs atteiktos no negatīvās teoloģijas, Dievs tiktu godāts nevis kā bezgalīgais Dievs, bet gan kā kaut kas radīts un galīgs. Runājot par apofātiskās pieejas priekšrocībām, domātājs pauž domu, ka Dievs ir augstāks gan par jebkuru apgalvojumu, gan arī par jebkuru noliegumu. Tādējādi Kūzietis konsekventi realizē pretstatu sakritības (identitātes) principu, kas ir viens no pašiem svarīgākajiem viņa mācības pamatprincipiem.

Pretstatu identitātes princips noteic risinājumu arī jautājumā par Dieva izzināšanu. "Dievs ir izzināms tikai caur neizzināmību", "vārdā nosaucams caur tā nenosaukamību", bet pats Dieva izzināšanas veids tiek raksturots kā "mācīta (t.i., zinoša) nezi-

¹ Pozitīvā teoloģija dominēja viduslaiku katoliskajā reliģiskajā domā. Apofātiskās, t.i., "negatīvās" teoloģijas idejas, Kūzietis attīsta, balstoties galvenokārt uz antīkā neoplatonisma idejām, areopagitiķu un viduslaiku mistiskās tradīcijas Dieva skaidrojumiem, īpaši uz Meistaru Ekhartu.

nāšana" (*docta ignorantia*). Ortodoksālajā teoloģijā pieņemtais Dieva izziņas veids, kas orientēts uz saprāta darbību, pēc Nikolaja domām, nespēj pacelties pāri pretstatiem un savienot tos viņu izcelsmes avotā, jo to kavē saprāta (*ratio*, kas ir viena no trim cilvēka intelektuālās aktivitātes (*mens*) pakāpēm) darbības īpatnības.

Tas nozīmē, ka saprāts nespēj izziņāt Dievu, jo Dievs ir pretstatu vienotība. Saprāta, kā arī izziņas procesu rosinošo juteklisko zināšanu iespējas ierobežo to relativitāte, ko Nikolajs saista ar paša materiālā iedabas potenciālo un mainīgo raksturu, jo tieši uz materiālā izziņāšanu ir vērsta saprāta darbība. Šīs izziņas rezultātus saprāts nepamatoti attiecina uz dievišķo. Cilvēka prātam (*intellectus* – augstākais intelektuālās aktivitātes līmenis), ko Nikolajs traktē galvenokārt kā intuitīvo izziņu, intelektuālo intuīciju, visumā nepiemīt saprāta ierobežotība, taču arī tas nespēj apjēgt patiesību, kas ir absolūta un bezgalīga, jo absolūts un bezgalīgs ir Dievs, un Dievs ir patiesība. Mūsu prāts attiecas pret patiesību kā iespējamība pret absolūto nepieciešamību, kā daudzstūris pret apli¹. Patiesība ir netverama, prāts bezgalīgi izziņa to arvien precīzāk un precīzāk, paskaidro Kūzietis. "Mācītās nezināšanas" jēga ir tieši patiesības netveramībā un šīs netveramības apjēgsmē.

Pasaule (Visums) Kūzieša izpratnē ir līdzīga Dievam, tāpēc *pasaule* arī ir maksimums, taču nevis absolūtais, bet *konkrētais maksimums*. Pasaules un Dieva līdzība nozīmē arī to, ka pasaulei piemīt

¹ Dziļās matemātikas zināšanas Kūzietis bieži izmanto savā filozofiskajā mācībā. Viņš uzskata, ka matemātiskie priekšmeti (kuri nav iedomājami bez materiāliem priekšmetiem), pateicoties to stabilajai drošticamībai un simboliskumam (tātad arī to zināmai nekonkrētībai un nenoteiktībai), ļauj spriest par mūžīgo un neizsakāmo Dieva esamību.

analoģiskas īpašības, lai gan tikai konkrēti noteiktā veidā. Kūzietis tuvāk paskaidro pasaules līdzību Dievam – Dievs ir vienotība, kas ir gan pirms *visām iespējamām* atšķirībām un pretstatiem, gan apvieno tos sevī. Turpretī pasaule ir vienotība, kas ir pirms *konkrētām* atšķirībām un pretstatiem (piemēram, kvalitātes pretstati) un kas apvieno tos sevī. Dievs ir *absolūtais pirmsākums*, lietu esamība un galīgais mērķis, turpretī pasaule ir *konkrētais, noteiktais sā-kums*, konkrētā lietu esamība un galīgais mērķis. Dievs visā ir bez atšķirībām (vienādi), bet pasaule katrā ir citādi un pasaulē arī katrs eksistē citādi. Dievs savā absolūtajā vienotībā ir pilnīgi brīvs no jebkādas daudzējādības, savukārt vienotā pasaule ir noteikta konkrētās lietās un tādēļ nav brīva no daudzējādības. Pasaule ir vienotība daudzējādībā, t.i., daudzējādība konkretizē pasaules vienotību, tāpat kā tās bezgalība ir konkretizēta galīgumā, viengabalainība – salikumā (no daļām), mūžība – laika secībā, nepieciešamība – iespējamībā u.tml. Tādējādi pasaules bezgalība, nedalāmība un citas tās īpašības savas konkretizācijas dēļ "bezglīgi atkāpjas" analoģisku Dieva īpašību priekšā.

Tajā pašā laikā pasaulei nav ierobežotas, no Dieva nošķirtas eksistences: pasaule ir absolūtā maksimuma, t.i., Dieva bezgalīgās vienotības izvēršanās, rezultāts. Kūzietis izskaidro pasaules – konkrētā maksimuma – rašanos absolūtā maksimuma emanācijas ceļā. Šo antīkā neoplatonisma ideju Kūzietis traktē kā Dieva neizvērstā stāvoklī ietvertā izvēršanos (būtiski atcerēties, ka šī izvēršanās nenotiek laikā). Viss esošais nonāk esamībā kopā un vienlaikus, un tas izslēdz esamības hierarhiskumu.

Šāda pasaules rašanās izpratne nonāca pretrunā ar kreacionistisko pasaules radīšanas koncepciju (Dievs rada pasauli laikā un no nekā), kā arī ar antīkā neoplatonisma ieskatu par esamības hierarhis-

kumu, kas izrietētu no esamības rašanās emanācijas ceļā. No antīkā neoplatonisma Kūzieti būtiski atšķir arī saritināšanās un atritināšanās (izvēšanās, atvēšanās) (*complicatio-explicatio*) ideja. Priekšstats par Dievā ietvertā izvēršanos izskaidro ceļu no Dieva uz pasauli (neoplatonismā analogiska loma ir emanācijas idejai). Izmantojot jēdzienu "sartināšanās", Kūzietis skaidro atceļu no pasaules pie Dieva; šim jēdzienam bija jāprecizē Dieva un pasaules attiecību izpratne (lai gan, kā atzīmē domātājs, "sartināšanās" un "atvēšanās" atrodas pāri cilvēka saprašanas spējām).

Antīkais neoplatonisms priekšplānā izvirzīja jautājumu par daudzveidības rašanos no vienotā pirmsākuma. Kā šo jautājumu traktēja renesanses neoplatonisms? Kādas attiecības pastāv starp Dievu, pasauli un atsevišķām lietām kā pasaules daļām, kuras kopā tad arī veido pasauli? Kūzietis pielīdzina šīs attiecības veselā un konkrētā attiecībām: kā abstraktais eksistē konkrētajā, tā arī vienotais Dievs atrodas vienotajā pasaulē, konkretizējoties tajā. Savukārt pasaule atrodas lietu universālā kopumā, konkretizējoties tajās. Tādējādi Dievs ar pasaules starpniecību atrodas visās lietās, bet lietu daudzējādība ar vienotās pasaules starpniecību atrodas Dievā. Šī atziņa atsedz Kūzieša ieskatu būtību, ko parasti raksturo kā *mistisko* panteismu. Pretēji ortodoksālajam Dieva un pasaules duālismam Kūzas Nikolajs tuvina tos tiktāl, ka Dievs, viņaprāt, "ienem" (sartinā) sevī pasauli, satur to sevī.

Aplūkojot Kūzieša piedāvāto cilvēka koncepciju, jāpievērš īpaša uzmanība cilvēka (cilvēka dabas) kā "mikrokosma", "cilvēciskās pasaules" izpratnei. Cilvēka pasaule ir līdzīga Dieva pasaulei (Visumam). Tas nozīmē, ka cilvēka dabas īpašības tuvina viņu absolūtajam maksimumam (Dievam) un konkrētajam maksimumam (pasaulei, Visumam). Arī cilvēka dabu

Kūzietis nosauc par maksimumu, jo tā neizvērsti, saritinātā veidā ietver visas – vispārīgās un atsevišķās – cilvēka pilnības. Turklāt – tāpat kā absolūtajā maksimumā un konkrētajā maksimumā – cilvēkā savienojas atšķirības un pretstati (pirmām kārtām viņa jutekliskās un intelektuālās darbības atšķirības). Tādējādi, balstoties uz antīkās filozofijas priekšstatiem par cilvēku kā mikrokosmu, Kūzietis paceļ cilvēka dabu līdz Dieva dabai. Cilvēku un Dievu tuvina galvenokārt pozitīvo īpašību pilnība, kas ietveras cilvēka dabā. Šo konceptuālo pieeju Kūzietis attīsta savas panteistiskās filozofijas garā. Tomēr absolūtu, pilnīgu cilvēka un Dieva dabas savienošanos viņš saskata tikai Kristū. Kristus un cilvēka attiecības Kūzieša filozofijā traktētas kā absolūtā cilvēciskā maksimuma un konkrētā cilvēciskā maksimuma attiecības. Šīs attiecības līdzinās absolūtā maksimuma (Dievs) un konkrētā maksimuma (pasaule) attiecībām.

Kūzieša pārdomas par cilvēka dabu (domātājs nosauc cilvēku par "cilvēcisko Dievu") sasaucas ar renesanses humānistisko ideālu. Cilvēka dievišķums, pēc Kūzieša domām, vispilnīgāk izpaužas prāta radošajā darbībā, kas virzās uz patiesības atklāšanu un veido cilvēka dabas augstāko pilnību. Cilvēka radošajai darbībai nav cita mērķa kā tikai pats cilvēks, uzsver domātājs savā galvenajā filozofiskajā sacerējumā "Par mācīto nezināšanu" (*De docta ignorantia*).

Tādējādi Kūzieša mācība par Dievu un pasauli ir pakļauta tam, lai atrastu cilvēka dabas pilnībai atbilstīgu vietu esamībā. Līdz ar to domātājs atsakās no kristīgi ortodoksālā cilvēka pretnostatījuma Dievam un pasaulei, tāpat viņš atsakās arī no Dieva un pasaules duālisma.

JAUNAS TIESĪBU UN VALSTS FILOZOFIJAS VEIDOŠANĀS

Viens no lielākajiem renesanses filozofijas sasniegumiem ir jaunas tiesību un politiskās filozofijas izveide, tās atbrīvošana no pakļautības reliģijai un baznīcas interesēm. Īpaša loma te pieder Florences diplomāta, vēsturnieka un rakstnieka, Leonardo da Vinči laikabiedra un Mikelandželo drauga **Nikolo Makjavelli** (1469–1527) traktātam "Valdnieks" (*Il Principe*, 1513).

Makjavelli uzskati veidojās sarežģītā politiskā situācijā. 15. gs. beigās–16. gs. sākumā kļuva skaidrs, ka atšķirībā no Francijas, Anglijas vai Spānijas Itālijā nav spēka, kas varētu uzņemties uzdevumu veidot nacionālu monarhiju. Ziemeļitālijas pilsētvalstīs gan tika radīti renesanses kultūras pamati, tomēr tās nespēja radīt nacionālās apvienošanās priekšnoteikumus. Makjavelli laikā Itālijas teritorija atradās piecu valstu pārvaldībā: dienvidos pastāvēja Neapoles karaliste, ziemeļrietumos – Milānas hercogiste, ziemeļaustrumos – Venēcijas aristokrātiskā republika, centrā – Florences republika un Pāvesta valsts. Tālaika katoļu baznīcas vadītāji izveidoja Pāvesta valsti par spēcīgāko Itālijā, un tā kļuva par galveno šķērslī Itālijas nacionālai vienotībai. Šajā Itālijai grūtajā laikmetā radās Makjavelli politiskā mācība.

Līdzīgi citiem renesanses domātājiem sabiedrības skaidrojuma pamatā Makjavelli liek cilvēka iedabu. Viņa uzmanības centrā ir cilvēku darbība un savstarpējās attiecības, cilvēku radītie institūti, pirmām kārtām valstis, to rašanās, nostiprināšanās un bojāeja. Politiskās dzīves aplūkojums pārlicina Makjavelli, ka politiku nosaka cilvēku savtīgās intereses, iedzīvošanās kāre. Likumdošanai jāreķinās ar ļauno cilvēka iedabā, kas apliecina sevi pie jebkuras

izdevības. Makjavelli gan raksta par fortūnas (saukta arī par nepieciešamību, *fortuna*) ietekmi uz vēsturi. Tomēr viņš neuzskata fortūnu par kādu vēsturei un sabiedrībai ārēju spēku, tā izteic lietu dabisko gaitu, cēloņu un seku virkni, cilvēka darbības objektīvo noteiksmju kopumu. Vienlaikus domātājam ir svešs fatālisms vēstures skaidrojumā. Fortūna ir spēcīga tiktāl, ciktāl to neierobežo cilvēka drošsirdība (*virtū*). Makjavelli *virtū* nav viduslaiku "tikums", viņš lieto šo terminu atšķirīgi un atsevišķos gadījumos pat pretēji tā izpratnei kristietībā. Sekodams renesanses tradīcijām, viņš atdod terminam *virtū* tā oriģinālo – romiešu – nozīmi. Klasiskajā pirmskristīgajā nozīmē "virtus" (no vārda *vir* – vīrietis) nozīmēja 'vīrišķību', karavīra drosmi un prātu saistībā ar pilsoņa pienākumu. Kristīgajā tradīcijā šis termins bija zaudējis asociācijas ar karalietām un tā saturā priekšplānā izvirzījās kalpošana Dievam, pazemība un gatavība ciešanām. Romieši uzsvēra, ka piedalīšanās politiskajā dzīvē ir personības integritātes neatņemams komponents, turpretī kristietība tās vietā liek kalpošanu Dievam un ar to saistītās reliģiskās un morālās īpašības. Makjavelli izpratnē *virtū* nozīmē militāru drosmi, tam vispār nav sakara ar morālajām īpašībām, *virtū* ir ar morāliem un reliģiskiem vērtējumiem neapgrūtināta darbotiespēja, cilvēka griba un enerģija, kas visspilgtāk izpaužas valdnieka rīcībā. Veiksmīgs valdnieks spēj savienot laikmeta iespēju izpratni ar drosmi un kaisli, jo fortūna ir vēlīgāka pret drosmīgajiem.

Ar dabiskiem cēloņiem Makjavelli saista arī cilvēku sabiedrības un valsts izcelšanos. Viņa sniegtajā politiskās dzīves skaidrojumā Dievam tā tradicionālajā teistiskajā izpratnē nav vietas. Viduslaiku eshatoloģijas vietā, kas skatīja cilvēces vēsturi kā kustību no cilvēka radīšanas un grēkā krišanas līdz pastarai tiesai, nāk ideja par vēstures procesu, kas

nepakļaujas kādam augstākam mērķim. Pēc Makjavelli domām, tieši cilvēku pašsaglabāšanās tieksme kādreiz likusi tiem apvienoties sabiedrībā un izvēlēties pašu drosmīgāko par savu valdnieku.

Reliģijas aplūkojumā Makjavelli neinteresē nedz dziļais personiskais pārdzīvojums, nedz arī reliģijas mistiskais elements. Viņš noliedz reliģijas dievišķo izcelsmi un uzskata, ka morāles un reliģijas rašanos noteica sabiedriskās vajadzības. Reliģija Makjavelli priekšstatos ir sabiedriskās dzīves parādība, tā nepieciešama tautas un valsts garīgās vienotības nodrošināšanai un tā jāvērtē no valsts interešu viedokļa. Makjavelli nenoliedz kristietības ētiskos principus, taču uzskata, ka tie nav piemēroti valsts nostiprināšanai. Šajā sakarā Makjavelli uzsver seno reliģiju priekšrocību – tās veicināja cilvēka aktivitāti, dvēseles cēlumu un ķermeņa spēku.

Politikas izpratnē Makjavelli visai būtiski atšķiras no saviem priekštečiem. No Platona un Aristoteļa līdz pat viduslaikiem viens no politiskās filozofijas centrālajiem jautājumiem bija valsts mērķis. Politiskā vara tika skatīta tikai kā līdzeklis kalpošanai augstākiem mērķiem – taisnīgumam, brīvībai, Dievam. Makjavelli noliedz šādu pieeju un atsakās meklēt politikas noteiksmes ārpus pašas politikas. Viņam politiskā vara ir mērķis pats par sevi, tādēļ Makjavelli nodarbina jautājums – kā iegūt varu, kā to saglabāt un paplašināt.

Dižais florencietis norobežo varu un tikumību, ētiku un reliģiju un aplūko valsti kā autonomu vērtību sistēmu, kas pastāv neatkarīgi no jebkura cita vērtību avota. Darbojoties saskaņā ar šo sistēmu, valstsvīrs ir tiesīgs, uzskata Makjavelli, rīkoties pretrunā citām vērtību sistēmām, piemēram, reliģijai vai tikumībai. Valsts sfērā un no valsts racionalitātes viedokļa ir pieļaujams tas, ko reliģija vai morāle uzskatītu par noziegumu. Tikums ir vērtība tiktāl, ciktāl tas nodrošina panākumus politikā.

Makjavelli nevēršas pret tikumu vispār, bet pierāda, ka labs valdnieks (par tā prototipu izraudzīts Ēzāre Bordža) un kristīgā tikumība nav savienojamas parādības. Reālajā rīcībā, un par tādu tiek uzskatīta politikas sfēra, nevajag paļauties ne uz dievišķo varu, ne uz likteni. Visu izšķir gudra, tālredzīga un droša rīcība kāda perspektīva politiska mērķa vārdā. Politiskai veiksmei Makjavelli upurē kristīgo morāli, bet tikai uz laiku, kamēr iegūta vara un izveidota stipra valsts. Tādējādi morāle izrādās pakļauta politikas mērķiem. Jāatzīmē gan, ka Makjavelli upurē morāli politikai kā politiķis, nevis kā morālfilozofs. Viņš neslavē morāles upurēšanu un tās sekas – tādus politiskās cīņas līdzekļus kā nodevība, viltība (valdnieka ideāls – lauvas un lapsas apvienojums), neģēlība, cietsirdība utt., taču, ja morāles normas kavē politisko mērķu sasniegšanu, tās jāupurē. Nav viegli saskaņot trīs dimensijas – varu, valdnieka reputāciju un tikumību. Valdnieka stratēģija un taktika pakļauj morāli, ar kuru jārēķinās tikai tik daudz, lai nezaudētu reputāciju un varu. Viss ir atkarīgs no politiskās situācijas pieprasījuma. Ja runa ir par tēvzemes glābšanu, par situāciju, kad iespējams izveidot stipru valsti, kas spētu nodrošināt iekšējo kārtību un novērst ārējos uzbrukumus, Makjavelli pieļauj pagaidu ļaunumu: ir atmetami visi citi apsvērumi – žēlsirdība, kauns, taisnīgums utt., galvenais ir – darboties rezultatīvi. Valdniekam jārikojas pēc principa "mērķis attaisno līdzekļus".

Makjavelli Eiropas politiskajā tradīcijā aktivizēja terminu "valsts" (*il stato*), skaidrojot to kā centralizētu struktūru, kas realizē politiskās varas monopolu kādā teritorijā. Vienlaikus Makjavelli noraida katoļu baznīcas teokrātisko valsts koncepciju un centienus pakļaut valsti baznīcai. Pāvestu pretenzijas uz laicīgo varu Makjavelli vērtē kā galveno šķērslī Itālijas apvienošanas un stiprināšanas ceļā, un,

noliegdams tās, viņš formulē ideju, kas kļuvusi par vienu no nozīmīgākajām pēdējo gadsimtu politiskajā dzīvē, – nacionālās valsts ideju. Viņš ir Itālijas – izlaupītas, sadrumstalotas, sagrautas, vājas un apdraudētas zemes – patriots. Stipras valsts radīšana kļūst par mērķi, kuram tiek pakļauts viss pārējais.

Makjavelli darbi ir tikai daļa no plašās diskusijas par tiesiska pasaules redzējuma pamatiem, kura aizsākās Eiropā 16. gs. sākumā. No 1513. līdz 1520. gadam dienasgaismu ierauga trīs šajā kontekstā nozīmīgi darbi: jau minētais Makjavelli "Valdnieks", angļu domātāja **Tomasa Mora** leģendārais sacerējums "Utopija" (*Utopia*, 1516), kā arī baznīcas reformatora **Mārtiņa Lutera** aicinājums "Vācu nācijas kristīgajai muižniecībai" (*An den christlichen Adel deutscher Nation*, 1520). Izstrādājot koncepcijas, minētos autorus vadījuši ne tikai politiski (kā Makjavelli), bet arī sociāli un reliģiski apsvērumi. Turklāt jāņem vērā, ka diskusijās par tiesiskā pasaules redzējuma pamatiem bieži vien pārsteidzošā veidā savijās jaunais ar veco, nostalģija pēc viduslaiku sabiedriskās kārtības ar drosmīgu nākotnes sabiedrības vīziju. Kā apliecinājumu tam aplūkosim Tomasa Mora uzskatus, kuros cieši saaudušies reliģiskie un sociālie motīvi.

Tomass Mors ir viens no utopiskā sociālisma pamatlicējiem. Viņa galvenajā darbā "Utopija", aprakstot dzīvi uz izdomātas salas, uzburta nākotnes sabiedrības vīzija: uz sabiedriskā īpašuma, augsti organizētas ražošanas, taisnīgas sadales pamata veidotā sociālā valsts nav atkarīga no baznīcas varas un nepieļauj tās iejaukšanos valsts lietās. Šī valsts ir indiferenta ticības jautājumos un nekādā veidā nesaista pilsoņu tiesisko statusu ar viņu reliģisko pārliecību. Tajā pašā laikā nevar neņemt vērā, ka valsts būtisko noteiksmju izpratnē Mors orien-

tējas uz Platona politiskās filozofijas idejām par sabiedrību un šo atziņu tālāku attīstību viduslaiku politiskajā tradīcijā. Šaskaņā ar šo priekšstatu sabiedrība ir dažādu kārtu sadarbības lauks, kur katra grupa pilda tai noteikto sabiedrisko pienākumu valsts un – kas būtībā ir tas pats – vispārības labā, saņemot par to taisnīgu un visiem kārtas locekļiem vienādu atalgojumu. Šādā izpratnē nav vietas individuālai iniciatīvai, un līdz ar to tā nonāca pretrunā ar individuālismu kā jaunas tiesību un valsts izpratnes veidošanās vadošo ievirzi. Tādējādi Mora idejas var raksturot kā sociālistisku un reizē konservatīvu utopiju.

Reliģisko motīvu kontekstā jāmin *reformācijas* ideologu devums, veicinot pāreju no teoloģiska pasauluzskata pie tiesiska pasauluzskata, vairojot personības intelektuālo un morālo autonomiju, kā arī pamatojot tiesiskas valsts ideālu. Šajā sakarā jāuzsver viens no pašiem pārsteidzošākajiem reformācijas paradoksiem – tā pavēra ceļu jaunai tiesību un valsts izpratnei tieši tajās jomās, kurās izcilākie baznīcas reformatori neveidoja speciālas tiesiskās konstrukcijas un kurām neveltīja īpašus politiskos traktātus. Reformatoru galvenais ieguldījums politiski tiesisko jautājumu risināšanā bija tas, ka viņi pamatoja citas – no katoliskās ortodoksijas atšķirīgas – attiecības starp ticīgo cilvēku un Dievu, lajiem un klēru. Mārtiņš Lutērs formulēja mācību, ka savas grēcīgās dvēseles glābšanai cilvēkam nav nepieciešama baznīcas starpniecība un aizbildniecība, glābšana ir sasniedzama nevis ar ārējiem reliģiozitātes apliecinājumiem ("labiem darbiem"), bet gan ar cilvēka iekšējo ticību Kristus Glābēja upurim cilvēces labā ("taisnošana ticībā"). Lutērs ir pārliecināts, ka Dievu nodarbina nevis upurēšana baznīcai, bet gan ticīgā iekšējā pārliecība, viņa motīvs. Līdz ar to, pirmkārt, tika likti pamati idejai par baznīcas

feodālo īpašumu kā nelikumīgi un varmācīgi iegūtu, kas tuvināja sabiedrību baznīcas īpašumu sekularizācijas idejai. Otrkārt, personas ticības nozīmes uzsvēršana veidoja antitēzi tradicionālajai uzticībai autoritātei un aizstāvēja indivīda tiesības spriest patstāvīgi un brīvi izvēlēties pārliecību. Luteram nav pieņemami jebkādi valdnieka mēģinājumi iespaidot savu pavalstnieku pārliecību, jo, viņaprāt, laicīgā vara valda pār cilvēka ķermeni un mantu, nevis pār dvēseli. Ar to tika likti pamati vienam no svarīgākajiem pēdējo gadsimtu Eiropas kultūras sasniegumiem – *apziņas brīvības* principam.

Noraidot katoļu baznīcas pretenzijas būt par starpnieku ticīgo un Dieva attiecībās, Luters izvirzīja vispārējās priesterības ideju, kas noārdīja bārjeru starp lajiem un klēru. Tādējādi ir pamats apgalvot, ka iedīgli personas neatsavināmo tiesību idejai, kas mūsdienās ir kļuvusi par tiesiskas valsts stūrakmeni, parādas jau Luterā un citu protestantisma ideologu uzskatos. Reizē Luters saprot "kristīgo brīvību" vienīgi kā gara brīvību, kas nav pretrunā ar miesas nebrīvi, kura jāpacieš, cerot uz gandarījumu viņpasaulē. Luters prasa no ticīgiem bezierunu pakļaušanos spēcīgai laicīgai varai. Ar savu attieksmi pret sabiedrisko nevienlīdzību un aicinājumu pakļauties laicīgai varai Luters pārstāvēja mērēno birģerisko reformāciju. Daudz radikālāki uzskati bija **Tomasam Minceram** (*Muentzer*, arī *Muenzer*; ap 1490–1525). Viņš pamatoja nepieciešamību veidot tādu "Dieva varu" uz zemes, kas nodrošinātu sociālo vienlīdzību. Nivelējošā komunisma idejas balstās mistiskajā panteismā – Dievs ir klātesošs savos radījumos un atklājas cilvēkam bez oficiālās baznīcas starpniecības. Cita opozīcija Luterā mērenajiem uzskatiem reformācijas nometnē ir saistīta ar Ženēvas sludinātāju **Žanu Kalvinu** (*Calvin*, 1509–1564), kurš uzskatīja, ka pavalstniekiem ir neatņemamas

tiesības, pat pienākums sacelties, ja valdnieks viņus vajā par reliģisko pārliecību. Tas nozīmēja gatavību pilsoņu karam ticības vārdā, kas arī izvērtās Francijā 16. gs. gs. otrajā pusē.

Līdz ar kalvinisma karojošās pozīcijas izplatīšanos 16. gs. vidū likās, ka autonomās valsts ideja, kuru formulēja Makjavelli, sabrūk zem reliģisko strīdu smaguma. Kā atbilde uz šīm briesmām Francijā kalvinistu (hugenotu) un katoļu reliģisko karu laikā izveidojās juristu, parlamentāriešu, humanitāri izglītotu literātu pulciņš, kurus sauca par *politīkiem*. Viņus vienoja ideja, ka jebkura vara, kas spēj izbeigt pilsoņu karu, ir vēlamāka par asinspirts turpināšanu ticības vārdā. Šī ideja izvērstā veidā pausta franču katoliskā jurista un filozofa **Žana Bodēna** (*Bodin*, 1530–1596) darbībā. Viņš arī izstrādāja absolūtisma politisko teoriju renesanses laikmetā. Bodēna fundamentālais darbs "Sešas grāmatas par valsti" (*Six livres de la République*, 1576) ieraudzīja dienasgaismu tikai četrus gadus pēc Bērtuļa nakts asiņainajiem notikumiem – hugenotu apkaušanas Parīzē, Lionā, Orleānā, Ruānā un citās Francijas pilsētās, kas līdz pat mūsu dienām simbolizē reliģisko neiecietību. Bodēns pamato nepieciešamību pēc stipras valsts varas, kas ļautu atpestīt Franciju no reliģisko karu haosa. Līdzīgi Makjavelli Bodēns stāda valsts intereses augstāk par reliģiskiem strīdiem. Viņš aizstāv reliģisko toleranci un apziņas brīvību un uzskata, ka nevienu nedrīkst ar varu piespiest sekot kādiem reliģiskiem ticējumiem. Valstij jāatzīst jebkura reliģija, kas nav naidīga valsts mērķiem. Sabiedrībā notiekošajos strīdos valdniekam nav jānostājas kādas partijas pusē, bet viņa pienākums ir būt par augstāko arbitru. Mēģinājumi uzspiest savu pārliecību citādi domājošiem tikai vairošos šo cilvēku pretestību, kaitēs valstij un valdnieka varai. Tomēr tas nenozīmē, ka valdnieks var valdīt, nerēķinoties

ne ar ko. Atšķirībā no Makjavelli Bodēns raksta, ka valdnieka politisko gribu ierobežo dievišķās un dabiskās tiesības.

Renesanses tradīciju garā Bodēns meklē dabisko pamatojumu dažādām valsts formām. Šo meklējumu ceļā viņš formulē ģeogrāfiskā determinisma idejas aizmetņus. Valsts tips, uzskata Bodēns, ir atkarīgs no reljefa, klimatiskiem apstākļiem un ar tiem cieši saistītā garīgā temperamenta. Bodēns domā, ka vislielākie cilvēces sasniegumi ir gaidāmi no vidējos platuma grādos dzīvojošām tautām.

Bodēna politiskās koncepcijas vājā vieta bija tās nespēja sniegt racionālistiskajam un loģiskajam laikmeta garam atbilstīgu atbildi uz jautājumu par valdnieka absolūtās varas avotu. Bodēna argumenti balstīti vēsturē, valdīšanas tiesību pārmantošanā no priekšgājējiem.

Par laikmeta garam atbilstīgu valdnieka varas un pilsoņu politiskā pienākuma pamatojumu renesanses laikmetā kļūst *sabiedriskā līguma* koncepcija, kuras centrā ir ideja par valdnieka un tautas reālu vai iedomātu līgumu, kas nosaka pušu tiesības un pienākumus vienai pret otru. Sabiedriskā līguma teorija tās dažādajās modifikācijās bija ļoti populāra renesanses laikmetā, kā arī 17. un 18. gadsimta politiskajā domā; tās nolūki varēja būt pat diametrāli pretēji – gan pamatot tautas pretošanos tirāniskajam valdniekam (piemēram, monarhomahi 16.–17. gs. sākumā Francijā, Skotijā, Vācijā un Spānijā, Dž. Loka un Ž. Ž. Ruso teorijas 17. gs. beigās un 18. gs. Anglijā un Francijā), gan – gluži pretēji – pamatot valdnieka absolūtās varas nepieciešamību (T. Hobss).

Pirmās pieejas spilgtākais pārstāvis, šķiet, ir vācu jurists un tiesību teorētiķis **Johans Altūzijs** (*Althusius*, 1557–1638), kurš tālāk attīstīja franču kalvinistu antirojālistisko koncepciju. Altūzijs kļuva

par Ziemeļnīderlandes republikāniskās iekārtas teorētisko principu izveidotāju – viņš izstrādāja naturālistisku politikas teoriju, kuras pamatā lika līguma ideju un noliedza reliģijas nozīmi valsts varas pamatošanā. Altūzija darbos līguma ideja parādās vismaz divos veidos. Pirmkārt, Altūzijs to izmanto, lai skaidrotu attiecības starp valdnieku un tautu. Otrkārt, līguma jeb kontrakta ideja viņa mācībā kļūst par pamatu jebkuras cilvēku kopības (asociācijas) rašanās skaidrojumam. Altūzijs nošķir piecus galvenos asociāciju veidus – ģimene, brīvprātīga apvienība (*collegium*), vietējā kopiena, province un, visbeidzot, valsts. Katrs nākamais asociāciju veids ir iepriekšējo kombinācija, katrā no augstākajiem līmeņiem par vienošanās subjektiem kļūst vairs ne atsevišķi indivīdi, bet indivīdu asociācijas. Tādējādi, pēc Altūzija domām, izveidojas līgumu piramīda, kura tiek likta valsts izpratnes pamatā.

Svarīga loma Altūzija valsts izpratnē ir pārliecībai, ka līguma noteikumu nepildīšanas gadījumā tautai ir tiesības gāzt un sodīt valdniekus tirānus. Tādējādi Altūzija koncepcija kļūst par spilgtāko tautas suverenitātes idejas formulējumu renesanses politiskajā filozofijā.

Sabiedriskā līguma ideju renesanses politiskajā domā attīsta arī nīderlandiešu jurists, sociologs un politiskais darbinieks **Hugo Grocijs** (*Grotius*, 1583–1645). Viņa nozīme politiskās domas vēsturē saistās galvenokārt ar likuma būtības un suverēnu valstu savstarpējo attiecību pamatu izpratni. Par svarīgāko cilvēka dabas iezīmi Grocijs uzskata vajadzību pēc saskarsmes, kas kļūst par pamatu tiesību attīstībai. Tādēļ valsts pamatā viņš liek sabiedrisko līgumu kā pilsoņu brīvu apvienošanās kopīgo un individuālo interešu aizsardzībai.

Grocija izpratnē valsts ir indivīdu saprātīgas izvēles un pašierobežošanās rezultāts. Līdzīgi tam, kā

no atsevišķiem cilvēkiem veidojas valsts, no atsevišķām valstīm uz liguma pamata veidojas globāla tautu kopība, kurā valstu attiecības regulē starptautisko tiesību normas. Ilgajā kristīgās politiskās domas attīstības tradīcijā šādu, uz kristīgiem principiem balstītu normu pastāvēšana netika apstrīdēta. Taču Rietumu kristietības vienotības sabrukums un arvien lielākas šaubas par reliģiju kā politiskās varas pamatojuma avotu radīja nepieciešamību meklēt jaunus argumentus. Šādā sakarā renesanses humānistiskās tradīcijas garā Grocijs pievēršas pirmskristietības – pirmām kārtām antīkajai – tradīcijai dabiskā likuma skaidrojumā. Viņš attīsta ideju par dabiskām tiesībām (*ius naturale*). Atšķirībā no pilsoniskām jeb pozitīvām tiesībām (*ius civile*), kas sakņojas politiskā praksē un kuras var tikt skaidrotas vēsturiski, dabiskās tiesības sakņojas cilvēka dabā, kas ir nemainīga un kuru vēstures kolīzijas gan var uz laiku apslāpēt, tomēr nespēj iznīcināt. No cilvēciskajām tiesībām (*ius humanum*), kas sakņojas gan vēsturē, gan cilvēka dabā, Grocijs nošķir dievišķās tiesības (*ius divinum*), kas sakņojas Dieva gribā un nosaka baznīcas darbību. Tiesību pamatveidu attiecības Grocijs skaidro "divu patiesību" teorijas garā: viņš nenoliedz baznīcas tiesību nozīmi, taču uzskata tās par nepiemērotām laicīgās dzīves regulēšanai.

Grocija uzskatu oriģinalitāte saistāma ne tik daudz ar viņa ideju saturu, ko vispārīgos vilcienos var raksturot kā antīko domātāju priekšstatu tālāku attīstību, bet pirmām kārtām ar domātāja metodoloģisko ievirzi. Atbilstoši laikmeta garam Grocijs tiecās izstrādāt racionālu un zinātnisku metodi politiskās un likumdevēja darbības pamatu izpratnei. Šādas metodes tālākā izstrāde ir 17. un 18. gadsimta filozofu uzmanības centrā. 17. gadsimta otrajā pusē Hugo Grocija ideju ietekmē dabisko tiesību idejas attīstīja arī vācu tiesību teorētiķis **Samuels Puffendorfs** (*Puffendorf*, 1632–1694).

REVOLŪCIJA DABASZINĀTNĒS UN TĀS NOZĪME 16.–18. GS. FILOZOFIJĀ

Renesanses laikmetā sākās revolūcija dabaszinātnēs, kas radīja mūsdienu eksperimentālo zinātni un izšķiroši ietekmēja jauno laiku filozofijas veidolu un attīstību.

Aizsākumi revolucionārajiem pārveidojumiem zinātnē tradicionāli tiek saistīti ar poļu astronoma **Nikolaja Kopernika** (1473–1543) vārdu, ar viņa izstrādāto pasaules uzbūves teoriju, kuras pasauluzskatiskā nozīme tālu pārsniedz astronomijas un vispār dabaszinātņu ietvarus. Darbā "Par debesu sfēru griešanos" (*De revolutionibus orbium coelestium*) viņš pamato – pretēji Aristoteļa un Ptolemaja ģeocentriskai sistēmai – Visuma heliocentrisko modeli un atņem Zemei privileģēta atskaites punkta statusu, tās vietā pagaidām gan liekot Sauli.

Aristoteļa un Ptolemaja priekšstats par Zemi kā Visuma centru un pieņēmums, ka Saule griežas ap Zemi, saskanēja ar cilvēku ikdienas pārliecību un bija svētīts ar baznīcas autoritāti. Vecajā Derībā lasām: "Tā saka tas Kungs, kas dienā ielicis sauli par spīdekli un mēnesi un zvaigznes pēc noteiktiem likumiem par spīdekļiem naktī.." (Jer. 31: 35), kā arī: "Toreiz Jozua lūdza to Kungu, tas ir tai dienā, kad tas Kungs nodeva amoriešus Israēla bērnu rokās, un viņš izsaucās Israēla bērnu priekšā: *Saule, apstājies pār Gibeonu un tu, mēnesi, pār Ajalonas ieleju!* Tad saule palika mierā, un mēness apstājās, kamēr tauta atriebās saviem ienaidniekiem." (Joz. 10: 12–13) Svarīgi atzīmēt arī, ka Aristoteļa mācībā ģeocentrisma ideja bija visciešākā veidā saistīta ar viņa natūrfilozofijas fundamentālām nostādnēm¹,

¹ Sk.: Antīkā filozofija. – Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007. – 51.–52.lpp.

kuras uz vairākiem gadsimtiem kļuva par neapstrīdamiem zinātnes postulātiem. Lai minam pirmkustinātāja ideju, aktuālās bezgalības pastāvēšanas noliegumu, kas nozīmēja priekšstatu par Visuma galīgumu, no četriem elementiem (zemes, ūdens, gaisa un uguns) sastāvošo pastāvīgi mainīgo Zemes ķermeņu pretnostatīšanu debesu ķermeņiem, kas sastāv no piektā elementa – nemainīga ētera, u. tml.

Aristoteļa un Ptolemaja uzskati par planētu kustību balstījās uz divām pamatnostādņēm. Pirmkārt, cilvēku priekšstatu, ka apļveida kustība ir ideāla un pati pilnīgākā, viņi attiecināja arī uz kosmisko ķermeņu kustību apkārt Zemei. Otrkārt, viņi domāja, ka debesu ķermeņu kustība pa apļveida orbītām ir vienmērīga kustība. Aristotelim kosmoloģija un natūrfilozofija bija ļoti cieši saistītas, tādēļ Kopernika vēršanās pret Aristoteļa ģeocentrismu pavēra ceļu arī Aristoteļa natūrfilozofiskā mantojuma vispusīgam izvērtējumam, pirmām kārtām liekot pamatus priekšstatam, ka Zeme un debesu sfēras pakļaujas vieniem un tiem pašiem likumiem. Tajā pašā laikā Koperniks neiebilda pret Aristoteļa un Ptolemaja kosmoloģijas pamatpieņēmumu, ka debesu ķermeņu kustība pa apļveida orbītām ir vienmērīga, un līdz ar to arī viņa mācībā saglabājās nepieciešamība pēc dažāda veida papildkonstrukcijām (epicikliem u.c.), ar kuru palīdzību jau kopš antīkās zinātnes laikiem tika aprakstīta planētu kustība.

Kopernika teorija nebija konsekventa, tomēr viņa koncepcija iezīmēja revolucionāru pavērsienu uzskatos par Visumu, un šī soļa bīstamību Koperniks pats labi apzinājās. Heliocentriskās sistēmas pamatnostādnes tika izstrādātas jau līdz 1530. gadam un vēlāk fragmentāri izklāstītas gan paša Kopernika, gan viņa pirmā sekotāja – Vitenbergas universitātes profesora **Retika** (*Rhaeticus*, īst. v. Georgs Joahims fon Lauhens, 1514–1576) darbos, tomēr

Koperniks vilcinājās publicēt pilnu manuskripta tekstu, un tas ieraudzīja dienasgaismu tikai pāris dienu pirms viņa nāves. Koperniks pamatoti baidījās no katoļu baznīcas negatīvās reakcijas, tādēļ grāmatas priekšvārdā vērsās pie pāvesta Pāvila III. Viņš kritizēja epiciklu teoriju, stāstīja par savām smagajām pārdomām, publicēt šo darbu vai ne, un baznīcas hierarhu – kardināla Šomberga un Kulmas bīskapa Gīzes – pamudinājumu nozīmi šo šaubu pārvarēšanā, atgādināja, ka jau antīkajā pasaulē heliocentrisma idejas izteiktas ne vienu reizi vien. Arī Nirnbergas matemātiķis un luterāņu teologs **Andreass Ozianders** (*Osiander*, 1498–1552), kuram bija uzticēta grāmatas publicēšana, labi apzinājās šīs teorijas revolucionāro būtību, tādēļ darbu papildināja ar priekšvārdu, kurā Kopernika atklājumu pasludināja par matemātisku hipotēzi, kas, viņaprāt, nepretendē uz patiesību un kalpo tikai par ērtu esamības aprakstīšanas veidu. Vairākas tālaika sabiedrībā atzītas autoritātes, kā, piemēram, filozofs Frānsiss Bēkons, baznīcas reformators Mārtiņš Luters un izcilais 16. gs. astronoms dānis **Tiho Brahe** (*Brache*, 1546–1601), Kopernika idejas gan noraidīja, taču tas nemazināja to ietekmi uz turpmāko zinātnes attīstību.

Kopernika teorija izvirzīja zinātnei ne vienu vien svarīgu uzdevumu. Pirmām kārtām bija jānoskaidro tās atbilstība vai neatbilstība reālajam lietu stāvoklim. Kopernika teorija prasīja arī, lai tiktu fizikāli pamatota jaunā planētu kustības shēma. Kāds ir mehānisms, kas vienotā veselumā saista planētas, Sauli, Zemi un Mēnesi? Kādi vispār ir planētu kustības fizikālie cēloņi? Līdz ar šo jautājumu izvirzīšanos zinātnes attīstības priekšplānā aizvien skaidrāk tika apjausta nepieciešamība pēc jaunas mehānikas.

Mehānikas jēdzienu zinātnē ieviesa Aristotelis, taču antīkajā izpratnē mehānika attīstījās pirmām

kārtām kā statika, centrā izvirzot spēku iedarbibai pakļauto ķermeņu līdzsvara nosacījumus. Savukārt pamatu dinamikai, t.i., ķermeņu kustības aplūkojumam atkarībā no to mijiedarbības ar citiem ķermeņiem vai apkārtējo vidi, jau kopš Aristoteļa laikiem veidoja maldīgs priekšstats, ka mehāniskās kustības cēlonis ir ārējs spēks. Jaunās mehānikas centrā izvirzījās jautājums par kustību, kuras aprakstīšanai nepieciešams radīt arī jaunu matemātisko aparātu. Tādējādi uz Kopernika atklājuma pamata radās jauna zinātniska programma, un tās realizācija izvērtās par mūsdienu fizikāli eksperimentālās matemātiskās zinātnes veidošanās procesu.

Kopernika mācības tālākajā liktenī liela loma bija tās filozofiskai interpretācijai, kurā īpaši jāizceļ **Džordāno Bruno** naturālistiskā panteisma centrālā ideja par bezgalīgo pasauli – ideja, kuras ietvaros zaudē jēgu jautājums par pasaules centru.

Kopernika heliocentrisko programmu tālāk attīstīja vācu dabaszinātnieks **Johans Keplers** (1571–1630). Viņš pierādīja, ka debesu ķermeņu kustība notiek pa elipsveida orbītām, Saulei atrodoties elipses fokusā. Planētu kustība ir nevienmērīga – tā ir ātrāka, kad planēta ir Saules tuvumā, un kļūst lēnāka, kad planēta attālinās no Saules. Uz sava atklājuma pamata Keplers formulēja trīs debesu mehānikas pamatlikumus, kas kļuva par vienu no stūrakmeņiem mūsdienu teorētiskās astronomijas būvē. Uz šo likumu pamata Keplers spēja sagatavot tādas planētu kustības tabulas, kas tālu pārspēja līdz tam lietotās. Keplera atklāto likumu mehānisku izskaidrojumu sniedza Īzaks Ņūtons 17. gs. beigās.

Nākamā zinātniskās revolūcijas robežzīme saistās ar **Galileo Galileju** (1564–1642), kurš ar paša izgatavota teleskopa palīdzību veica izcilus atklājumus astronomijā – konstatēja krāterus un kalnus

uz Mēness virsmas, plankumus uz Saules, atklāja četrus Jupitera pavadoņus, kā arī to, ka Piena Ceļu veido milzīgs daudzums zvaigžņu. Šos atklājumus Galilejs interpretēja kā apstiprinājumu Kopernika heliocentriskās pieejas pareizībai. Lai gan zinātnieku vajāja inkvizīcija un galu galā piespieda viņu publiski atteikties no saviem uzskatiem, Kopernika mācības un piekrist baznīcas dogmai par Zemes nekustīgumu, Galileja atklājumiem astronomijā bija milzīga rezonanse sabiedrībā. Leģendārajiem vārdiem *Epur si muove* – "Un tomēr tā kustas"¹ bija lemts kļūt par patiesu viņa teorētiskās darbības kredo un simbolisku apliecinājumu zinātnes progresā neapturamībai. Zinātniskā literatūrā ir daudz diskutēts par sirmā dabaspētnieka atteikšanās tikumisko vērtību. Kā raksta Galileja biogrāfs Šteklis, mirt stāvus vai uzvarēt uz ceļiem nokritušam – tāda bija izcilā zinātnieka dilemma. Atsakoties Galilejam pavērās kaut niecīga iespēja turpināt savus pētījumus.

Galileja nepārvērtējamā nozīme jaunas zinātnes veidošanās procesā saistās arī ar viņa centieniem radīt jaunās zinātnes vajadzībām atbilstošu eksperimentālo metodi. Attīstot jau antīkajā pasaulē formulētās pitagoriešu idejas, Galilejs uzskata, ka dabas grāmata ir rakstīta ar matemātiskām zīmēm. Šo Visuma matemātisko kārtību nevar konstatēt simbolisku skaidrojumu vai mistiskas atklāsmes ceļā, tā atklājas tikai pieredzē. Turklāt, uzskatīja Galilejs, dabaszinātņu pamats nav rodams parastajā ikdienas uztveres procesā. Atšķirībā gan no vērojuma,

¹ Ir plaši izplatīts uzskats, ka Galilejs teicis šādus vārdus 1633. gada 22. jūnijā uzreiz pēc piespiedu atteikšanās no Kopernika mācības sludināšanas. Taču pašas senākās liecības, kurās tas fiksēts, attiecas jau uz 1761. gadu. Tādēļ iespējams, ka šie leģendārie vārdi patiesībā ir tikai leģenda.

kas veidoja antīkās zinātnes pamatu, gan no sho-
lastiskas teoretizēšanas Galilejs jaunās zinātnes pa-
matā liek eksperimentu, kura laikā pētnieks aktīvi
iejaucas dabas norisēs un rada tādus apstākļus, lai
no jutekliski tveramo priekšmetu un procesu īpa-
šību daudzveidības izceltu to vienkāršās sastāvda-
ļas, kuras varētu aprakstīt ar skaitļu palīdzību. Eks-
perimenta priekšnoteikums ir zinātnieka izveidotā
teorija, kas nosaka eksperimenta uzdevumus un tā
rezultātu interpretāciju. Līdz ar to teorija parādās
kā zināmas "priekšzināšanas" par pētamo priekš-
metu. Tādējādi eksperimentālās metodes izstrādā-
šana deva spēcīgu stimulu filozofiskām diskusijām
par empīriskā un teorētiskā komponenta attiecībām
izziņas procesā, kas 17. un 18. gs. filozofijā izpaudās
kā empīrisma un racionālisma cīņa.

Galilejs cieši saistīja fiziku – zinātni par reālo ķer-
meņu kustību un matemātiku – zinātni par ideāliem
objektiem. Pasaules harmonija, pēc Galileja domām,
var tikt izprasta, lietu un parādību kvalitatīvo
daudzveidību reducējot uz mehānikas likumiem, kas
ļauj ar matemātisko metožu palīdzību izskaidrot visas
pasaules norises. Pasaules kā mašīnas – *machina
mundi* – izpratne radikāli nošķir Galileja priekšsta-
tus gan no antīkās un viduslaiku zinātnes, gan arī
no 15. un 16. gs. natūrfilozofijas. Pasaules ekspe-
rimentālās izpētes rezultāti aizvien vairāk attālinās
no parastā cilvēka vērojuma un pat nonāk pretrunā
ar to. Kā piemēru var minēt Galileja atklājumu par
visu ķermeņu vienmērīgu paātrinājumu vakuumā,
neatkarīgi no to masas un izmēriem. Viņa mācība
deva izšķirīgo triecienu tradicionālajiem priekšsta-
tiem par Zemes un debesu pasaules atšķirībām, par
pasaulē it kā pastāvošu dievišķu hierarhiju.

Revolūciju dabaszinātnēs noslēdz **Īzaka Ņūtona**
(*Newton*, 1642–1727) darbība. Apkopojot savu priekš-
teču devumu, angļu dabaszinātnieks un domātājs

izveidoja klasiskās zinātnes pamatus. 1687. gadā Ņūtons publicēja darbu "Dabas filozofijas matemātiskie principi", kurā izstrādāta vienota Zemes un debesu mehāniskā sistēma. Ņūtona konstruētā pasaules fizikālā aina dominēja zinātnē līdz pat 20. gs. sākumam.

Revolūcija dabaszinātnēs kļuva par svarīgāko 17. un 18. gs. filozofijas attīstības determinanti līdzās tālaika buržuāziskajām revolūcijām Anglijā, Amerikā un Francijā. Jauno laiku filozofija uzsver zinātnes neapšaubāmi pozitīvo vērtību un absolutizē ne vienu vien eksperimentālās zinātnēs nostādni (redukcionisms, mehānicisms), padarot tās par filozofiskās pasaules ainas pamatnostādņēm. 17. un 18. gs. filozofijas aktīvā mijiedarbība ar fizikāli matemātisko eksperimentālo dabaszinātņi pavēra plašas iespējas tālākam zinātnes progresam, kuram mēs varam būt pateicīgi par daudziem mūsdienu tehnoloģijas sasniegumiem. Tajā pašā laikā jaunās zinātnes arvien lielāka nošķiršanās no ikdienas pasaules uztveres, tās orientācija uz neieinteresētu pasaules likumsakarību aprakstu draudēja pāraugt zinātnes atsvešinātībā no cilvēka dzīvespasaules. 17.–18. gs. filozofijai raksturīgā zinātnes un zinātniskuma kulta apstākļos šī problēma vēl netika plaši apspriesta, toties tā izvērtās par vienu no centrālām tēmām 19. gs. otrās puses un 20. gs. filozofijā.

Hronoloģiskā tabula

Norises Rietumeiropā un citur pasaulē 14.-16. gs.

Gadi	Filozofija	Kultūra, māksla un reliģija	Zinātne un tehnika	Politika un ekonomika
1	2	3	4	5
1300	Nominālisma uzplaukums. Joans Duns Skots (1266-1308) uzsāk darbību Parīzē (1305). Raimunds Lullijs (1235-1315) - spāņu filozofs šolasts, alkimiķis. Mistikas uzplaukums. Meistars Ekharts (1260-1327).	Ķeceru sekta: valdensi, apustuliskie brāļi, lolardi. Pēc pāvesta Bonifācija VIII nāves 1303 katoļu baznīcā sākas konciliārisms - pusotru gadsimtu ilgs institucionālās krīzes periods, kuru aptur Bāzeles un Florences koncili (1431-1445).	Ap 1300 sāk plaši izmantot magnētisko kompasu, sākas tieša jūras tirdzniecība starp Itāliju un Eiropas ziemeļiem. Nodibināta universitāte Romā un Avignonā (1303), Orleānā (1305), Tūrā (1306), Perudžā un Koimbrā (1308).	Ekonomiskā depresija Eiropā (1300-1450). 1302 Francijā pirmoreiz sasaukti ģenerālistāti - augstākā kārtu pārstāvniecības sapulce. 1309 pāvests Klements V pārceļ galmi uz Avignonu, kur pāvesti uzturas līdz 1377 (t.s. Avignonas gūsts). Ar Roberta Bruša vadīto skotu uzvaru pār angļiem noslēdzas karš par Skotijas neatkarību (1306-1314). Itāļu emigranti Lionā uzsāk zīdā ražošanu (1315).

<p>Humānisma idejas bizantiešu kultūrā: Teodors Metohits (ap 1260–1332), Nikefors Gregors (ap 1295–1360).</p>	<p>Ir liecības, ka 1320 Maincā darbojušās papīrzirnavas. Papīru ražo arī Nirnbergā un Augsburgā.</p>	<p>Pabeigta Reimsas Dievmātes katedrāle – izcils gotikas paraugs (1311).</p>	<p>14. gs. 20. gados Mazāzijas ziemeļrietumu daļā izveidojas feodāla valsts ar Osmanu I (1258–1326) priekšgalā. Tiek nodibināta turku sultānu Osmāņu dinastija, kas pastāvē līdz 1922.</p>
<p>Racionālisma (Kalabrijas Barlaāms, ap 1290–1348) un hesihāsma (Bizantijas misticisma forma): Gregors Sinaits, Gregors Palama, 1296–1359) ciņa Bizantijā.</p>	<p>Eiropā uzbūvēta pirmā kokzāģētava (zāģdzirnavas) (1328).</p>	<p>Pāvests Jānis XXII kanonizē Akvinas Tomu (1323).</p>	<p>1325 acteki dibina Tenočtitlanu (Mehiko).</p>
<p>14. gs. mistika: vācu domātāji Johans Taulers (1290–1361) un Heinrihs Suzo (1300–1365), nīderlandiešu mistiķis Jans van Reisbrūks (1293–1381).</p>	<p>Eiropā sāk plaši lietot brilles.</p>	<p>Protorenesanse: Džovanni Pizano (ap 1250–1320) – itāļu tēlnieks un arhitekts. Sv. Andreja baznīcas kancele Pistoijā (1301). Džoto (ap 1266–1337) – itāļu gleznotājs, Eiropas modernās glezniecības iedibinātājs. Simone Martini (ap 1285–1344) – itāļu gleznotājs. "Pastudināšana" (1333).</p>	<p>1326 Kjevas metropolīts pārceļ rezidenci no Vladimiras uz Maskavu. Vladimiras lielkņazs Ivans I Kaļita (miris 1340) pasludina Maskavu par savu galvaspilsētu (1328).</p>
<p></p>	<p>Nodibināta universitāte Florencē (1321), Timbuktu universitāte Āfrikā (Sankores mošeja Mali impērijā; 1330).</p>	<p>Viljams Mērls (<i>Merle</i>) no Oksfordas sastāda pirmās zinātniskās meteoroloģiskās prognozes (1337).</p>	<p>Lietuviēši lielkņaza Ģedimīna (ap 1275–1341) vadībā sāk invāziju austrumu virzienā.</p>

1	2	3	4	5
<p>Nominālisti: Viljams Okams (1290-1349), "Dialogi" (1343); Zans Buridāns (1300-1358), Otrekūras Nikolajs (? - 1353).</p> <p>Francēsko Petrarka (1304-1374) - itāļu dzejnieks un filozofs, renesanses humanisma aizsācējs.</p>	<p>Franču mūzikas teorētiķis, komponists un filozofs Filips de Vitri (ap 1291 - 1361) ievieš apzīmējumu <i>ars nova</i> jaunam mūzikas virzienam - laicīgai vokāli instrumentālai kameramūzikai (1329).</p> <p>Prāgā sākas Sv. Vīta katedrāles celtniecība (1344).</p> <p>Florencē pār Arno upi uzcelts tilts <i>Ponte Vecchio</i> (1345).</p> <p>Dramaturģijas uzplaukums Ķīnā. "Kriša aplis" (1350).</p> <p>Granadā pabeigts arābu valdnieku pils ansamblis <i>Alhambra</i> (1354).</p>	<p>Nodibināta universitāte Grenoble (1339), Pizā (1343), Kārļa universitāte Prāgā (1348).</p> <p>Pirmās papīra dzirnavas Francijā (1349).</p> <p>Lielā mēra laikā Eiropā strauji attīstās spirta (dzīvības ūdens, <i>aqua vitae</i>) ražošanas tehnoloģijas.</p> <p>Arābu ģeogrāfs Ibn Batūta (1304-1377) pēta Sahāras tuksnesi (1352).</p>	<p>Sākas Simtgadu karš starp Angliju un Franciju (1337-1453).</p> <p>Kolā di Rienči (1313-1354) vadītā antiifeodālā sacelšanās Romā (1347).</p> <p>"Melnā nāvē" - mēra epidēmija Eiropā (1347-1353). Nomirst ap 20-25 miljoni cilvēku. Epidēmijas sekas: lauksaimniecības specializācija, pilsētu nozīmes pieaugums.</p> <p>Svētās Romas imperatora Kārļa IV "Zelta bulla" (1356) nostiprina kūrfirstu varu un veicina Vācijas politisko decentralizāciju.</p>	

Kolučo Salutati

(1331–1406) – Florences
humānists. 1397 viņš
uzaicina uz Florenci
Bizantijas zinātnieku

Manuelu Hrisoloru

(ap 1350–1415), kurš
iedibina grieķu valodas
un kultūras studijas
Florencē. Sākas antīkās
literatūras atdzimšana
Itālijā.

Vācijā populāra kļūst
meistardziedoņu
kustība.

Džovanni Bokačo

(1313–1375) – itāļu
rakstnieks, viens no
renesanses
humānistiskās
literatūras aizsācējiem.
"Dekameronis" (1348–
1354).

Viljama Lenglenda

poēma "Pjēra, arāja,
vizija" (1362), ļoti
populāra angļu
zemnieku vidū.

Latvijā uzbūvētas
pirmās ērģeles.

Eiropas pilsētu katedrāļu
torņos parādās
mehāniskie pulksteņi:
Milānā (1385), Pētera
baznīcas tornī Rīgā
(1352), Strasbūrā (1354);
ar kurantiem, kalendāru,
rotējošām figūrām).

Nodibināta universitāte

Pāvijā (1361), Krakovā
un Vīnē (1364), Erfurtē
(1379), Heidelbergā
(1385), Ķelnē (1388).

Žakērija – lielākā
zemnieku sacelšanās
Francijas vēsturē (1358).

Čingishana pēctecis

Samarkandas valdnieks
Timurs (Tamerlans;
1336–1405) sāk Āzijas
iekarošanu (1369).

Nabadzīgas izcelsmes
karavadonis **Džu**

Juaņčans (vēlāk
imperators Huiyu)

atbrīvo Ķīnu no mongoļu
kundzības un nodibina
Minu dinastiju (1368–
1644).

Dānija cieš sakāvi karā
ar Hanzu (1367–1370).

1	2	3	4	5
14. gs. 2. puse	<p>Pjetro Paolo Verdžerio (1349–1420) – itāļu humānists.</p> <p>Balstoties uz klasiskās senātnes paraugiem, piedāvā jaunu izglītības izpratni, centrā izvirzot izglītības noderīgumu un vispusīga cilvēka veidošanu.</p>	<p>Ķīnas imperators Huņvu sāk Lielā Ķīnas mūra restaurāciju (1368).</p> <p>Džons Viklifs (1328–1384) – angļu baznīcas reformators, birģeriskās ķecerības ideologs, viens no reformācijas ideju priekštecējiem. Bībeles tulkojums angļu valodā.</p>	<p>14. gs. Eiropā tiek dibināti pirmie aptiekas dārzi, no kuriem vēlāk izveido botāniskos dārzus.</p> <p>14. gs. 70. gados Oksforda kļūst par Anglijas intelektuālās dzīves centru.</p>	<p>Štrāluzundas miera līgums (1370) nostiprina Hanzas kundzību Baltijas jūrā. 1360 Hanzas savienībā ietilpst 52 pilsētas.</p> <p>Songajas impērija Āfrikā (1375–1591).</p> <p>1378 pēc pāvesta Gregora XI nāves Romā un Avinonā tiek ievēlēts katrā savs pāvests – Urbans VI un Klements VII. Sākas lielā shizma (1378–1417).</p> <p>Vīnas kārsēju (čompi) u.c. algoto strādnieku sacelšanās Florencē (1378).</p> <p>Maskavas lielkņazs Donas Dmitrijs sakauj hana Mamaļa karaspēku Kujikovas laukā (1380).</p>
		<p>Angļu tautas balādēs populārs kļūst Robina Huda tēls (1375).</p>	<p>Laspalmas ebrejs Abrahams Kreskess izgatavo pirmo pasaules karti, kurā iezīmēti Marko Polo ceļojumi (1375).</p>	

14. gs. 2. puse	Peloponēsas galvaspilsēta Mistra kļūst par Bizantijas "renesanses" centru (Georgs Gemists Pletons, Nikejas Besarions u.c.).	Dzejas mākslas uzplaukums Persijā. Hāfīzs (ap 1325–1389).	Nodibināta universitāte Ferrārā (1391).	Zemnieku sacelšanās Anglijā Vota Tailera vadībā (1381).
	Ibn Haldūns (1332–1406) – arābu filozofs un vēsturnieks. "Pamācošu piemēru grāmata..."	Džefrijs Čosers (ap 1340–1400) – angļu dzejnieks, angļu literārās valodas pamatlicējs. "Kenterberijas stāsti" (1387–1400).	Starp 1200 un 1400 papīrs aizvieto pergamentu un kļūst par galveno rakstīšanā izmantojamo materiālu.	Krēvas ūnija (1385). Lietuvas lielkņazs Jāgailis (pēc kristīšanas – Vladislavs) apprec Polijas karalieni Jadvīgu un kļūst par Polijas karali (1386).
				Turki osmaņi iekaro lielas teritorijas Serbijā, Kosovas kauja (1389).
		Kioto "Zelta paviljons" (1397).		Kalmaras ūnija (1397) apvieno Dāniju, Norvēģiju (kopā ar Islandi) un Zviedriju (kopā ar Somiju) vienā valstī, kurā valda daņu karali. Ūnija pastāv līdz 1523.

1	2	3	4	5
1400	<p>Georgs Gemists Pletons (1360–1452) – Bizantijas filozofs neoplatoniķis, reliģijas reformators. 1438–1439 piedalās Ferrāras–Florences konclā, nodibina sakarus ar itāļu humānistiem, iepazīstina tos ar Platona mācību, rosina Platona filozofijas studijas Itālijā.</p> <p>Itāļu humānisti: Gasparīno Barcica (1359–1431) – pedagogs. Nikolo Nikoli (ap 1365–1437). Savācis lielu antīko rokrakstu bibliotēku – ap 800 sējumu. Leonardo Bruni (Arefino) (1369–1444) – pirmais lietoja vārdu <i>humanitas</i> attiecībā uz jaunu</p>	<p>Jans Huss (1369–1415) – čehu reformācijas, nacionālās un antifeodālās revolūcijas kustības ideologs. Husa sodīšana ar nāvi izraisa husītu kustību.</p> <p>"Debesu templis" Pekinā (1420–1530).</p> <p>Mazačo (1401–1428) – itāļu gleznotājs, agrās renesanses glezniecības aizsācējs.</p> <p>Filipo Bruneleski (1377–1446) – itāļu arhitekts un tēlnieks, viens no renesanses arhitektūras pamatlicējiem. Formulē perspektīvas likumus. Florences katedrāles kupols (1420–1436).</p>	<p>Kokvilnas pārstrādes attīstība Anglijā.</p> <p>Ķīnā sarakstīta enciklopēdija 29 937 sējumos (1403). Tās gatavošanā piedalījies ap 2000 zinātnieku.</p> <p>Nodibināta universitāte Turīnā (1405), Leipcīgā (1409), Sentendrijsā (1411), Marseljā (1413), Rostokā (1419), Bezansonā (1422).</p> <p>Minu dinastijas valdnieki Ķīnā organizē jūras ekspedīcijas uz Indiju, Tuvaļiem Austrumiem un Āfriku (1405–1433).</p> <p>1414–1419 Sjēnā ierīkota publiska struklaka "Fonte Gaia".</p>	<p>Poļijas–Lietuvas valsts karš ar Vācu ordeni (1409–1411). Tannenbergas (Žalgrītas) kaujā lietuviešu un poļu karaspēks sakauj ordeni (1410). Tiek apturēta vācu agresija uz austrumiem.</p> <p>Tamerlana nāve (1405), kam seko viņa impērijas straujš sairums.</p> <p>Husītu kari Čehijā (1419–1437).</p> <p>Žanna d'Arka (1412–1431) sadedzināta uz sārta (1431).</p> <p>Zviedrijā pirmo reizi sanāk rīksdags (1435).</p> <p>Medīci dzimtas tirānija Florencē (1434–1494):</p>

<p>pasauls izpratni, kas veidojās, balstoties uz renesanses domātāju pētījumiem gramatikas, retorikas, dzejas, vēstures, politikas un morālas filozofijas jomā.</p> <p>Podžo Bračolīni (1380–1459). 1414–1416 atklāja romiešu autoru Cicerona, Lukrēcija Kārā, Kvintiliāna, Vitruvija darbus, kas rosināja antikās literatūras studijas. Bartolomeo da Montepulčano (?–1429). Džovanni Aurispa (14. gs. b.–15. gs. sāk.). Lorenzo Valla (1407–1457). Filozofiskas analīzes ceļā pierādīja, ka t.s. Konstantīna dāvinājums ir viltojums.</p>	<p>Donatello (ap 1386–1466) – itāļu tēlnieks, renesanses jaunās tēlniecības izveidotājs. Pirmā renesanses kaifīgūra "Dāvids" (1428–1432).</p> <p>Lorenzo Giberti (ap 1381–1455) – itāļu tēlnieks. Florences katedrāles baptistērija ziemeļu un austrumu (Parādīzes vārti) durvis (1425–1452).</p> <p>Jans van Eiks (1390–ap 1440) – Nīderlandes reālistiskās glezniecības skolas pamatliecējs, nopelnī portreta sekularizācija. "Ģentes altāris" (pab. 1432; kopā ar brāli Hubertu, ap 1370–1426), "Virietis sarkanā turbānā" (1433).</p>	<p>Portugāļi izgudro un pilnveido karavelu – trismastu burukuģi, apņēma to ar lielgabaliem. Tas ir nozīmīgs priekšnoteikums lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem.</p> <p>Nodibināta universitāte Luvēnā (1426), Puatjē (1431), Katānijā (1434), Kānā (1437), Bordo (1441), Palerno (1447).</p> <p>Muhammēds Ulugbeks (1394–1449) – Samarkandas valdnieks, arī zinātņu veicinātājs un ievērojams astronoms. Samarkandas tuvumā ierīkojis observatoriju. Sastādījis debesu ķermeņu katalogu (1420–1449).</p>	<p>Koziņo (<i>Pater patria</i>, 1389–1464), valda 1434–1468; Lorenzo (Lieliskais, 1449–1492), valda 1469–1492; Pjēro (1471–1503), valda 1492–1494.</p> <p>Katoļu baznīcas Florences koncilis (1439) neveiksmīgi mēģina atkalapvienot Rietumu un Austrumu kristīgās baznīcas.</p> <p>Acteku kultūras uzplaukums Vidusamerika</p> <p>Montesumas I (1390–1469) valdīšanas laikā (1440–1468).</p> <p>Portugāļu jūrasbraucēji Āfrikas rietumu krastā atklāj teritorijas, kuras apzīvo tumsādāmi cilvēki. Sākas vergu nēģeru tirdzniecība.</p>
---	---	--	--

1	2	3	4	5
<p>15. gs. 1. puse</p>	<p>Kempenes Toms (1380-1471) – vācu un nīderlandiešu filozofs, reliģiskais darbinieks.</p> <p>Joanss Argiropuls (1415-1487) – Bizantijas domātājs, Aristoteļa sekotājs. Lielī nopelni bizantiešu un itāļu kultūras sakaru attīstībā.</p>	<p>Rogirs van der Veidens (ap 1399-1464) – nīderlandiešu gleznotājs, viens no ievērojamākajiem Ziemeļeiropas agrās renesanses pārstāvjiem. "Nopemšana no krusta" (1435).</p> <p>Kozimo Mediči Florencē nodibina bibliotēku <i>Laurenziana</i> (1444). Nodibināta Vatikāna bibliotēka (1450).</p>	<p>Nīderlandiešu mākslinieki brāji van Eiki glezniecībā sāk lietot eļļas krāsas (15. gs. 1. puse).</p> <p>Portugāļu jūrasbraucēju aklājumi: Gonzalo Kabrals atklāj Azoru salas (1432), Diniss Diašs – Zaļā Raga salas (1445). Intensīvi tiek pēfīta Afrikas austrumu piekraste.</p> <p>Johans Gūtenbergs (ap 1394-1468) – grāmatu iespiedpreses izgudrotājs Eiropā (15. gs. 30.-40. gadi). Maincā iespiež pirmo Bibli (1455).</p>	<p>Kopenhāgena kļūst par Dānijas galvaspilsētu (1445).</p> <p>Bizantijas novājināšanās apstākļos Krēvijas pareizticīgo baznīca atbrīvojas no Konstantinopoles patriarha pakļautības un iegūst autokefāliju (1448). Ideja par Maskavu kā "trešo Romu".</p> <p>Turki osmaņi ieņem Konstantinopoli, pārdēvē to par Stambulu (1453). Beidz pastāvēt Bizantijas valsts, Izveidojas Osmaņu impērija. 15.-17. gs. turku iekarojumi paplašinās.</p>
<p>1450</p>	<p>15. gs. vidū Kozimo Mediči nodibina Florencē Platona Akadēmiju, kas kļūst par itāļu neoplatonisma attīstības centru.</p>	<p>Šveicē izplatās balāde par Vilhelmu Tellu.</p>	<p>Iespiestas pirmās notis (1465).</p> <p>Nodibināta universitāte Glāzgovā, Barselonā un</p>	<p>Kārtu pārstāvēcības iedibināšana Dānijā (1468).</p>

15. gs. 2. puse

Itāļu humānisti:
Džanoko Maneti (1395–1459),
Francēsko Filelfo (1398–1481),
Bartolomeo Facio (1405–1457), **Mateo Palmieri** (1406–1475),
Leons Batista Alberti (1404–1472) – arhitekts, arī zinātnieks, rakstnieks, mūziķis.
 Pirmais ievērojamais mākslas teorētiķis.
 "Desmit grāmatas par arhitektūru" (publ. 1485), **Leonardo Dati** (1408–1472), **Donato Ačājoli** (1429–1478),
Kristoforo Landino (1424–1498), **Alamanno Rinučini** (1426–1499),
Džovanni Džoviano Pontano (1426–1503),
Bartolomeo Skala (1430–1497),

Pjēro della Francesko (ap 1416–1492) – itāļu gleznotājs. Sarakstījis pirmo teorētisko traktātu par perspektīvu glezniecībā.
 Fresku cikls "Legenda par svēto krustu"
 Sv. Franciska baznīcā Areto (1452–1466).

Andrea Verrokjo (ap 1435–1488) – itāļu tēlnieks, gleznotājs, juvelieris. Kondotjera Bartolomeo Kolleoni pieminēklis Venēcijā 1479–1488.

Fransuā Vijons (1431–1484) – franču dzejnieks.

Trivē (1450), Stambulā (1453), Greiſvaldē (1456), Freiburgā (1457), Bāzelē (1460), Nantē (1463), Dženovā, Brīgē (1465), Minhenē (1472), Saragosā (1474), Maincā, Tībingenē, Upsalā (1477), Kopenhāgenā (1479).

Stambulā atvērts pasaulē pirmais kafijas nams *Kiva Han* (1475).

Portugaļu jūrasbraucēju atklājumi: **Diogu Kans** sasniedz Kongo upes grīvu (1484).

Bartolomeu Diaš apbrauc Labās Cerības ragu Āfrikas dienvidos (1488). **Vasko da Gama** (1469–1524) sasniedz

Cīņa starp Lenkasteru un Jorku dinastiju Anglijā (Sarkanās un Baltās rozēs karš; 1455–1485). Tā beidzas ar jorkiešu **Ričarda III** nogalināšanu un **Henrija VII Tjūdora** nākšanu troni. Izveidojas Tjūdoru dinastija (1485–1603).

Aragonas Ferdinanda un **Kastīlijas Izabellas** laulību (1469) rezultātā izveidojas vienota Spānijas valsts (1479).

Inkvizīcijas ieviešana Spānijā (1480). **Tomass Torkemada** (ap 1420–1498) – Spānijas lielinkvizitors. Viņa

1	2	3	4	5
<p>15. gs. 2. puse</p>	<p>Marsilio Ficino (1433–1499) – Platona Akadēmijas vadītājs, Ermolao Barbaro (1453–1493), Andželo Policiano (1454–1494), Džovanni Piko della Mirandola (1463–1494), Domeniko Benivjeni (1460–1500), Paolo Kortēze (1465–1510), dedzīgs Cicerona piekriētājs.</p>	<p>Andrea Mantenja (1431–1506) – itāļu gleznotājs, Padujas pārstāvis. Sienu un griestu gleznojumi "<i>Camera degli Sposi</i>" Hercoģa pili Mantujā (1471–1474). Sandro Botičelli (1444–1510) – itāļu gleznotājs, Platona Akadēmijas dalībnieks. "Pavasaris" (ap 1478), "Veneras dzimšana" (1482). Pjetro Perudžino (ap 1450–1523) – itāļu gleznotājs, agrās renesanses Umbrijas skolas pārstāvis. Rafaēla skolotājs. "Atslēgu nodošana Sv. Pēterim" Sikssta kapelā Vatikānā (1482).</p>	<p>Indiju pa jūras ceļu apkārt Labās Cerības ragam (1497). Portugāle iegūst kontroli pār Indijas garšvielu tirdzniecību. Pedru Alvares Kabrals (1468–ap 1526) atklāj Brazīliju un pasludina to par Portugāles īpašumu (1500).</p>	<p>darbības laikā sadedzina vairāk nekā 10 tūkstoš cilvēku. 1492 pēc Torkemadas iniciatīvas no Spānijas tiek padzīti nekristītie ebreji.</p> <p>1463–1485 Maskava anektē neatkarīgās krievu kņazistes: Jaroslavlju, Rostovu, Novgorodu, Tveru. Lielkņazs Ivans III (1440–1505), kurš 1472 apprecas ar pēdējā Bizantijas imperatora brāļameitu Sofiju, pieņem cara titulu (1494).</p>
<p>Nikolajs Kūzietis – vācu filozofs (1410–1464).</p>			<p>Leonardo da Vinci izgudro izpletņi (1480), izgatavo lidaparāta skices (1492).</p>	<p>Spāni iekaro Granadu – pēdējo arābu pārvaldīto teritoriju Pireneju pussalā (1492). Beidzas rekonkista – arābu ieņemto spaņu teritoriju atkarošana.</p>

15. gs. 2. puse	<p>Konrāds Celtiss (1459–1508) Maincā nodibina vācu humānistu pulciņu "Reinas literārā biedrība" (1491). Tajā darbojas zinātnieki, teologi, filozofi, ārsti, vēsturnieki, dzejnieki, juristi.</p>	<p>Pāvests Innocentijus VIII izdod bullu "Summa desideratis", kas vērstā pret raganām un pestelošanu (1484).</p>	<p>Vācu kartogrāfs un ceļotājs Martins Behaims (1459–1507) konstruē pirmo globusu (1492).</p>	<p>Francijai tiek pievienota Pīkardija, Niverna, Burgundijas rietumdaļa (1477), Provansas ar lielāko Vidusjūras ostu Marseļu (1481), Breitaņa (1491). Pamatos pabeigta zemes apvienošana.</p>
	<p>Kristofora Kolumba (1451–1506) ekspedīcija atklāj Jauno pasauli (1492).</p>	<p>Kristofora Kolumba (1451–1506) ekspedīcija atklāj Jauno pasauli (1492).</p>	<p>Kristofora Kolumba (1451–1506) ekspedīcija atklāj Jauno pasauli (1492).</p>	<p>Francijas karalis Kārlis VIII iesāk Itālijas karus (1494–1559). To rezultātā pastiprinās Itālijas pagrimums un nostiprinās feodālā sadrumstalotība.</p>
	<p>Nodibināta universitāte Majjorkā (1483), Aberdīnā (1494).</p>	<p>Nodibināta universitāte Majjorkā (1483), Aberdīnā (1494).</p>	<p>Nodibināta universitāte Majjorkā (1483), Aberdīnā (1494).</p>	<p>Spānija un Portugāle noslēdz Fordesiljas līgumu, kas sadala interešu sfērās abu valstu koloniālos iekarojumus Rietumu puslodē (1494).</p>
	<p>Itāļu matemātiķis Luka Pačoli (1445–1514) saraksta rokagrāmatu algebrā (1494). Ievieš dažādus jauninājumus grāmatvedībā.</p>	<p>Itāļu matemātiķis Luka Pačoli (1445–1514) saraksta rokagrāmatu algebrā (1494). Ievieš dažādus jauninājumus grāmatvedībā.</p>	<p>"Raganu veseris" (<i>Malleus Maleficarum</i>) – dominikāņu mūka Heinriha Insitorisa un inkvizitora Jākoba Šprengera sarakstīts teoloģiski juridisks traktāts, kas kalpoja kā teoloģiska un procesuāla rokagrāmata raganu prāvās (1487).</p>	<p>Humānisma ideju izplatīšanās Vācijā un Nīderlandē Feliks Hemmerlins (1388–ap 1460), Peters Luders (ap 1415–?), Vesels Gansforts (1419–1489),</p>

1	2	3	4	5
	<p>Rūdofs Agrikola (1443–1485), Johans fon Dābergs (1445–1503), Jākobs Vīmfelings (1450–1528), Johans Reihlins (1455–1522), Konrāds Muciāns Rufs (1471–1526), Vilbalds Pirkheimers (1470–1530), Krots Rubiāns (1480–1539), Ulrihs fon Hutens (1488–1523).</p>	<p>Sebastiāns Brants (ap 1458–1521), "Mulķu kuģis" (1494).</p> <p>Donato Bramante (1444–1514) – itāļu arhitekts, sāk pārīvēt Sv. Pētera katedrāli Romā (1506).</p>	<p>Venēcijas jūrasbraucējs Džons Kabots (1450–1499) sasniedz Ziemeļamerikas krastus (1497).</p> <p>Nodibināta universitāte Valensijā (1500), SanĶago del Kompostellā (1501), Hallē un Vitenbergā (1502), Sevļijā (1505), Urbino (1506), Madridē (1508).</p>	<p>Dzirolāmo Savonarola (1452–1498) – dominikāņu mūks, katolu baznīcas samaitātības kritiķis, renesanses antropocentrisma noliedzējs. 1494–1498 atradās Florences republikas priekšgalā. Par ķecerībām un nepakļaušanos baznīcai sadedzināts uz sārta.</p>
1500	<p>Vans Janmins (Vans Šouzeņs, 1472–1529) – ķīniešu filozofs, neokonfūciānietis, literāts.</p>	<p>Hieronimuss Boss (<i>Bosch</i>, ap 1450–1516) – nīderlandiešu gleznotājs, cilvēces netikumumu dziļīgs atainotājs, 16. gs. avangardists. "Pasaulīgo prieku dārzs" (1505–1510).</p>	<p>Peters Henleins (1480–1542) konstruē pirmo kabatas pulksteņi – t.s. Nimbergas oļu (1502). Itāļu jūrasbraucējs Amerigo Vespuči (1451–1512) sistematizē jaunus atklājumus Rietumu puslodē.</p>	<p>Venēcija sūta sūtņpus pie turku sultāna ar priekšlikumu būvēt Suecas kanālu (1504).</p> <p>Henrija VIII (1491–1547) valdīšanas laiks Anglijā (1509–1547).</p>

Pjetro Pomponaci (1462–1525) – itāļu filozofs, spīgtākais renesanses aristoteliisma pārstāvis. "Par dvēseles nemirstību" (1516).

Roterdamas Erasms

(1469–1536) – nīderlandiešu humanists. "Muļķības slavinājums" (1509), no jauna tulko Jauno Derību latīņu valodā (1514–1516), "Ikdieniškas sarunas" (1519), "Par gribas brīvību" (1524).

Nikolo Makjaveli

(1469–1527) – itāļu filozofs un politiķis. "Valdnieks" (1513), "Kara māksla" (1521), "Florenses vēsture" (1524–1525).

Albrehts Dirers (1471–1528) – vācu gleznotājs un grafiķis. "Pašportrets", "Brunnieks. nāve un velns" (1514).

5. Laterāna koncils (1512–1517) aizliedz iespiest grāmatas bez katoļu baznīcas atļaujas.

Ludoviko Ariosto

(1474–1533) – itāļu dzejnieks. Poēma "Saniknotais Orlando" (1516).

Ulrihs fon Hutens,

"Tumšo viru vēstules" (kopā ar **Krotu Rubianu**, 1515–1517).

Atzīmējot viņa veikumu, Lotringas kartogrāfs **M. Valdžemillers** ierosina nosaukt Jauno pasauli par Ameriku (1507).

Strauji attīstās grāmatu iespiešanas tehnoloģija. Pusgadsimta laikā vairāk nekā 1000 tipogrāfijas iespiests vairāk nekā 35 000 grāmatu nosaukumu ar apm. 10 miljonu eksemplāru metienu.

Spāņu konkistadors **Vasko Balboa** šķērso Panamas šaurumu un sasniedz Kluso okeānu (1513).

Amerikā ieved pirmos vergus nēģerus (ap 1510). Sākas izversta vergu tirdzniecība.

Zemieņu sacelšanās Ungārijā **Ģerģa Dožas** vadībā (1514).

Spānija kļūst par vienu no varenākām koloniālajām impērijām. Troni nāk Hābsburgi (1516).

Eiropā tiek ieviesta kafija (1517).

Spāņu konkistadors **Ernans Kortless** iekaro acteku impēriju (1519).

Pleskavas (1510), Čerņigovas, Gomeļas, Brijaņas un Smolenskas (1514), Rjazanas (1521) pievienošana Krievzemei.

1	2	3	4	5
<p>16. gs. 1. puse</p> <p>Pjērs Anželo Mandzoli (16. gs. 1. puse) itāļu humanisma teorizē pāreju uz naturfilozofiju. "Dzīves zodiaks".</p> <p>Reformācija: Mārtiņš Luters (1483–1546). 96 tēzes (1517), "Par kristietiša brīvību" (1520). Filips Melanhtons (1497–1560). Tomass Mincers (1489–1525). Žans Kalvins (1509–1564). Ulrihs Cvinglijs (1481–1531). Džons Noks (1505–1572). "Sīkotijas reformācijas vēsture" (publ. 1587).</p>	<p>Džovanni Bellini (ap 1430–1516) – Venēcijas glezniecības skolas pārstāvis. Sv. Zaharija baznīcas altāris Venēcijā (1505).</p> <p>Dizrenesanse: Džordžone (ap 1477–1510). "Dusošā Venera" (ap 1508–1510). Leonardo da Vinči (1452–1519) – mākslinieks, dabaspētnieks un izgudrotājs – viena no spīgtākajām un vispusīgākajām renesanses personībām. "Svētais vakarēdiens" (1495–1498), "Džokonda" (1503–1505). Rafaels Santi (1483–1520). "Atēnu skola" (1509–1511), "Sīksta madonna" (1513). Mikelandželo</p>	<p>Portugāļu jūrasbraucējs Fernans Magelāns (1480–1521) veic pirmo ceļojumu apkārt zemeslodei (1519–1521).</p> <p>Vācu ieroču meistars Augusts Koters izgudro šauteni (1520).</p> <p>Nodibināta universitāte Čīrihē (1523), Marburgā (pirmā protestantu universitāte, 1527), Bernē (1528), Granadā (1531), Lozannā un Strasbūrā (1537).</p> <p>Mūsdienu vecākā pasaules izdevniecība Cambridge University Press saņem karalisko patentu grāmatu iespiešanai un pārdošanai (1534).</p>	<p>Noformējas sikhisms – reliģija, kuru šodien piekopi ap 18 milj. cilvēku, galvenokārt indieši. Pamatlicējs – Nānaks (1469–ap 1539).</p> <p>Ar Kārļa V ediktu Vormsas reihstāgs pasludina Mārtiņu Luteru par ķeceru, aizliedz lasīt un izplatīt viņa darbus (1521).</p> <p>Zemnieku karš Vācijā (1524–1525). Tomass Mincers (ap 1490–1525).</p> <p>1526 Ferganas valdnieks Babars (1483–1530) iekaro Deli sultanātu un nodibina Mogolu impēriju.</p> <p>Vācu ordeņa mestrs Alberts (1490–1568)</p>	

16. gs. 1. puse	<p>Tomass Mors (1478–1535, sodīts ar nāvi) – angļu humanists, viens no utopiskā sociālisma priekštečiem. "Utopija" (1516).</p> <p>Tomisma filozofijas atdzīvošanās Itālijā un Spānijā. kardināls Tomazo Kaetāns (1469–1534), Francisko de Vitorija (ap 1480–1546).</p>	<p>Buonarroti (1475–1564). "Dāvids" (1504–1510), Siksta kapelas grieši (1508–1512), Džuliāno Mediči kapenes (1519–1534), freska Siksta kapelā "Pastarā tiesa" (1536–1541).</p>	<p>Pēc franču humanista Gijoma Bidē (1467–1540) iniciatīvas un ar Francijas karaļa Fransua I tiešu atbalstu 1529 Parīzē izveido jaunu humanistiskas ievirzes macību iestādi <i>Collège Royale</i>, kas mūsdienās pazīstama kā <i>Collège de France</i>.</p>	<p>pārveido Prūsiju par laicīgu hercogisti (1525). Čehu un ungāru armija cieš sakāvi kaujā pret turkiem pie Mohāčas (1526). Ungārija zaudē neatkarību. Turki aplenc Vīni (1529). Sākas ilgstoši Austrijas–Turcijas kari par ietekmi Balkanos.</p>
	<p>Ticiāns (ap 1490–1576) – dižrenesanses glezniecības Venēcijas posma spilgtākais pārstāvis. "Marijas debesbraukšana" jeb "Asunta" (ap 1518).</p>	<p>Ticiāns (ap 1490–1576) – dižrenesanses glezniecības Venēcijas posma spilgtākais pārstāvis. "Marijas debesbraukšana" jeb "Asunta" (ap 1518).</p>	<p>Itāļu pētnieks Nikolo Fontana (1500–1575) liek pamatus ballistikas zinātnei (1537).</p>	<p>Veidojas daudz nacionāla Hābsburgu impērija ar centru Austrijā.</p>
	<p>Netešheimas Agripa 1486–1535) vācu domātājs, humanists, natūrfilozofs.</p>	<p>Martiņš Luters. "Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils" (1529).</p>	<p>Nīderlandiešu dabaszinātnieks Andreass Vežālijs (1514–1564) darbā "Par cilvēka ķermeņa uzbūvi" (1543) liek pamatus mūsdienu anatomijai.</p>	<p>Vācijas protestantiskie firsti paraksta Filipa Melanhтона sastādīto Augsburgas ticības aplieciņu – luterisma pamatu izklāstu (1530). Atvērta Antverpenes birža (1531).</p>

1	2	3	4	5
<p>16. gs. 1. puse</p> <p>Paracelzs (Teofrasts Bombasts no Hohenheimas) (1499-1541) - vācu dabaspētnieks un mistisko dabas filozofu, Atīsta māģiski rokaskramatu ķirurģija (1528).</p> <p>Francū humānisti: Žaks Lefevrs (1455-1536), Giļoms Bidē (1467-1540), Žils Sezārs Skaligērs (1484-1558), Pjērs de la Ramē (1517-1572) u.c.</p> <p>Spāņu humānisti: Huans Luiss Vivess (1492-1540), "Dvēsele un dzīvība" (1538). Francisko Sančess (1551-1632).</p>	<p>Koredžo (ap 1489-1543) - itāļu gleznotājs. "Jupiters un Io" (ap 1532).</p> <p>Lukass Kranāhs Vecākais (1472-1553) - vācu gleznotājs, grafiķis, daudzu grāmatu ilustrētājs. Reformācijas piekritējs. F. Melanhtona portrets, daudz M. Luitera portretu.</p> <p>1524 Rīgas rāte nodibina vienu no pirmajām publiskajām bibliotēkām Eiropā - vēlāko Latvijas Akadēmisko bibliotēku.</p> <p>Vācijā iespiesta pirmā grāmata latviešu valodā (1525).</p>	<p>Ar Nikolaja Kopernika (1473-1543) darbu "Par debesu sfēru griešanos" (1543) sākas revolūcija dabaszinātnēs.</p> <p>Sebastiāna Minstera (1489-1552) "<i>Cosmographia generalis</i>" (1544).</p> <p>Padujā atver pirmo botānisko dārzu Eiropā (1545).</p> <p>Georgs Agrikola (1494-1555). "Ģeoloģija un mineraloģija" (1546).</p>	<p>Spāņu konkistadors Francisko Pizarro iekaro Peru, izmīcina inku valsti Tvauntinsuju, nodibina Limu (1532-1536).</p> <p>16. gs. 20. gados Vācijā, Sveicē, Nīderlandē veidojas sabiedriski reliģiska anabaptistu kustība. Anabaptistu komūna Minsterē Jana Leidena vadībā (1534-1535).</p> <p>1534 Anglijas parlaments pieņem "Aktu par virsvāru" un Anglija sarauj saites ar Romas pavenstu. Akta teksts, ka angļikāņu baznīca pakļaujas karalim.</p>	

Francēsko Gvičardīni
(1483–1540) – itāļu
vēsturnieks, filozofs
humānists. "Itālijas
vēsture" (1537–1540).

Mariuss Nicoliuss
(1498–1575) – itāļu
filozofs, nominālists un
empīriķis

Džeronimo Kardāno
(1501–76) – itāļu
matemātiķis un
astrologs. "Dīžā zinātne"
(1545).

Vācu mistiskais
panteisms: **Sebastiāns**
Franks (1499–1542),
Valentīns Veigels
(1533–1588).

Franču rakstnieks
Fransua Rabiē (1494–
1553). "Garganūja un
Pantagriels" (1532–
1548).

Katoļu baznīcas
Tridentas koncils (1545–
1563) liek pamatus
kontrereformācijai.

Spāņu teologs **Ignacijs**
Lojola (1491–1556)
nodibina katoļu garīgo
ordeni – Jēzus biedrību
(*Societas Iesu*) (1534).

Parādās pirmie franču
astrologa
Nostradamusa (1503–
1566) paredzējumi
(1547).

Nodibināta universitāte
Karalaučos (1544),
Reimsā, Jēnā un Mesinā
(1548).

Ideālās pilsētas
mekājumi arhitektūras
teorētiku darbos:
Antonio Averlino
(?–1471), **Francēsko**
dī Džordžo Martīni
(1439–1501),
Leonardo da Vinči
(1452–1519), **Sebastiano**
Serlio (1475–1552),

Osmāņu impērija sasniedz
savas vareņības virsotni
sultānu **Selima I** (1512–
1520) un **Suleimana I**
laikā (1520–1566).

Turku flote uzvar kristiešu
apvienoto floti un iegūst
valdošās pozīcijas
Vidusjūrā (1538).

Apmēram 100 tūkstoši
eiropiešu ir izejojuši uz
Jauno pasauli,
galvenokārt uz
Dienvidameriku.

Pirmā publiskā
Ziemassvētku eglīte pie
Strasbūras katedrāles
(1539).

1	2	3	4	5
<p>Antitrinitārieši (unitārieši) – racionālistiskais virziens kristietībā:</p>	<p>Migels Servets (ap 1509–1553, sadedzināts uz sārta) – spāņu filozofs un ārsts, atklāja mazo asinsrites loku. "Kristietības restitūcija" (1553).</p>	<p>Džordžo Vazāri (1517–1574) – itāļu arhitekts, gleznotājs, mākslas vēsturnieks. "Slavenāko gleznotāju, tēlnieku un arhitektu dzīves apraksti" (1550). Suleimana mošeja Stambulā (pab. 1557).</p>	<p>Pjetro Kataneo (1500–1572), Andrea Palladio (1508–1580), Daniele Barbaro (1514–1570), Džordžo Vazāri, jun. (1549–1619) u.c.</p>	<p>Japānā ierodas pirmie eiropieši: 1542 – portugāļi (Antonio da Mota), 1584 – spāņi.</p>
<p>1550</p>	<p>Gžegožs Pāvels no Bēzinas (1525–1591). Fausts Socīns (1539–1604) – sociņisma pamatlicējs. Daudz uzmanības pievērša apgaismošanai, propagandēja dabaszinātnes.</p>	<p>Hans Sakss (Zakss) (1494–1576) – vācu dzejnieks un populārs meistardziedonis. 1559 Romas pāvesta kūrīja pirmo reizi sastāda aizliegto grāmatu sarakstu (<i>Index librorum prohibitorum</i>), kuru vēlāk regulāri papildina.</p>	<p>Jezuiti dibina Romā <i>Collegio Romano</i> kā pāvesta universitāti (1551). Vācijas firsti un Svētās Romas imperators Kārlis V noslēdz Augsburgas ticības mieru (1555), kas izbeidz karus starp katoļiem un protestantiem. Turpmāk Svētās Romas impērijas valstu iedzīvotāju reliģisko piederību nosaka viņu valdnieku ticība.</p>	<p>Romā nodibināts augstākais inkvizīcijas tribunāls (1542).</p>

16. gs. vidus	Protestantiskā sholastika: Jākobs Šeks (1511–1587), Daniels Krāmers (1568–1637) u.c.	Manierisma uzplaukums Itālijā un citās Eiropas zemēs. Glezniecībā: Pontormo (1494–ap 1557), Roso (1494–ap 1557), Fjorentino (1494– 1540), Bronzino (1503– 1572), Parmidžanino (1503–1572), Džuzepe Arčiboldi (1527– 1593); tēlniecībā: Benvenuto Cellini (1500–1571); arhitektūrā: Džulio Romano (ap 1492–ap 1546), Latvijā: Rīgas Jāņa baznīcas altāra piebūve (1587–1589), Zlēku baznīcas iekārta (1645–1652).	Itāļu natūrfilozofs, ārsts un astronoms Džiorlāmo Frakastoro (1479–1553) saraksta poēmu "Sifliss" (1530), kurā zinātniski apraksta šo slimību, dod tai vārdu, kā arī rekomendācijas, kā ar to cīnīties.	Kārlis V atsakās no Svētās Romas imperatora troņa. Hābsburgu monarhija sadalās Spānijās Hābsburgu un Austrrijas Hābsburgu monarhijās. 1556 notiek pasaules lielākā zemesstrīce – 3 Ķīnas provincēs bojā iet ap 830 000 cilvēku.
		Nodibināta universitāte Mehiko un Limā (1551), Ženēvā (1559), Lillē (1560), Nansī (1572).	Eiropā plosās gripas epidēmija (1557).	Livonijas karš (1558– 1583). Livonijas sakāves rezultātā izveidojas Pārdaugavas hercogiste (1561–1629) un Kurzemes un Zemgales hercogiste (1561–1795). Par pirmo
			Eiropā sāk veidoties pirmās dabaszinātnieku	

1	2	3	4	5
16. gs. vidus	Francisko Patrici (1529–1597) – itāļu filozofs, renesanses naturfilozofijas aristoteliskās līnijas spilgtākais pārstāvis. "Peripatētiskie pētījumi", " <i>Della historia</i> " (1560).	Piters Brēgels Vecākais (ap 1528–1569) – izcilākais reālistiski demokrātiskās līnijas pārstāvis Nīderlandes glezniecībā. "Zemnieku deļa" (1567).	biecības. Džambatista della Porta Neapolē organizē "Dabas noslēpumu biedrību" (1560). <i>Accademia della Crusca</i> Florencē (1582).	Kurzemes hercogu kļūst pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers .
	Džakomo Dzabarella (1533–1589) – itāļu filozofs, Aristoteļa sekotājs.	Vēlās renesanses Venēcijas skola: Tintoreto (1518–1594), Paolo Veronēze (1528–1588).	Kartogrāfijas attīstība: flāmu ģeogrāfs un kartogrāfs Merkators (Gerhards Krēmers) (1512–1594) pirmo reizi kartē lieto nosaukumu <i>Amerika</i> (1538) par godu Amerigo Vespuči, atklāj Zemes magnētiskā pola pastāvēšanu (1546), izstrādā ģeogrāfisko karšu cilindrisko projekciju (1568).	Kato-Kambrezi miera līgums starp Franciju un Spāniju (1559). Itālija nonāk Spānijas politiskā atkarībā.
	Žans Bodēns (1530–1596) – franču politiskais domātājs, sociologs, jurists. "Sešas grāmatas par valsti" (1576).	Palestrīna (ap 1525–1594) – itāļu komponists, Romas polifoniskās skolas ievērojams pārstāvis.	Flāmu kartogrāfs Abrahams Ortelūss (1527–1598) Antverpenē izdod krāsainu ģeogrāfisko atlantu (1573).	Anglijas tronī Elizabete I (dz. 1533, valda 1558–1603).
		"Plejāde" – franču dzejas skola 16. gs. 50. gados.		Filips II pārceļ Spānijas galvaspilsētu no Toledo uz Madridi. (1560). Eskorjāla celtniecība (1563–1584).
				Spānijas ekspedīcija uz Filipīnām (Migels Lopes de Legaspe , 1564). Spāņi okupē Filipīnas un uzcēļ Manilu.

<p>16. gs. 2. puse</p>	<p>Mišels Montēns (1533–1592) franču humānists. "Esejas" (1580).</p>	<p>Vērsas pret latīņu valodas hegemoniju franču dzejā, izkopi franču literāro valodu</p>	<p>Žans Dorā (1508–1588), Žoašēns Dibeļe (1522–1560), Pjērs de Konsārs (1524–1585), Etjēns Žodels (1532–1573) u.c.).</p>	<p>Nodibināta universitāte Leidenē (1575), Olomoučā (1576), Vīļņā (1579).</p>	<p>Eiropā (Spānijā) ievesti kartupeļi (1565). Vācijā kopš 1621., Latvijā kopš 1673.</p>
<p>Džordāno Bruno (1548–1600, sadedzināts uz sārta) – itāļu filozofs, naturālistiskā panteisma pārstāvis. "Par bezgalību, Visumu un pasaulēm" (1584).</p>	<p>Florence pabeigta <i>Palazzo degli Uffizi</i> celtniecība (1574).</p>	<p>Torkvato Taso (1544–1595) – itāļu dzejnieks. Poēma "Atbrīvotā Jeruzaleme" (1581).</p>	<p>El Greko (ap 1541–1614) – grieķu izcelsmes spāņu gleznotājs.</p>	<p>Atklātas Romas katakombas (1578).</p>	<p>Nīderlandes buržuāziskā revolūcija (1566–1609).</p>
<p>Nikolajs Taurella (1547–1606) vācu ārsts un filozofs, vērsās pret sholasticismu.</p>	<p>Polija un Lietuva apvienojas Lublinas ūnijā (1569) un 1572 izveido Žečpospolitu.</p>	<p>Pāvesta Gregora XIII kalendāra reforma (1582).</p>	<p>Fransuā Vjets (1540–1603) – franču matemātiķis.</p>	<p>Reliģiskie kari Francijā starp kalvinistiem un katolikiem (1562–1598). Bērtuļa nakts (1572).</p>	<p>Krievijas cārs Ivans Bargaiss (1533–1584, cārs no 1547) sāk Kazanņas un Astrahaņas iekarošanu.</p>

1	2	3	4	5
16. gs. beigas	Fransisko Svaress (1548–1617) – spāņu filozofs, teologs, kontrreformācijas ideologs, spilgtākais vēlas šolastikas tradīciju turpinātājs. "Metafiziskie prātojumi" (1597).	Vasilija Svētlaimīgā katedrāle Maskavā (1560). Nikolauss Mollīns ierīko pirmo grāmatu spiestuvi Latvijā (1588).	Francū vēsturnieks Žozefs Žists Skaligērs (1540–1609) – izstrādā unificētu laika skaitīšanas sistēmu "Hronoloģijas izlabošana" (1583).	Ubrehtas ūnija (1579). Ziemeļnīderlandes provinces noslēdz militārpolitisku savienību cīņai ar Spāniju un katoliskajām dienvidu provincēm.
	Baroka mākslas veidošanās 16. gs. beigās saistībā ar katoļu baznīcas ietekmes pastiprināšanos un absolūtisma attīstību.	Simons Stevins (ap 1548–ap 1620) – nīderlandiešu izgudrotājs un matemātiķis. Ievieš decimāldaļskaitļus matemātikā, liek pamatus statikas problēmu mūsdienu risinājumam, pētījumi hidraulikā, pilnveido vējdzirnavas.	Simons Stevins (ap 1548–ap 1620) – nīderlandiešu izgudrotājs un matemātiķis. Ievieš decimāldaļskaitļus matemātikā, liek pamatus statikas problēmu mūsdienu risinājumam, pētījumi hidraulikā, pilnveido vējdzirnavas.	Kalendāra nemieri Rīgā (1584–1589). Jermaka gājens uz Rietumsibīriju (ap 1581–1584), tās pievienošana Krievzemei.
Johans Ludvigs Hāfenreiters (1548–1618) – vācu zinātnieks, ārsts un filozofs, Strāsbūrā pasniedz filozofiju un fiziku. Darbi par Aristoteli un Platonu.	Karavadžo (1573–1610) – itāļu gleznotājs. Gaismas un tumsas kontrasti (<i>chiaroscuro</i>).	Pirmās baleta izrādes Francijas galmā (1581).	Viljams Gilberts (1544–1603) – angļu dabaspētnieks liek pamatus magnētisma izpētei. "Par magnētu" (1600).	Lamanša jūras šaurumā angļu flote sakauj spāņu "Neuzvaramo armādu" (1588). Spānija ir spiesta atteikties no mēģinājumiem apvienot Rietumeiropu uz katolicisma pamata.

Aristoteliēši:

Jākobs Arminijs

(1560–1609) –

nīderlandiešu

protestantu garīdznieks

un teologs, iedibināja

arministu jeb

remonstrantu kustību.

Noraidīja

predestinācijas

doktrīnu.

Andrea Cezalpīno

(1529–1603) – asi vērsās

pret šolasticismu.

"*Questiones*

peripateticæ" (1571).

Čezāre Kremenīni

(1550–1631) – profesors

Ferrāras un Padujas

universitātē, rakstījis

komentārus Aristoteļa

darbiem. **Klods**

Berigārs (ap 1578–

1664) – franču filozofs

un fiziķis, Aristoteļa

pētnieks.

Pirmās operizrādes.

Džakobo Peri (1561–

1633) "Dafne" (1598);

iestudēta Florencē),

"Eiridike" (1600).

Skotu matemātiķa

Džona Napera

(1550–1617) peļījumi.

Logaritmu tabulas

(1614).

Dāņu astronoms **Tiho**

Brabe (1546–1601).

Savācis miljūgu

empīrisko materiālu par

debesķermeņu stāvokli,

sastādījis pirmo moderno

zvaigžņu katalogu.

Viljams Šekspīrs,

(1564–1616). "Romeo

un Džuljeta" (1594),

"Sapnis vasaras

naktī" (1595),

"Henrijs IV" (1598),

"Hamlets" (1600),

"Karalis Līrs" (1605),

"Makbets" (1606).

Patriarhijas nodibināšana

Krievijā (1589). Francijas

karalis **Indriķis IV** ar

Nantes ediktu (1598) atzīst

hugenotu tiesības.

Angļu jūrasbraucējs,

"Neuzvaramās armādas"

sagrāvējs **Frānsiss**

Dreiks (ap 1540–1596)

nodarbojas ar pirātismu

Vestīdijā.

Japānas galvaspilsēta

pārcelta no Kioto uz Edo

(Tokija) (1590).

Iedzīvotāju skaits

lielākajās Eiropas

valstīs (milj.):

Francijā – 16, Vācijā –

14,5, Polijā – 11, Spānijā –

8, Anglijā un Īrijā – 5,5,

Hābsburgu valdījumos –

5,5, Holandē – 3.

1600

SATURS

Renesanses laikmeta filozofijas pamatiezīmes un periodizācija (<i>O. Vilnīte</i>)	3
Antropocentriskās humānisms kā renesanses filozofijas pamatiezīme (<i>O. Vilnīte</i>).....	6
Humānistu ētika (<i>S. Lasmane</i>)	19
Stoīķu morāles filozofija 15. gs. itāļu humānistu vērtējumā (<i>T. Semane</i>)	38
Renesanses panteistiskā filozofija (<i>T. Semane</i>) ...	49
Jaunas tiesību un valsts filozofijas veidošanās (<i>J. Rozenvalds</i>)	62
Revolūcija dabaszinātnēs un tās nozīme 16.–18. gs. filozofijā (<i>J. Rozenvalds</i>)	73
Hronoloģiskā tabula (<i>J. Rozenvalds</i>)	80

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308028409

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

Zr

2008-1
L 23

**Grāmatā sniegta informācija par
nozīmīgākajiem renesanses laikmeta
filozofiem un to mācībām.**

**Izdevums noderēs studentiem
un skolēniem, gatavojoties zināšanu
pārbaudēm filozofijā, kā arī visiem tiem,
kas interesējas par filozofiju.**

**Līdz ar šo darbu ieteicams izmantot
arī kartoshēmu "Renesanses
un 17.-18. gadsimta
filozofi Eiropā".**

ZVAIGZNE ABC

ISBN 978-9984-40-157-7

9 789984 401577